

**T.C.
SAKARYA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
SOSYOLOJİ ANA BİLİM DALI**

**MARKSİST İDEOLOJİNİN TOPLUMA UYGULANMASI
(ENVER HOCA ÖRNEĞİ)**

Taner SÜLEYMAN

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Danışman: Prof. Dr. Hacı Musa TAŞDELEN

EYLÜL - 2022

T.C.
SAKARYA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

MARKSİST İDEOLOJİNİN TOPLUMA UYGULANMASI
(ENVER HOCA ÖRNEĞİ)

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Taner SÜLEYMAN

Enstitü Anabilim Dalı: Sosyoloji

“Bu tez 08/09/2022 tarihinde online olarak savunulmuş olup aşağıdaki isimleri bulunan jüri üyeleri tarafından oybirliği ile kabul edilmiştir.”

JÜRİ ÜYESİ	KANAATI
Prof. Dr. Hacı Musa TAŞDELEN	Başarılı
Doç. Dr. Recep YILDIZ	Başarılı
Doç. Dr. Aydın AKTAY	Başarılı

ETİK BEYAN FORMU

Enstitünüz tarafından Uygulama Esasları çerçevesinde alınan Benzerlik Raporuna göre yukarıda bilgileri verilen tez çalışmasının benzerlik oranının herhangi bir intihal içermediğini; aksinin tespit edileceği muhtemel durumda doğabilecek her türlü hukuki sorumluluğu kabul ettiğimi ve Etik Kurul Onayı gerektiği takdirde onay belgesini aldığımı beyan ederim.

Etik kurul onay belgesine ihtiyaç var mıdır?

Evet

Hayır

(Etik Kurul izni gerektiren araştırmalar aşağıdaki gibidir:

- Anket, mülakat, odak grup çalışması, gözlem, deney, görüşme teknikleri kullanılarak katılımcılardan veri toplanmasını gerektiren nitel ya da nicel yaklaşımlarla yürütölen her türlü araştırmalar,
- İnsan ve hayvanların (materyal/veriler dahil) deneysel ya da diğer bilimsel amaçlarla kullanılması,
- İnsanlar üzerinde yapılan klinik araştırmalar,
- Hayvanlar üzerinde yapılan araştırmalar,
- Kişisel verilerin korunması kanunu gereğince retrospektif çalışmalar.)

Taner SÜLEYMAN

08/09/2022

ÖNSÖZ

Bu çalışmanın ilk nüvesi lisans döneminde kendileriyle tanışma fırsatı bulduğum değerli hocalarım Prof. Dr. A. Korkut Tuna, Prof. Dr. Necmettin Doğan ve Doç. Dr. M. Bedri Ermutlu'nun derslerinde ortaya çıkmıştır. Hocalarıma verdikleri destek ve teşvikten dolayı teşekkür ederim. Bunun yanında Sakarya Üniversitesi'ndeki eğitimim boyunca Prof. Dr. M. Kemal Şan ve Prof. Dr. Hacı Musa Taşdelen eksik etmedikleri ilgi ve destekleri için kendilerine şükranı bir borç bilirim. Son olarak yoğun çalışmalarımın her safhasında başta fikri olmak üzere her türlü desteğini benimle paylaşan sevgili eşim Betül'e gönülden teşekkür ederim. Bu çalışmanın Hocaizm'in anlaşılmasına katkı sağlamasını umut ederim.

Taner SÜLEYMAN

08/09/2022

İÇİNDEKİLER

KISALTMALAR	iii
ÖZET	iv
ABSTRACT	v
GİRİŞ	1
1. BÖLÜM: KAVRAMSAL ARKA PLAN	6
1.1. İdeoloji Kavramının Farklı Tanımlamaları	6
1.2. Siyasi İdeoloji ve Topluma Uygulanması	11
2. BÖLÜM: MARX VE MARKSİST DÜŞÜNÜRLER BAĞLAMINDA İDEOLOJİ	15
2.1. Diyalektik Materyalizm.....	16
2.2. Marx'ın İdeoloji Görüşü.....	20
2.3. Marx'a Göre İdeolojiyle Mücadelenin Yolu: Komünist Devrim	23
2.4. Marksizmin İdeolojiye Dönüşmesi.....	27
2.5. Marksist İdeolojinin Topluma Uygulanma Örnekleri	29
2.5.1. Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği.....	30
2.5.2. Çin'de Kültür Devrimi	34
3. BÖLÜM: ARNAVUTLUK'TA HOCAİZMİ HAZIRLAYAN TOPLUMSAL KOŞULLAR	37
3.1. Osmanlının Son Dönemlerinde Arnavutluk	38
3.2. Arnavutluk'un Bağımsızlaşması	40
3.3. Arnavutluk Krallığının İlanı ve Toplumsal Durum.....	41
4. BÖLÜM: HOCAİZM ve TOPLUMA UYGULANMASI	45
4.1. Enver Hoca Dönemi	45
4.1.1. Arnavutluk Sosyalist Halk Cumhuriyeti'nin Kuruluşu	45
4.1.2. Stalin ve Mao'yla Yakın Temas Dönemi	50
4.1.3. İç Kapanma Dönemi.....	54
4.2. Hocaizm'in İlkeleri.....	56
4.2.1. Marksizm Bilimsel Bir İdeolojidir	57
4.2.2. Proleter Demokrasisi Gerçek Demokrasidir.....	58

4.2.3. Parti Her Şeyden Önceliklidir	59
4.2.4. Özel Mülk Yoktur ve Üretim Ortaktır.....	59
4.2.5. Sosyalizmin Kültürleşmiş Bir Toplumla Tamamlanır	60
4.2.6. Kapitalistlerle İş Birliği Yapmak Revizyonizmdir.....	60
4.3. Toplumsal Uygulamalar	61
4.3.1. Sosyo-Ekonomik Uygulamalar	61
4.3.2. Toplumsal Uygulamalar	62
4.3.3. Eğitim Alanındaki Uygulamalar	64
4.3.4. Dini Uygulamalar	65
SONUÇ	71
KAYNAKÇA	75
ÖZGEÇMİŞ	82

KISALTMALAR

- AEP** : Arnavutluk Emek Partisi
AHC : Arnavutluk Halk Cumhuriyeti
AP : Arnavutluk Prensliği
AK : Arnavutluk Krallığı
C : Cilt
ÇEV : Çeviren
ÇKP : Çin Komünist Partisi
DER : Derleyen
SAY : Sayfa
SBKP : Sovyetler Birliği Komünist Partisi
SSCB : Sovyet Sosyalist Cumhuriyet Birliği
VB : Ve Benzeri
YAY : Yayınlar

ÖZET

Başlık: Marksist Gelenek Bağlamında İdeolojinin Topluma Uygulanması (Enver Hoca Örneği)

Yazar: Taner SÜLEYMAN

Danışman: Prof. Dr. Hacı Musa TAŞDELEN

Kabul Tarihi: 08/09/2022

Sayfa Sayısı: v (ön kısım) + 82 (ana kısım)

Bu tezde 1944-1985 yılları arasında Arnavutluk Sosyalist Cumhuriyeti'ne başkanlık eden Enver Hoca'nın ideolojisi konu edilmektedir. Marksist-Leninist olan Hoca, Arnavutluk'a yabancı olan bu rejimi yaklaşık 41 yıl devam ettirirken, önce o dönemde Sovyet lideri Stalin ve Çin'de devrim yapan Mao ile yakın temasta bulunur, ardından komünistlerin Lenin'den saptığını savunarak 1976'dan 1985'e kadar tam izolasyon uygular. Bu dönem Hoca'nın Marksizm'i yorumladığı dönemdir. Hocaizm tam şeklini bu dönemde alır.

Tez çalışmasında Hoca'nın ideolojisi Marksistlerin ideoloji konusundaki açıklamaları bağlamında ele alınacaktır. Marx'tan sonra gelenler Marx'ın düşüncelerini oldukça farklı şekillerde yorumlarlar. Bunlar arasında Doğu yorumu olarak bilinen Lenin ve Stalin vardır. Başta Lenin ardından Stalin Marx'ın ideolojiye yüklediği olumsuz anlamı bir kenara bırakarak, Marksizmin kendisinin işçi sınıfının bilimsel ideolojisi olduğunu iddia ederler. Bu düşünce devrimin kendisindeki bir dönüşümü de beraberinde getirir. Zira Marksizm bilimsel ideoloji olarak kabul edilince, Marx'ın geçici olarak gördüğü devlet de Marksizmin uygulama aracına dönüşür. Bu ayrılıkla Lenin ve özellikle Stalin despotik-teokratik bir devlet yönetimi sürdürürler. Aynı şekilde Mao ise Leninizm'i Çin düşüncesiyle birleştirip, yeniden yorumlar ve Kültür Devrimi'ni yapar.

Bu bağlamda tezde, Hoca'nın ideolojisi, Marx ve Marksistler arasında yukarıda bahsi geçen ayrım üzerinden ele alınarak, Hoca'nın Marx'ın ideoloji yorumu yerine Doğu yorumunun sıkı bir takipçisi olduğunun altı çizilecektir. Dahası Hocaizmin ana bileşenlerinin "yeni Arnavut vatandaşı modeli" ve din karşıtlığında ortaya çıktığı gösterilecektir. Hocaizmin ilkeleri ve toplumsal uygulamalarına yer verilerek, aslında Hocaizmin Marx'tan çok uzağa düşmüş bir ideoloji olduğu, bu ideolojinin uygulanmasının arkasında savaştan çıkan ülkenin olumsuz şartlarının etkili olduğu öne sürülecektir. Bu çalışmanın Türkiye akademi literatürüne katkı sağlamasını umut ediyoruz.

Anahtar Kelimeler: İdeoloji, Marx, Marksizm, Enver Hoca, Hocaizm.

ABSTRACT

Title of Thesis: The Application of Ideology to Society in the Context of the Marxist Tradition (Enver Hoxha Example)

Author of Thesis: Taner SÜLEYMAN

Supervisor: Prof. Dr. Hacı Musa TAŞDELEN

Accepted Date: 08/09/2022

Number of Pages: v (pre text) + 82 (main body)

In this thesis, the ideology of Enver Hoxha, who presided over the Socialist Republic of Albania between 1944-1985, is the subject. While Hoxha, a Marxist-Leninist, maintained this regime, which was foreign to Albania, for about 41 years, he first came into close contact with the Soviet leader Stalin at that time and Mao, who was making a revolution in China, and then from 1976 to 1985, arguing that the communists had deviated from Lenin. up to complete isolation. This is the period when Hoxha interpreted Marxism. Hoxhism takes its full form in this period.

In the thesis, Hoxha's ideology will be discussed in the context of Marxists' explanations on ideology. Those who come after Marx interpret Marx's ideas in quite different ways. Among them are Lenin and Stalin, known as the Eastern interpretation. Leaving aside the negative meaning that Marx attributed to ideology, they claim that Marxism itself is the scientific ideology of the working class. This thought brings with it a transformation in the revolution itself. Because when Marxism is accepted as a scientific ideology, the state, which Marx sees as temporary, turns into a tool of application of Marxism. With this separation, Lenin and especially Stalin maintain a despotic-theocratic state administration. Likewise, Mao combines Leninism with Chinese thought, reinterprets it and makes the Cultural Revolution.

In this context, in the thesis, Hoxha's ideology will be handled through the aforementioned distinction between Marx and Marxists, and it will be underlined that Hoxha is a strict follower of the Eastern interpretation instead of Marx's interpretation of ideology. Moreover, it will be shown that the main components of Hoxhism emerge in the "new Albanian citizen model" and opposition to religion. By giving place to the principles and social practices of Hoxhism, it will be argued that Hoxhism is an ideology that has fallen far away from Marx, and that the negative conditions of the country that came out of the war were influential behind the implementation of this ideology. We hope that this study will contribute to the Turkish academic literature.

Keywords: Ideology, Marx, Marxism, Enver Hoca, Hocaism.

GİRİŞ

Çalışmanın Konusu

Karl Marx (1818-1883) 19. yüzyılın en önemli filozoflarından biridir. İdealizme şiddetle karşı olan Marx, madde ve pratiği önceleyen felsefi düşüncesini bağlamında toplumsal ilişkilerin derinlemesine analizini yaparak, gerçeğe yani maddi olana göre bir yaşamın olanaklı olduğunu savunur. Başka bir deyişle Marx bir taraftan felsefi tartışmaları takip ederken diğer taraftan içerisinde bulunduğu toplumdaki kabul edilemez ilişkileri yakından gözlemler. Bu ilişkileri metafizik bir bağlamdan bağımsız hem anlamının hem de bunları değiştirecek yeni bir yolun peşindedir. Marx insanın gerçeklikten kopan yaşam biçiminin toplumsal ilişkilerle başladığını, üretimin üretime yabancılaşmasıyla üretim ilişkilerinin ortaya çıktığını ileri sürer. Üretim ilişkilerinin de “kas ve kafa” arasında bir ayrıma neden olması ona göre alt yapı ve üst yapı olarak adlandırdığı iki farklı sınıfa ortaya çıkarır. Üretim araçlarını elinde tutan, işçinin emeğinin sermayeye dönüşmesiyle özel mülk edinen burjuvazi ve entelektüeller bir tarafta, çalışan, emek veren, zamanını para karşılığın satan emektarlar yani işçi veya proletaryalar vardır. Marx bu ayrımın sanki “normal”, “doğal” olmasının ise “ideoloji” ile ilişkili olduğunu altını çizer. Bu anlamda Marx’a göre ideoloji bütünüyle üst yapıyla ilişkilidir. Emek verenin sömürülüp, tahakküm altına alındığı gerçeklikten kopan bu anlamda yanlış ilişki biçimlerini makulleştirerek normalleştiren araçtır. Diğer bir deyişle işçi kapitalistin kölesi olurken adeta özgürce eylediğini düşünmesini sağlayan ideolojidir. Marx, bu yanılsamadan kurtulmanın yolunu da gösterir. Eğer işçi sınıfı bunun farkına vararak “devrim” yaparsa tarihin bir sonraki evresine yani maddi gerçekliğe göre düzenlemiş bir toplum ve üretim ilişkilerine yani komünizme geçmek olanaklı olacaktır. Nitekim meşhur sözü şöyleydi: “Varsın egemen sınıflar bir komünist devrimin korkusuyla titresinler. Proleterlerin, zincirlerinden başka kaybedecek bir şeyi yok. Ama kazanacakları bir dünya var!”

İlerlemeci bir tarih anlayışına sahip olan Marx sanayi ve işçi sınıfının oluşturduğu bir toplumda bir sonraki evre olan komünizme ancak işçi sınıfının geçirebileceği konusunda ısrarcıdır. İşçi sınıfı dış bir baskı veya askeri bir yönlendirme olmaksızın bunu yapacak, geçici olarak örgütlenecek yani parti kuracak devletin başına geçecek ve ardından devletsiz, herkesin eşit ve dolayısıyla özgür olduğu toplumu inşa edecektir.

Marx'ın ideolojiye yüklediği bu anlam ve onu oldukça derin bir tahlille ilişkili olarak ele alması, nasıl mücadele edileceğini göstermesi kendisinden sonra oldukça farklı yorumlar ortaya çıkarır. Bunlardan teorik ve pratik düzeyde farklılaşırlar. Bir tarafta ideolojinin olumsuz/yanlış olmasını kabul eden gelenek, diğer tarafta ideolojinin olumsuz anlamından uzaklaşarak her sınıfı bir arada tutan fikirler bütünü hatta her öznenin dünyayla ilişkilenebildiği kaçınılmaz ortam olduğunu savunanlar vardır. 20. yüzyıl bir taraftan dünyanın dengelerinin bozulduğu örneğin Osmanlı'nın dağıldığı ve dünya savaşlarının olduğu bir dönemken, diğer taraftan Marksizmin yorumlarının artık teorik düzeyde kalmadığı ve Komünist ideallere ulaşmak için devrimlerin yapıldığı yüzyıldır. V. İ. Lenin (ö. 1924), 17 Ekim'de Rusya'da devrim yaptığında bütün dünyanın gözü kendisindedir. Sıkı bir Marx takipçisi olan Lenin acaba bu devrimle tarihin yeni bir aşamasına geçişi başlattı mı, Marksizm pratik düzeyde başarılı olacak mı, Marx'ın teorisi bir ütopya mıydı yoksa gerçeklik mi kazandı? Bu sorular tartışılmaya devam ederken Lenin'in ardından Stalin başa geçer ve diğer ülkelerdeki komünistleri destekler. Rusya'nın ardından Arnavutlukta Enver Hoca (1944), Çin'de Mao'nunki (1949) gibi devrimler yapmıştır. Bu liderler kendilerini Marx ve Lenin'in takipçileri ve yorumcuları olarak sunarlar.

Yukarıda sunulan çerçevede “Marksist Gelenek Bağlamında İdeolojinin Topluma Uygulanması (Enver Hoca Örneği)” başlıklı bu tezde 1941-1985 yılları arasında Arnavutluk'u yöneten Marksist-Leninist lider Enver Hoca'nın Marksist ideolojisi konu edilmektedir. Hoca'nın rejimi yaklaşık elli yıl sürer ve bu süre zarfında farklı siyasi yaklaşımları benimser. Ardından kendi ideolojisini oluşturur. Bunlar, Marksist-Leninist-Stalinist, Marksist-Maoist rejimleridir. Bu bakımdan Hoca, Lenin, J. Stalin (ö. 1953) ve Z. Mao (ö. 1976) gibi Marksizm'i yorumlayarak topluma uygulamaya çalışan bir ideolog olarak kabul edilmektedir. Marksizmin Doğu yorumunu benimseyerek Arnavutluk'ta ilk defa Marksizm'i uygulayan Hoca'nın tavrı bu cihetle dikkat çekicidir. Dolayısıyla onun döneminin ideolojiyi ve ideolojinin topluma uygulanabilirliğini incelemek bakımından oldukça verimli bir alan olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır. Bu bağlamda tezde Marksizmin Doğu yorumunu kendisine rehber edinen Hoca'nın Arnavutluk'ta uyguladığı komünist rejimi, topluma uygulaması Marx ve Marksistlerin “ideoloji” tartışmaları bağlamında ele alınarak değerlendirilecektir.

Tez girişle birlikte dört bölümde oluşmaktadır. İlk bölümde kavramsal arka planı oluşturmak adına ‘‘ideoloji’’ kavramı konu edinilmektedir. Kavramın ortaya çıkışı, gelişimi ve farklı tanımlamaları ele alınmakta ve bunlar arasında siyasi ideolojiler ve bunların topluma uygulanması ile ilgili hususlara yer verilmektedir. İkinci bölümde Marx ve Marksistlerin ideoloji konusundaki düşünceleri detaylandırılarak, Marx’ın ideoloji yorumu ile Marksistlerin yorumu arasındaki farka dikkat çekilerek Enver Hoca’nın etkilendiği iki Marksist ideoloji uygulaması sunulmaktadır.

Hoca’nın kendisini dayandırdığı Marksist geleneğin ideoloji yorumu ve bu yorumu nasıl uyguladıklarının izah edilmesinin ardından Hoca’nın ideoloji yorumuna geçilmektedir. Bu amaçla önce üçüncü bölümde Hoca ncesi Arnavutluk’un durumu açıklanmakta, ülkenin işgal ve savaşlarla geçen yılları sonrasında nasıl bir toplumsal ortamda olduğu ve dolayısıyla Marx’ın bahsettiği tarihsel dönüşüme uygun toplumsal koşulların olup olmadığı konu edilmektedir.

Tezin son bölümünde Hocaizm ele alınmakta, Hoca’nın yönetim dönemi, bu dönemlerdeki uygulamaları, Stalin ve Mao’dan etkilenmesi ve ardından tam kapanma dönemine yer verilmektedir. Ardından tam kapanma ile Hocaizm olarak adlandırılan ideolojisini geliştiren Hoca’nın bu ideolojinin ana ilkeleri ve ilkelerden yola çıkarak nasıl uygulamalar yaptığı bunların Marx ve Marksist gelenekle nasıl ilişkilendiği açıklanmaktadır. Bu açıklamalarla Hoca’nın Marx’ın eleştirel ideoloji yorumundan uzaklaşarak Marksizmi bir ideoloji olarak kabul ettiği, dahası bu ideolojiyi kendisini Sosyal-Hümanizm adını verdiği yeni bir insan tasavvuru ve din karşıtlığı ile yeniden yorumladığı, bu yorumu da halka yoğun bir ideolojik eğitim, propaganda ve baskılarla benimsettiği, kendi ideolojisini korumak adına kolayca işkence ve şiddete başvurduğu ortaya çıkmaktadır. Dolayısıyla Hoca, Marx’ın bahsettiği toplumsal koşulların olmadığı bir ülkede, savaştan bıkan halka yeni bir umut vererek başa geçen ancak daha sonra Stalin gibi despotik ve teokratik Mao gibi kültür ve eğitimle insanın fikirlerine tahakküm ederek din ve inanç karşıtlığı yapan bir ideologdur. Ulaşılan bu sonuçla birlikte bir doğruluk tasavvuru içeren ideolojinin topluma dışardan uygulanmasının yol açtığı yıkıcı sonuçlar ortaya çıkacak ve bunun Marx’tan ne kadar uzaklaşılmış olsa da yine de bunun pozitivist ve işçi sınıfına dayalı toplumsal bir dönüşüm anlayışından kaynaklandığı ortaya çıkmış olacaktır.

Çalışmanın Önemi

Çalışma konusuna örneklik teşkil eden Enver Hoca'nın rejiminin oldukça dikkat çekici özellikleri vardır. Sovyetler dışında Marksist ideolojiyi kabul eden ilk isim Enver Hoca'dır. Aynı şekilde Hoca komünist rejimi uygulayanlar arasında en uzun süre iktidarda kalmış lideridir. Hoca'nın bir başka özelliği ise yönetimi süresinde farklı Marksist ekollerden hem beslenmiş olması hem de daha sonra kendi yorumunu geliştirmesidir. Bu özellikler ideolojinin topluma uygulanabilmesi sorusu bağlamında ele alındığında akla şu soruları getirir: Uzun yıllar Osmanlı yönetiminde olan Arnavutluk'a bir anlamda kendisine yabancı bir ideolojik rejim en uzun süreli olduğu da dikkate alındığında topluma uygulanmasını nasıl anlamalıyız? Diğer Marksist liderlerden farklı olarak Enver Hoca komünizmi başarıyla uygulamış ve Marx'ın gösterdiği hedefe varmış mıdır? Yoksa diğer liderler gibi Enver Hoca da başarısızlığa mı uğramıştır? Dahası tüm bu süreçte uyguladığı toplumsal uygulamalar nelerdir ve bu uygulamalar ülkeyi içinde bulunduğu kötü durumdan kurtarmış mıdır?

İdeolojinin demode bir söylem, ölmüş bir tasarı olduğunu savunan post-modern veya post-yapısalcı iddialar ve buna karşı ideolojiyi savunan güncel felsefi tartışma da hatırlandığında bahsi geçen sorulara ilişkin bir çalışmanın önemi ortaya çıkmaktadır. Konunun önemine rağmen Türkçe literatürde Arnavutluk'un 1941-1985 yılları arasındaki dönemini bu bağlamda ele alan çalışmaya rastlanmamaktadır. Hem birincil kaynakların Arnavutça olması hem de ülkenin yakın zamana kadar kapalı olması bunun muhtemel sebepleri arasındadır.

Çalışmanın Amacı

Bu çalışmanın amacı Arnavutluk'ta yakın tarihte gerçekleşmiş olan siyasal ve sosyal devrimi teorik ve pratik arka planı bağlamında değerlendirmektedir. Bu amaç doğrultusunda tezde, Marx ve Marksist ideologlar arasında bir ayrım olduğunun gösterilmesi ve bu ayrımın Marx'la ilişkilendiği ve farklılaştığı noktaların altının çizilmesi, Marx'ın Leninist yorumcularının toplumsal koşullardan bağımsız olarak kendilerinin toplumu kendi ideolojilerine göre örgütledikleri bu nedenle de devletin başına geçtiklerinde herkesin eşit olduğu bir toplum modeli olan komünizm yerine kendi ideolojilerini zorla uyguladıklarını açığa çıkarmak planlanmaktadır. En nihayetinde Marx'ın ideoloji yorumu farklı olsa da onun da kendi kuramının ideal bir toplum yaşamı

düşüncesi içerdığı ve bunu sahiplenerek topluma uygulamanın yine olumsuz sonuçları olacağını açığa kavuşması amaçlanmaktadır.

Kavramsal çerçevede ise durumlara mümkün mertebe objektif, yanlı olmamaya özen gösterilmiştir. Bu bağlamdan hareketle ise günümüze kadar yaşanan “ekol bazında” bir ideolojinin uygulandığı değişim, tarihsel süreci ve sosyolojik perspektiften ele alınmıştır.

Çalışmanın Yöntemi

Yapılan araştırmanın teorik bir araştırma olması hasebiyle literatür taraması yöntemi uygulanmıştır. Öncelikle birincil derecede kaynaklar üzerinden tartışma belirlenecek, ardından felsefe ve sosyoloji literatürü üzerinden bu tartışmanın nasıl desteklendiği konu edinilecektir. Bunun akabinde ideolojiye ilişkin tanımlamalar ve topluma uygulanmasına ilişkin ulaşılan bulgularla birlikte ikincil kaynaklar da dikkate alınarak tartışma konusu edilecektir. Söz konusu tanımlamanın gücünün analizinin ardından, tartışma kısmında bu görüşler değerlendirildikten sonra Hocaizmin bu bağlamda bir değerlendirmesi yapılacaktır.

Bu çalışmanın hazırlanması aşamasında Arnavutluk hükümet arşivleri, süreli yayınlar, uluslararası raporlar ve çeşitli veriler taranmış, İngilizce, Arnavutça ve Türkçe var olan kaynaklar kullanılmıştır. Arnavutça kaynaklar orijinal metinden tarafımca tercüme edilerek tezde kullanılmıştır.

Bu çalışmanın komşu ve kardeş bölge olan Balkanlar’ın ve özellikle de Arnavutluk’un geçirdiği siyasi dönüşümünü anlaşılmasına katkı sağlayacağını düşünmekteyim.

1. BÖLÜM: KAVRAMSAL ARKA PLAN

1.1. İdeoloji Kavramının Farklı Tanımlamaları

Fransızca “idéologie” kelimesinden dilimize gelen, “idea” ve “loji” kelimelerinin birleşiminden oluşan kısaca “fikir bilimi” anlamına gelen ideoloji, günümüzde felsefe, psikoloji, sosyoloji, siyaset ve hatta günlük hayatta oldukça sık kullanılan bir kavramdır. Bu cihetle birbirinden oldukça farklı anlamları bünyesinde barındırmaktadır. Böylesine geniş bir kullanım alanı olduğu dikkate alındığında kavramın tam bir tanımı vermek de güçleşmektedir. Bu güçlüğü rağmen kavramın tarihsel gelişimine bakıldığında kavramın dört farklı aşamadan geçtiği söylenebilir. 1. İdeologlar tarafından “ideoloji”nin antik kullanımından bağımsızlaşarak modern bir kullanıma dönüşmesi. 2. Napolyon Bonaparte tarafından olumsuz kullanımı. 3. Marx ve Engels’in kavramı siyasi bağlamda “yanlış bilinç” anlamıyla kullanarak modernitenin temel kavramları arasına yerleştirmeleri (Rehmann, 2005, s. 31). 4. Marx sonrası Marksistlerin kavramı siyasi bağlamın dışına taşıyarak toplumla ilişkilendirerek oldukça farklı tanımlar yapmaları. Bu sürecin detayları kısaca şöyledir.

İdeoloji, kelime olarak Antik Yunan’da “görsel imge” anlamına gelen *eidostan* türemiştir ve başlangıçta bir ideler ve fikirler bilimi olarak kabul edilir. *Eidos* veya *eide* denince akla gelen ilk filozoflardan biri ise Platon’dur. Hem Platon’da hem de genel olarak Antik dönem filozoflarında *eidosu* “idelerin kökenleri ve ideler arası ilişkilerin ampirik bir araştırması” anlamında kullanılır (Rehmann, 2005, s. 25). Kelime aradan geçen uzun yıllardan sonra ancak 18. yüzyılın sonlarında bir Fransız ideolog olan Destutt de Tracy (ö. 1836) tarafından yeniden tanımlanır ve Tracy ideolojiyi modern anlamda tanımlayan ilk kişi olarak kabul edilir. Ona göre ideoloji, “kimi ideologların düşünceleriyle bu düşüncelerin kaynağını incelemeyi amaçlayan felsefe sistemi”dir (Cevizci, 2005, s. 893). Dikkat çektiği üzere, bu tanımlamada sistematik bir bilgi olarak tasarlanan “ideoloji”, artık fikirlerin eleştirel analizi olmaktan çıkıp fikirlerin kendisine dönüşmüştür. Ancak bu dönüşüme rağmen “fikirlerin analizi” anlamında doğrudan herhangi bir olumsuzluk yoktur. Tracy’nin bir bilim olarak savunduğu ideoloji 19. yüzyıldan itibaren bilimsellik statüsünü yitirerek, olumsuz anlamlar yüklenmiştir (Cevizci, 2005, s. 893). Bunda Napolyon Bonaparte’ın (ö. 1821) etkili olduğu söylenebilir. Bonaparte ilk başlarda “ideoloji”yi ve “ideologlar”ı desteklerken, Tracy ve diğer *Institut* üyelerinin hükümet

darbesine destek olmaları bu durumun değişmesine yol açar. Hükümetin karşısında yer almaları Bonapartist hükümet tarafından eleştirilir. Bu aleyhtarlık öyle bir hal alır ki, Bonaparte yönetimi her sallantıya girdikçe kendi eksikliklerini gidermek yerine, mevcut olumsuzlardan “ideologları” suçlamaya başlarlar. Bunun yanında Tracy ve sağ cenahın diğer üyeleri, burjuva çocukların özel eğitime tabii tutulması gerekliliğini savununca, sol cenah tarafından aşırı tepki alırlar. Bu durum 1812 yılında Fransa’nın Rusya’ya yenilmesiyle birlikte zirve noktasına ulaşır ve Bonaparte başlarına gelen tüm kötülüklerden “meşum metafizik” olarak adlandırdığı ideolojiyi suçlayarak rejiminin devamını sağlamak amacıyla bu durumu uzun süre kullanır (Rehmann, 2005, s. 29-30). Bonaparte’ın bu tavrı kavramın olumsuz anlamında oldukça etkilidir.

Kavramın kullanımında en etkili isimler şüphesiz Marx ve Engels olmuştur. Onlar ilginç bir şekilde Bonaparte’ı takip ederek kavramı olumsuz anlamda kullansalar da farklı bir noktaya dikkat çekerler. İdeolojiyi siyasi bir bağlamda ele alarak onu iki farklı şekilde tanımlarlar (Meriç, 1977, s. 236). Bunlardan ilki “karanlık oda” (*camera obscura*) metaforuyla dile getirdiği “yanlış bilinç” tanımıdır. Yanlış bilinç gerçekliğin ters yüz edilmiş halidir. Bu tanımlamada ideoloji herhangi bir şekilde fikirler bütünü değil, gerçekliğe uymayan fikirler bütünüdür. Nitekim 23 yaşında hazırladığı, 1841 tarihli doktora çalışmasında ideolojiyle ilgili Epikuros’a atfen şöyle der: “Hayatımız ideolojilere ve çeşitli boş varsayımlar yerine, kafa karışıklığına düşmeden yaşanmalıdır” (Marx, 1841). İkincisinde Marx olgunluk döneminde bu tanımlamayı genelleştirerek, ideolojiyi toplum analizinin ana bileşenlerinden biri olarak konumlandırır. Bu tanımlamada ideolojiler, yaşadıkları dünyayla ilgili bir bilinç sahibi olması gereken bireylerin hayatlarını sistematik olarak gerçekliği örterek belirleyen fikirlerdir. Dolayısıyla bu anlamında da ideoloji üst-yapının veya burjuvanın tahakkümüne aracılık etmesi bakımından bütünüyle olumsuz bir niteliktedir. Bu bağlamda ideoloji sınıflara ayrılmış toplumun “toplumsal şuurlu”; yani topluma “hâkim olan fikirler bütünüdür” (Meriç, 1977, s. 236). Marx ideolojiyi diğer ideologlardan farklı olarak “toplumsal fikirler/ilişkiler” bütünü olarak yorumlayıp bunu siyasi olanla ilişkilendirince kendi çalışmalarını, olumsuz bir işlevinin yüklediği bu anlamların neler olduğunun veya nasıl yapılandığının derinlemesine analizine adar (Rehmann, 2005, s. 31).

Marx’ın ideoloji tanımlaması kendisinden sonra oldukça farklı çalışmalara ilham olur. Bu çalışmaların özelliği ideolojiyi Marx çerçevesinden çıkarıp oldukça farklı bağlamlarla

ilişkilendirmeleridir. Zira Marx ideolojiyi tanımlarken, onu daha ziyade siyasi bir bağlamda kullanarak, “devletin içine yerleşen iktisadi çevrenin saptanması”nı toplumsal hareketlenmeyi de “bu iktisadi ilişkiler” bağlamında okunarak “dış görünüşüne aldanmama”yı salıklar (Mardin, 1997, s. 21). Marx sonrası yapılan çalışmalarda akla gelen ilk isim *Ideology and Utopia* (1929-1936) başlıklı eseriyle tanınan ve bilgi sosyolojisinin kurucularından kabul edilen Macar-Alman sosyolog Mannheim’dır. Mannheim, Marx’ı izlemiş, onun açıklamalarında muğlak kalan noktaları açıklamıştır. Bununla birlikte onun önemi ideolojiyi sadece “siyasi” bağlamda ele almaktan çıkarıp, onu sosyal bilimlerin asıl inceleme konularından biri haline getirmesidir (Mardin, 1997, s. 142). Bu bağlamda Mannheim, Marx’tan farklı olarak kavrama iki yeni anlam yükler. “Birinci anlamında, gerçeği gizlemek veya daha az şuurluluk hali iken, diğer ise çağın veya somut tarihe sahip sosyal bir grubun tüm zihni yapısının kompozisyonu haline gelen kapsayıcı anlamdır” (Taşdelen, 1997, s. 83). Marx’ın ideolojiyi daha çok “üst yapı” veya “yöneten”lerin kendi yönetimlerini devam ettirmek için bilinçli bir çarpıtma olduğunu vurguladığı yerde, Mannheim hem bunun bilinçli bir çarpıtma olmasının gerekmediğini yani bilinçli veya bilinçsiz olabileceğini, hem de toplumun farklı sınıflarında mevcut olduğunu öne sürer. İdeolojinin bilinçle sınırlandırılmadığı gibi toplumun her kesimine yayıldığı böyle bir tanımlamada tahmin edileceği üzere, ideolojinin toplumsal yapılarda nasıl mevcut olduğu ve onları somut bağlamda nasıl belirlediğinin araştırması yapılır (Mannheim, 2016, s. 284-285). Bu bakımdan Mannheim’ın epistemolojik çözümlemeyi merkeze alan bu yaklaşımı bilgi sosyolojisiyle ilişkilendirilir (Yıldız, 1995, s. 16).

İdeoloji tanımlamasında önemli olan bir başka isim İtalyan Komünist Parti kurucularından siyasetçi Antonio Gramsci (ö. 1937)’dir. Kendisini Ortodoks bir Marksist olarak tanımlayan Gramsci’ye göre ideoloji, “...hukukta, sanatta, ekonomik pratikte, bireysel ve kolektif yaşamın bütün alanlarında kendini örtük biçimde açığa vuran bir dünya tasavvuru”dur (1989, s. 328). Bu tanımlamada da sezindiği üzere Marx’tan farklı olarak Gramsci ideolojinin anlamını üst yapıyla özdeşleştirmez. Bu özdeşleştirmeyi yapmadığı için de ideolojinin bütünüyle olumsuz anlamını reddeder. İdeoloji yalnızca üst yapının değil aksine insanları örgütleyen ve harekete geçiren güçlerdir (Eagleton, 2020, 160). Bu nedenle burjuvazinin ideolojisine karşı proleterlerin de kendi ideolojisi olmalıdır ve entelektüeller bunu sağlamak için çabalamalıdır. Gramsci ideolojiyi bu şekilde yeniden yorumlayınca da daha sonra Avrupa’da etkili olacak olan devrim

düşüncesini de yorumlar. Ona göre devrim tarihsel bir değişimi beklemekle ilgili değil, proleter sınıfın kendi yeni gerçekliğini yaratması yani politik düzeye dahil olmasıdır (Slattery, 2014, s. 245). Gramsci'nin devrimle ilgili düşünceleri savaş sonrasında bir grup Marksist arasında burjuva veya dış güçlerle daha ılımlı bir yaklaşımın benimsenmesine ilham olacaktır.

Konuya ilişkin anılabilecek bir başka isim Gramsci'den etkilenen Fransız Marksist Filozof Althusser'dir. Althusser ideolojiye epistemolojik yaklaşımı yani onun doğruluk veya yanlışlıkla ilgili olarak ele alınmasını reddederek bunu bir "yaşama biçimi" olduğunu savunur. Başka bir deyişle filozofa göre, öznenin toplumsal bir fail olma ve toplumsal üretim ilişkilerine bağlı olarak yaşama pratiklerinin belirleyicisi ideolojidir. Bu anlamıyla ideoloji bir tür doğal haldir (Althusser, 2015, s. 51-55). Bununla birlikte Althusser ideolojinin gerçeği temsil etmediğinin yani gerçeklikten çok bir arzu veya umudu ya da hayali ifade ettiğinin farkındadır. Ancak ona göre her ne kadar gerçeği temsil etmese de ideolojinin maddi bir varoluşu vardır (Meriç, 1977, s. 238). Althusser bu yorumuyla ideolojinin epistemolojik okumalarının dışına çıkıp özenin dünyayla ilişkilendirilmesinin bir ortamı olarak oldukça temel bir noktaya yerleştirerek, konuya yeni bir boyut kazandırır.

Günümüzde hala hayatta olan Alman neo-Marksist olarak tanıtılan Jürgen Habermas, burjuva öncesi ideolojilerin olamayacağı görüşündedir. Bunun sebebi, modern bilim iddiasıyla kendilerini ideoloji eleştirilerinde haklı çıkartarak geleneksel iktidar meşrulaştırmalarının yerini almasıdır. Bu manada ideolojiler, ideoloji eleştirileriyle birlikte aynı köklere sahip olmasından dolayı burjuva öncesi var olmamışlardır (Habermas, 1993, s. 45).

Yukarıda bahsi geçen isimlerin dışında ideolojinin sonunun geldiğini savunan görüşler de vardır. Özellikle Amerikan liberal, sosyolog ve siyaset kuramcıları ideolojinin sonun geldiğini, liberalizmin ve kapitalizmin onun yerini aldığını savunmaktadırlar. Bu düşünürlerin ana iddiası ideolojinin dünyaya bakış açısının esneklikte uzak olduğunun ve bunun daha ılımlı ve kısmi olarak pragmatik olan bazı bilgelik türlerin aksine, savaş sonrası dönemde halk bilgeliğinin toplumsal kuram mertebesine çıkarılmasından ibaret olduğudur. Bu düşünceyi savunanlar arasında olan Shils (1968)'e göre ideolojiler, kesin

kapalı, yeniliğe direnen bir yapısı, insanların inanç ve duygularına hitap ederek yayılan ve kendilerinden mutlak bağıllık isteyen şeylerdir.

Shills'in bu yorumuna ise ideolojinin sonunun geldiği iddiasıyla ilgili şu yorumda bulunmaktadır. 'İdeolojinin-sonu', ideolojiyi hem körü körüne irrasyonel hem de aşırı rasyonalist bir şey olarak ifade etmesi, aynı zamanda birbiri ile tamamen çelişik iki ayrı biçimde görme eğiliminde olmasıdır. İdeolojiler, bir taraftan birtakım karanlık, yarı dinsel inançların beslediği, aşırı tutku ve belagat yüklü şeyler olarak gösterilip, diğer taraftan ise toplumu, birtakım ruhsuz projelerle birlikte yeniden-inşa etmek isteyen cansız kavramsal sistemler olarak görmektedirler (Eagleton, 2020, s. 21).

İdeoloji kavramının buraya kadar ele alınan tarihsel serüveninde özellikle Marx'ın belirleyici olduğu ve Marx'tan sonra tartışmaların çeşitlendiği görülmekte, kavramın bu süreçte farklı anlamlar yüklendiği ortaya çıkmaktadır. Bu arka planda farklı ideoloji tanımlarına göz atılabilir. Bu nokta da Eagleton'ın yer verdiği on beş farklı ideoloji tanımı çerçevesinin genişliğinden ötürü oldukça yol göstericidir:

- a. Toplumsal yaşamda anlam, gösterge ve değerlerin üretim süreci;
- b. Belirli bir toplum veya sınıfa ait fikirler kümesi;
- c. Bir egemen siyasi iktidarı meşrulaştırmaya hizmet eden yanlış fikirler;
- d. sistematik şekilde çarpıtılan iletişim;
- e. Özneye belirli bir konum sunan şey;
- f. Toplumsal çıkarlar tarafından güdülenen düşünme biçimleri;
- g. Özdeşlik düşüncesi;
- h. toplumsal olarak zorunlu yanılısama;
- ı. Söylem ve iktidar konjonktürü;
- i. Bilinçli toplumsal aktörlerin kendi dünyalarına anlam verdikleri ortam [medium];
- j. Eylem amaçlı inançlar kümesi;
- k. Dilsel ve olgusal gerçekliğin birbirine karıştırılması;
- l. Anlamsal [semiotic] kapanım,
- m. İçinde, bireylerin, toplumsal yapıyla olan ilişkilerini yaşadıkları vazgeçilmez ortam;

n. Toplumsal yaşamın doğal gerçekliğe dönüştürüldüğü süreç” (1996, s. 18).

Yukarıdaki tanımlara dikkat edildiğinde Kısaca Marx ve Marx sonrası tartışmalardaki bir ayrım dikkat çekmektedir. Yani Eagleton’ın da dikkat çektiği üzere, ideolojiye dair yaklaşımlar en temelde iki ana geleneğe ayrılabilir: 1. Doğruluk ve yanlışlıkla ilgilenenler: Marx’tan George Lukács ve bazı geç dönem Marksist düşünörlere kadar uzanan bir kolda, doğru veya yanlış bilme anlamıyla ilgilenip bu bağlamda yanılısama veya çarpıtma fikriyle ilgileneneler. 2. Özellikle Marx sonrası tartışmalarla, kavramı epistemolojiden bağımsızlaştırarak sosyoloji bağlamında toplumla ilişkisi olarak ele alanlar (2015, s. 19).

1.2. Siyasi İdeoloji ve Topluma Uygulanması

İdeolojinin ister “Siyasal veya toplumsal bir öğreti oluşturan, bir hükümetin, bir partinin, bir grubun davranışlarına yön veren politik, hukuki, bilimsel, felsefi, dinî, moral, estetik düşünceler bütünü” (Cevizci, 2005, 2021) şeklindeki genel bir tanımı, ister “fikir bilimi” olarak kelime anlamı dikkate alınacak olsun, dini, bilimsel ve estetik fikirlerin farklı ideolojiler ortaya çıkardığı söylenebilir. Bunlardan biri de siyasi ideolojidir. Diğerlerinden farklı olarak siyasi ideolojiler, “Mevcut toplumsal düzeni revize, muhafaza, tahkim ya da alt etmeyi hedefleyen siyasi fikir kümeleri”dir (Atılğan, 2012, s. 293). Dolayısıyla burada iki yön vardır: İlki toplumun mevcut siyasi fikirlerinin tespit edilmesi. Zira toplumsal grup veya sınıfları bir fikir etrafında bir araya gelmektedir. Başka bir deyişle ideoloji bütünüyle bireysel bir olgu olmayıp toplumsal bir aradalıkları doğrudan belirlemekte, toplum içerisinde değerlerden oluşan hiyerarşiler oluşturmaktadır (Ergil, 1983, s. 19; Lapierre vd., 1971, s. 10-17). Toplumsal grupları birada tutan ideoloji her ne olursa olsun, ona bağlananlardan “inanç, katılım, bağlılık ve sorumluluk” talep eder (Şeriati, 1986, s. 95-97). Siyasi bir ideoloji toplumda ortak siyasi kimlikler oluşturur. Aynı ideolojiyi paylaşan kişiler, aynı değerleri sahiplenerek olaylara benzer tepkiler verirler (Atılğan, 2012, s. 294) Bu bakımdan toplumsal grupları bir arada tutan siyasi fikirlerin ne olduğu önemlidir. Dolayısıyla siyasi bir ideoloji kendisini mevcut bir ortam içerisinde konumlandıracaksa, örneğin tahkim edecekse, o toplum zaten o zamana kadar belirli bir siyasi ideolojiyle yaşadığı için bu ideolojiyle ilgili bir tavır alması gerekecektir. Siyasi ideolojilerle ilgili ikinci yön ideolojilerin uygulanmasıdır. Zira “Siyasi ideolojiler insanları örgütler ve siyasi eyleme sevk ederler” ve bu amaçla eyleme sevk etmek

istedikleri insan “kitlelerine toplumun nasıl olduğunu, nasıl işlediğini, nasıl olması gerektiğini, öyle olabilmesi için toplumda ne gibi değişiklikler yapılması lazım geldiğini ikna edici bir biçimde söylerler” (Atılğan, 2012, s. 293). Genellikle buna ön ayak olanlar ideologlar olmuşlardır (Şeriati, 1986, s. 95-97). İdeolog “sınıf, dil, meslek, vd. mensuplarının paylaştıkları ortak düşüncelerle birlikte, çeşitli mitos ve değer yargılarından oluşan bir bütün” tasavvuru sunar (Lapierre vd., 1971, s. 10-17).

Burada dikkat edilmesi gereken nokta, bir ideolojinin bir kuram veya açıklama olması ile onun topluma uygulanması arasındaki farktır. Bir açıklama biçimi olarak bir kuram genellikle felsefi arka planı olan soyut fikirlerden oluşur ve kimi zaman anlaşılması zor olabilir (Atılğan, 2012, s. 294). Nasıl yaşamalıyız sorusunun felsefenin asli soruları arasında olduğu da hatırdaki tutulacak olunursa, bu soruya bir cevap vermekle bunu topluma uygulanma arasında zorunlu bir ilişki yoktur. Yani Marx’ın komünizm kuramını geliştirmesi onun topluma uygulanmasını zorunlu olarak gerektirmez. Ancak diğer taraftan bir cevap sunması bakımından mevcut durumla ilgili bir sorun veya Ergil’in ifadeleriyle ideolojileri hazırlayan toplumsal koşulların oluşması durumunda topluma uygulanacak siyasi bir ideolojiye dönüşebilir. Bu bakımdan siyasi ideolojiler topluma sunacakları bir yaşam tasarısı içerirler. Bu tasarının topluma sunulması ise farklı bir düzeydir. Öncelikle bu uygulamanın toplumun kendi şartlarıyla ilişkili olduğu gözden kaçırılmamalıdır. Bu bağlamda Ergil’in, “İdeoloji ve Milliyetçilik” adlı eserinde beş maddede sıraladığı “ideolojiyi hazırlayan unsular” önemlidir. Bunlar şunlardır: “1. Toplumsal ve Ekonomik bağlamda ortaya çıkan tatsızlık ve bunlardan oluşan negatif duygular. 2. Toplumsal katmanlaşmadan dolayı var olan taraflı, sınırlı görüş ve değerlendirmeler. 3. Yerleşik ve beklenen çıkarlar. 4. Toplumun değişim ve dönüşümü karşısında ortaya çıkan tedirginlik ve tükenmişlik duygusu. 5. Geleneksel bağlamda kümelerin varlıklarına bağlı veya onlardan bağımsız olarak süregelen eski gelenekler” (1983, s. 26). Dikkat edileceği üzere genel olarak toplumdaki huzursuzluk veya mevcut gelenekler ideolojinin hazırlayıcısı olarak önemli bir yerde durmaktadır.

İdeolojiyi hazırlayan toplumsal koşullarla birlikte diğer bir husus soyut düşünceler biçimi olan ideolojinin doğruluğunun belirsiz olduğu ve bunu doğrulamanın yolunun da uygulama olduğu dikkatten kaçmamalıdır (Lapierre vd., 1971, s. 10-17). Bu nokta da ideolojinin halka nasıl sunulacağı yani uygulanacağı meselesi gündeme gelir. Zira bir kuramın olduğu haliyle toplumun tüm grupları tarafından benimsenmesi ya da mevcut

olandan daha iyi olduğunu kendiliğinden kabul etmesi pek olanaklı görünmemektedir. Bunun yerine toplumun siyasi ideolojiyi siyasi bir kimliğe dönüştürmesi, örgütlenip eyleme geçmesi beklenir (Atılğan, 2012, s. 294). İşte bu noktada siyasi ideolojilerin kendilerini meşrulaştırmak adına başvurdukları politikaları ortaya çıkar. Eagleton, bu altı maddeyi şöyle sıralar (2020):

- “Kendilerine yakın gördükleri inanç ve değerlerin tutunmasını sağlarlar,
- Bu tür inanç ve değerleri doğallaştırırlar,
- Bunları evrenselleştirirler,
- Kendilerine meydan okuyan fikirleri karalarlar,
- Rakip fikir sistemlerini sistematik bir biçimde dışlarlar,
- Toplumsal gerçekliği kendi çıkarlarına uygun bir şekilde çarpıtırlar.”

Siyasi bir ideoloji bahsi geçen politikalarla birlikte gündelik hayatın içine girebilecek kadar yaygınlaştıkça yani toplumsal gruplar tarafından sahiplenildikçe güç kazanır. Bu yaygınlaşmanın sağlanması amacıyla siyasi ideolojilerin başvurdukları yöntemler ise birbirinden farklı olmakla birlikte öncelikle soyut fikirlerin anlaşılacak şekle dönüştürülmesi gerekir. İdeolojilerin popülerize edilmesinde “ajitatif söylevler, sade metinler, çeşitli sloganlar, semboller, retorikler gibi basitleştirmeler” kullanılır (Atılğan, 2012, s. 294). Bunları topluma ulaştırmasında medyadan eğitime, yeni ritüellerden oluşturmada sembolere oldukça farklı araçlar vardır. Bunun yanında özellikle iktidarda olan siyasi bir ideolojinin devamlılığını sağlamak adına tehdit, psikolojik veya fiziksel şiddet, baskı hatta öldürme gibi olumsuz yollara da başvurulur. Tarihsel tecrübeye bu tür durumların sayısının oldukça fazla olması nedeniyle kimi düşünürler tarafından “katil bir ruha” sahip olduğu savunulmaktadır (Lapierre vd., 1971, s. 20).

Diğer yandan Günümüzün yaşayan filozofu olarak bilinen Alain Badiou’ya (2012) göre, tarihte yeni bir evreye geçmenin ya da kapitalizmle baş etmenin sadece ayaklanmayla olması beklenemez. Yani eğer özgürlük uğruna bir devrim yapılacaksa, kan dökmeden, bedeller ödmeden zafere ulaşılması beklenemez. Bu nedenle de ne Lenin ne Stalin ne de Mao birer katil değildir.

Siyasi ideolojiye ilişkin bu arka planda ortaya çıktığı gibi, siyasi bir ideoloji kendi içeriğine göre siyasi kimlikler oluşturmak amacıyla topluma bir ideoloji yani “yaşam

biçimi” sunmakta ve kendi sunduğu biçimin mevcut olanlara kıyasla daha iyi olduğu konusunda söylemler üretmek toplumuna buna ikna etmeye, sevdirmeye çalışmakta, dahası bu çerçevede ödülleri vaat etmektedir. Toplumun kendi koşulları özellikle de iç veya dış savaş durumları bu ideolojilerin hem ortaya çıkmasını hem de kabul görmesini doğrudan etkilemektedir. Ya da toplumun iktidardan veya siyasi bir ideolojiden artık bir çıkarının/yararının olmadığını düşünmesi etkili olabilir. Nitekim tarihte baskı uygulansa da en iyi yönetici toplumun yararını bir şekilde koruyan ya da toplumu ödüllendirmeye devam edenler olmuştur (Eagleton, 2020, s. 14).

Bu bağlamda yukarıdaki özellikleri paylaşan çok sayıda siyasi ideoloji vardır. Bunların en bilindikleri arasında Faşizm, Liberalizm, Komünizm, Muhafazakarlık, Gelenekselcilik, Milliyetçilik, Ulusalcılık, İslamcılık vardır. Bu çalışmaya konu olan Enver Hoca kendisini Marksist olarak tanımlar Arnavutluk’ta Komünizmi uygular. Bu bakımdan bu uygulamayı tahlil edebilmek adına öncelikle Marx’ın ideoloji tanımına, ardından bu ideolojiyi benimseyerek hayata geçirmeye çalışan ve Hoca’nın takipçisi olduğu Marksizmin doğru yorumundaki tanımının detaylarına yer vermek gerekmektedir.

2. BÖLÜM: MARX VE MARKSİST DÜŞÜNÜRLER BAĞLAMINDA İDEOLOJİ

Marx Diyalektik Materyalizmin kurucusu sayılır ve kuramıyla tarihin en önemli isimleri arasında yer alır. Bunun yanında adı başta komünizm olmak üzere, materyalizm, ekonomi, politika gibi pek çok konuyla birlikte anılmaktadır. Ancak en az bunlar kadar ideoloji konusundaki açıklamaları da düşünce tarihi açısından önemlidir.

Marx'ın Diyalektik Materyalizme dayanan ideoloji görüşleri eserlerinin farklı yerlerine dağılmıştır ve muhtemelen bu durum ondan sonra kendisine dayandırılan oldukça çeşitli ideoloji yorumuna kaynaklık etmektedir. Bu görüşleri en genelde iki grupta sınıflandırmak mümkündür. Bunlardan ilki Marx'ın ideolojiyi epistemolojik bir imayla kullanmadığı ve dolayısıyla “doğru/yanlış” yerine onun mevcut durumu betimlediği yani ideolojiye karşı salt bir eleştiri içerisinde olmadığıdır. Bu düşünceyi savunanlar Marx'ın eserlerindeki eleştiriler ifadelerin özellikle Hegelcilere yönelik dile getirildiğini söyleyerek tutarlı kalmaya çalışırlar. Diğer yanda ise Marx'ın “yanlış bilinç” ifadesini doğrudan kullanmadığı gerçeğiyle birlikte, eleştirel ifadelerinin onun düşüncelerinin bütünlüğü ile ele alınması durumunda aslında ideolojiye eleştirel bir tavrının olduğunun ortaya çıktığını savunanlar vardır (Barett, 2004, s. 11-20).

Çalışmanın bu kısmında bahsi geçen tartışmanın detaylarına girmek yerine, Barett'ın ikinci görüşü daha güçlü bulmasına hak verilerek, Marx'ın ideoloji tanımının esasında eleştirel olduğu kabulünce ilerlenecektir. Bu bağlamda, *Alman İdeolojisi*'nde “soğukkanlı bir burjuva kuramcısı” ithamıyla andığı Tracy'nin ideoloji tanımı yerine Bonapart'ın olumsuz yorumunu benimseyen Marx'ın, kendine özgü her türlü ideolojiye karşıt eleştirel bir yorum geliştirdiği, bu eleştirel tavrı kendisinden sonra başta Lenin olmak üzere kendilerini Marksist olarak tanımlayan ideologlar tarafından olumsuz manasından uzaklaştırıldığı ele alınacaktır. Engels çizgisinde ilerleyen Lenin'in bu yeni yorumunda ideoloji yansız bir şeye dönüşürken, bir yandan Marksizm'in de aslında bir ideoloji olduğu savunulur, diğer yandan Marksizm doğru bir ideoloji olarak siyasi bir rejime dönüştürülerek topluma uygulanır. Marx'ın kendi görüşleri ile ve Marksizm arasında bir ayrımı ortaya çıkaran bu yorum geleneği aynı zamanda Enver Hoca'nın kendisini dayandırdığı ve doğrudan etkilendiği gelenektir. Dolayısıyla bu bölümle birlikte Hoca'nın düşünsel arka planı belirginleştirilecektir.

2.1. Diyalektik Materyalizm

Marx ve Engels her ne kadar sistematik bir ideoloji kuramı geliştirmemişlerse de çalışmalarının detaylarına inildiğinde tutarlı ve bütünlüklü bir ideoloji yaklaşımına sahip oldukları görülür (Rehmann, 2005, s. 32). İdeoloji konusundaki düşünceleri kendi dizgeleriyle iç içedir ve özellikle diyalektik materyalizm, yabancılaşma, özel mülk ve toplumsal sınıf başta olmak üzere pek çok kavramla yakından ilişkilidir. Bu bakımdan Marx'ın ideoloji tanımına geçmeden önce felsefi pozisyonuna kısaca da olsa bakmak gerekmektedir.

Bilindiği üzere 18. ve 19. yüzyıl Sanayi Devrimiyle birlikte gelen makineleşme, beraberinde bir takım ekonomik, siyasal ve toplumsal sorunları da getirmiştir. Bir yandan üretimde belki de daha önce hiç olmadığı kadar hız kazanılırken, diğer taraftan sermaye artışı, işçi ve işveren arasında ciddi bir mesafelenmeyi ortaya çıkarır. Uzun saatler boyunca düşük ücretle ve kötü şartlarda fabrikalarda çalışan işçilerin siyasi veya sosyal hakları yoktur. Bunun karşısında burjuva, fabrikalar sayesinde gitgide daha zenginleşmektedir. İşte böyle bir dönemde yaşayan Marx, bu olaylara kayıtsız kalmaz ve neredeyse tüm hayatını bu konuları anlamaya çalışarak geçirir.

Öncelikle eğitim aldığı Almanya'da o gün canlı tartışmalara kaynaklık eden G. W. F. Hegel'in (ö. 1831) felsefesini yakından tanıma fırsatı bulur. Ancak Hegel'in idealizmi ona aradığını vermez. Çünkü ona göre idealizmin en büyük hatası teoriyi pratikten soyutlayarak yüceltmek ve bu nedenle de gerçek hayattan kopmaktır. Bunun yanında Hegel'in idealizmini eleştirse de onun zıtların çatışması olarak tanımladığı diyalektik yöntemini kıymetli bularak kendi düşüncelerine dahil eder. Diğer taraftan yakından takip ettiği isimlerden biri Hegelci L. A. Feuerbach'tır (ö. 1872). Feuerbach, Hegel'e karşı kendisini maddeci veya materyalist olarak tanımlar ve bu bağlamda *Hristiyanlığın Özü* başlıklı kitabında din eleştirisi yapar. Marx, Feuerbach'ın materyalizminden bir hayli etkilenir. Ancak ona göre Feuerbach'ınki de dahil olmak üzere mevcut materyalizmlerin hatalı olduğu bir nokta vardır. Marx, *Feuerbach Üzerine Tezler* (1845)'de bunu açıkça ifade eder: "Feuerbach'ınki de dahil olmak üzere şimdiye kadar varolan tüm materyalizmin başlıca eksigi, şeyin [Gegenstand], gerçekliğin, duyusallığın duyusal insan faaliyeti, pratiği olarak değil, öznel olarak değil, yalnızca nesne [Objekt] ya da sezgi [Anschauung] olarak kavranmasıdır" (akt. Balibar, 1996, s. 24). Marx bu iki etki altında

diyalektik yöntem ve materyalizmi “pratik eylemlilik kategorisinin bizatihi kendisinin zuhurunu” (Balibar, 1996, s. 38) sağlayacak şekilde yeniden yorumlar ve bu çerçevede yakın arkadaşı Engels ile birlikte daha sonra Diyalektik Materyalizm olarak adlandırılan yeni bir sistem geliştirir.

Kendi sistemini “baş aşağı olanı ayakları üzerine oturtmak” olarak sunan Marx (2015) öncelikli olarak diyalektik yöntemi yeniden yorumlayarak kendisini Hegel’in karşısına konumlandırır: “Benim diyalektik yöntemim, temelinde, Hegelci diyalektik yöntemden yalnızca farklı değil, onun doğrudan karşıtıdır. ... Bendeysen, tam tersine, düşünsel olan, maddi olanın insan kafasına yerleştirilmiş ve tercüme edilmiş biçiminden başka bir şey değildir” (s. 27). Marx, düşünsel olana karşılık maddi olanın temele alınca eski özne tasavvurunda da kurtulmuş olur. Zira ona göre, teorinin yüceltiği idealizm, beraberinde dünyanın mimarı olan bir özne tasavvurunu da getirmekteydi. Oysa maddeyi temele yerleştirince düşünme biçimlerinin kaynağında da maddenin yani maddi dünyanın olduğu belirginleşir (Marx, 2015, s. 27). Dolayısıyla Hegel’den farklı olarak artık bilinç maddeye bağlı ikincil bir üretilimdir. Nitekim Marx bu konuda şöyle demektedir: “Yaşamı belirleyen bilinç değil, tersine, bilinci belirleyen yaşamdır. Birinci durumda, “sanki canlı bir bireymiş gibi bilinçten yola çıkılmaktadır; gerçek yaşama tekabül eden ikinci durumda ise, gerçek yaşayan bireyin kendisinden yola çıkılır ve bilince de o bireyin bilinci olarak bakılır” (Marx ve Engels, 2013, 35). Bu paragraftan anlaşıldığı üzere, Marx ancak böyle bir yorumda bireyin yaşamsal bilincinin gerçekten dikkate alındığını düşünmektedir.

Bu bağlamda Marx’ın hedefi artık sadece dünyayı betimleyen önceki filozoflardan farklı olarak, onu değiştirmektir. Bu hedef doğrultusunda toplumdaki bağımsız, topluma üstün veya öncelikli fikir veya bilinç olmadığı için Marx’a göre yapılması gereken maddeden kaynaklanan bilincin ve dolayısıyla toplumun anlaşılması, toplumdaki zıtların bulunup çıkarılmasıdır (Mardin, 1997, s. 156). Yani Marx ve Engels’in felsefi pozisyonları onları toplum araştırmasına veya Swingwood’un (1998) dediği gibi “sosyolojik bağlamda bir toplum kavrayışına” götürür (s. 81).

Yukarıda da değinildiği gibi Marx’ın toplum analizi toplumsal değişimi tahlil etmektir. Marx’ın Hegel’den farkı ise toplumsal veya tarihsel değişimin itici gücünün doğaya üstün bir güç yerine “ekonomik güçler” olduğunu iddia etmesidir (Slattery, 2014, s. 103). Ekonomik güç kavramının merkezinde de “emek”, “üretim” ve “toplumsal güç”

kavramları vardır. İnsanın pratik yönünü insanlık tarihinin temeli yapacak derecede teorik yönüne önceleyen Marx'a göre bu bağlamda insanı diğer canlılardan ayıran onun eylem tarzındaki farklılığı yani "emek"idir. Emek insanın kendisi ve doğa arasındaki ilişkiyi oluşturduğu ve düzenlediği bir süreçtir ve bu süreç mübadele ilişkilerine kaynaklık eder (Geng, 2015, s. 25). Çünkü maddeye bağlı gelişen "toplumsal değişim, toplumun güçleri ile toplumsal ilişkiler arasında var olan çelişkilerle gerçekleşmektedir" (Swingwood, 1998, s. 87). Hegel gibi ilerlemeci bir tarih anlayışını savunan Marx'a göre, insanlık tarihinin gelişim aşamasında, üretime geçilmesi bir noktada doğal ilişkilerin dışında toplumsal bir ilişkiyi doğurur (4.aşamada). Toplumsal ilişki "hangi koşullar altında, hangi suret ve amaçla olduğuna bakılmaksızın birkaç bireyin işbirliği"dir (Rehmann, 2005, s. 35). Toplumsal işbirliği, ekonomik üretim ve mübadeleyi doğurur. Marx'a göre her türlü üretim tarzı (Asya tipi, Antik, Feodal ve Kapitalist) kendi çelişimini de içeren toplumsal örgütleniş tarzını da belirler (Cohen, 2020, s. 254). Başka bir deyişle Marx üretim ve mübadeleyle birlikte doğal olmayan ilişki tarzları ortaya çıkmasına dikkat çeker. Farklı türden ürünlerin değiştirilmesi olarak mübadelede esnasında farklı türde ürünler ve emekler birbirine eşitlenerek kullanım değeri üzerinden metalar üretilir. Meta üretimi arttıkça bir yandan sermaye diğer yandan işçi gücü de artış gösterir (Lenin, 2017, s. 37-45). Yani üretim gücünü elinde bulunduranlar sermayelerini arttırarak burjuva sınıfına dönüşürken, üretimi ve iş gücünü sağlayanlar işçi sınıfını yani Marx'ın deyimiyle proletaryayı oluşturur.

Bu bağlamda Marx'ın sisteminde toplumun temelinde iki yapı vardır: "Mal ve hizmetlerin üretimi ve dağılımı ile ilgili altyapı; Devlet, hukuk ve aile gibi temel toplumsal kurumları içeren toplumsal, siyasal ve ideolojik üst yapı" (Slattety, 2014, s. 104). Marx'a göre tüm insanlık tarihi görünüşü farklı olsa da hep bu seyri izlemektedir: "tezgâhta emek gücüyle üretilen emek feodal beyin toplumunu yaratırken, buharlı tezgahla üretilen emek sanayi kapitalistin toplumunu yaratmaktadır" (Marx, 1955).

Dinamikleri ortak olan farklı üretim tarzları arasından Kapitalist dönem, toprağa bağlı küçük grupların aristokratlar için çalıştığı ve kazançlarının büyük kısmını soylulara verdikleri üretim tarzı olan Feodaliteden sonra gelmektedir. Feodalizmin ekonomik yapısının basitliği karşısında Kapitalizmin sistemi daha karmaşıktır. Üretim aracı olarak makineler kullanılırken, sanayi işçileri emeklerini fabrika ve işletmelerde çalışarak ücretlendirirler (Lenin, 2017, s. 45-46). Marx bu noktada Kapitalist üretim tarzının

tahakküm eden üst yapısından bahseder. Yani her ne kadar işçiler “özgür” gibi görünse de başka bir deyişle herhangi bir zorlama olmaksızın kendileri çalışıyor görünseler de aslında onlar üretimi elinde tutanların “tahakküm”ü altındadırlar. Marx’ın (2015) buna değindiği paragraflardan birisi oldukça etkileyicidir:

“... işçilerimiz üretim sürecinden çıktıklarında girdiklerinden daha farklıdırlar. Pazarda bir meta “emek gücü” sahibi olarak, öteki meta sahipleri ile karşı karşıya, satıcıya karşı satıcı olarak durmuştu. Kapitaliste emek gücünü sattığı sözleşme, kendisini, onun tasarrufuna serbestçe verdiğini, deyim yerindeyse ak ile kara gibi tanıtlar. Pazarlık tamamlandıktan sonra onun “başına buyruk insan olmadığı” anlaşılır; emek-gücünü satmak için özgür olduğu süre, onu satmaya özgür olduğu süredir ve gerçekten de vampir, “sömürülecek tek bir adalesi, siniri, bir damla kanı olduğu sürece” onu elinden bırakmayacaktır” (s. 292).

Söz konusu bu tahakkümün temelinde de “yabancılaşma” vardır. Bu bağlamda “yabancılaşma” kapitalizmin temel dinamiğini anlamada kilit noktada durmaktadır. Marx’a göre, dört tür yabancılaşma vardır: insanın doğadan, türsel varlığından, kendisinden ve başkalarından yabancılaşması. Söz konusu bu yabancılaşma kapitalizmle birlikte insanın kendi emeğinden yabancılaşmasıyla ortaya çıkar. Çünkü emek ve ürün farklı kategorilere dönüştüğünde, emek veren kendi emeğinin ürününe yabancılaşır. Bu yabancılaşma emek gücünün artmasıyla daha da büyür. Yani başka bir deyişle ürün ne kadar büyürse üreten ona o kadar yabancılaşır ve yarattığı nesnel dünyasının içine o kadar dalar. Bireyin küçülmesi büyüdükçe de o kendine yani özüne daha çok yabancılaşmaktadır. Oysa insan, hayvanlardan farklı bir şekilde faaliyetlerini sadece kendisi için değil bir doğa içinde ve kendi türü için de yapmaktadır. Emeğin yabancılaşmasıyla birlikte emeğin ürünü, türünün bir faaliyeti olmaktan da çıkar. Artık özgürlük bireysel özgürlüktür ve sadece biyolojik ihtiyaçların karşılanması anlamına gelir. Durum böyle olunca kapitalizm için işçi, fiilen satılabilir bir nesneden öteye geçmez. İşçi satın alındığında işçinin faaliyeti veya emeğinin ürünü de kendisinin olmaktan çıkar (Swingwood, 1998, s. 88-89).

Bu bağlamda yabancılaşma, emeğin toplumsal ilişkilerle üretime dönüşmesiyle üretim tarzına bağlı olarak üretenin kendi kontrolünden çıkarak adeta nesnel, kendinde bir varlıkları varmış gibi görünmeye başlamasıdır (Eagleton, 2020, s. 103). Ürünlerin üretenlerin emeği olma niteliğinden soyutlanarak hepsinin ortak olduğu soyut insan

emeğine indirgenir ve soyut insan emeği olarak bir metanın değeri artık kullanım değeri değil değişim değeridir (Marx, 2015, s. 47, 48). Kullanım değeri arttıkça meta dolaşımı ve maddi servet yani sermaye de artar (Marx, 2015, s. 151). Yani emek toplumsallaşp, üretim araçları merkezileştikçe üretim araçlarını elinde bulunduranların özle mülkleri de artar (Marx, 2015, s. 588). Ancak Marx bu noktada şu hususa dikkat çeker. Zenginleri emekçilerden ayıran şey ne onların toprak veya özel mülk sahibi olmaları ne de paralarıdır; onlar zengindir çünkü emeğe tahakküm ederler (Marx, 2015, s. 588). Dolayısıyla Marx üretim ilişkileri bir bütün olarak üretenin değil, üretim araçlarını elinde bulunduranın çıkarlarına hizmet eder. Bu anlamda kapitalizm üst yapının çıkarlarını koruyup, onun devamlılığını sağlarken, diğer taraftan emeğin gerçek sahibi kendisine, emeğine ve ürettiğine yabancılaştırdığı gibi onu yoksullaştırır.

2.2. Marx'ın İdeoloji Görüşü

Marx ve ideoloji denince akla ilk gelen *Alman İdeoloji*'si eserinde yer alan *camera obscura* metaforudur. Kelime anlamı olarak “karanlık oda” demek olan *camera obscura*, bu metaforda görüntünün karanlık odada fotoğrafçıya ters veya baş aşağı görünmesi anlamıyla kullanılır:

“İnsanlar kendi kavrayışlarının, düşüncelerinin, vb. üreticileridirler -üretken güçlerinin ve en ileri biçimlerine kadar bu güçlere karşılık gelen karşılıklı ilişkilerinin belirli bir gelişimiyle koşullanan gerçek, aktif insanlar. Bilinç, bilinçli varoluştan başka bir şey asla olamaz ve insanların varoluşu, onların fiili yaşam süreçleridir. Eğer bütün ideolojide insanlar ve onların koşulları, *camera obscura*'daki gibi baş aşağı görünüyorsa, bu görüngü, tıpkı nesnelerin retina üzerinde ters durmaları o nesnelerin fiziksel yaşam sürecinden kaynaklandığı gibi, insanların tarihsel yaşam sürecinden kaynaklanır” (Marx ve Engels, 2013, s. 34, 35).

Bu paragraf, Marx'ın ideoloji konusundaki düşüncelerinin onun diyalektik materyalizmi ile nasıl ilişkili olduğunu göstermesi açısından önemlidir. İlk olarak görüldüğü üzere maddenin asli konumunu savunan Marx, burada “ideoloji”nin insanın tarihsel yaşam sürecinden kaynaklandığının altını çizer. Yani nasıl ki görüntünün kaynağında fiziksel yaşam varsa, ideoloji de yine görüntünün kaynağına bağlıdır yani öznenin yaşam koşullardan bağımsız salt teorik bir ideoloji yoktur. İkincisi ideoloji her ne kadar tarihsel yaşam koşullarından kaynaklanıyorsa da imgenin ters görünmesi gibi o da gerçekliğin

olduğu halini yansıtan sadece bir fikirler sistemi değil, tersine çevrilmiş yani “ters yüz edilmiş” “çarpıtılmış” ve bu anlamda “yanlış” halidir. Dolayısıyla ideolojinin ilk anlamı, gerçeğin ters yüz edilmiş hali, maddenin veya tarihsel yaşam koşullarının bilinçte kendi gerçekliğinden uzaklaştırılmış temsilidir.

E. Balibar (d. 1942), Marx’ın *camera obscura* istiaresinin, Platon’un *Devlet*’in 7. kitabında yer verdiği mağara metaforunda köklerini bulduğunu ifade eder (1996, s. 64). Bu metaforda, doğdukları gündün itibaren elleri zincirli olan bir grup insanın, mağaranın girişinden mağaranın duvarına yansıyan gölge ve yansımaları seyretmeleri anlatılır. Onlar da karanlık odadaki gibi gerçekliği yansıtmayan görüntüler izlerler. Bunun gibi ideoloji de bir tür “yansıma”, “gölge” veya “çarpıtma”dır. Her ne kadar fikir verici olsa da Marx’ın etkilenmesi konusunda Platon’a kadar gitmeye gerek yoktur. Çünkü Marx’ın düşüncelerini yakından bildiği ve daha sonra eleştirdiği Feuerbach, dinin bir yansıma olduğunu düşünür ve görünüşe göre bu fikir Marx’a ilham vermiştir. Feuerbach’a göre “... sınırlı bireyler, insan türünün potansiyel olarak sınırsız özünü, her şeye muktedir Tanrı olarak, sınırsız lütuf ve sınırsız sevgi olarak sunulduğu dine yansıtırlar” (Rehmann, 2005, 37). Marx, Feuerbach’ın dine hasrettiği bu durumu genelleştirerek ideolojiye aktarır ve “... insanın kendine yabancılaşmasını artık kutsal biçimleriyle değil, dünyevi biçimleriyle gözler önüne sermeleri çağırısı”nı yapar (Rehmann, 2005, 39-40). Böylece “çarpıtma” veya “ters yüz etme” yani ideoloji, bilinçli yaşam süreçleri içerisinde maddi yaşamın çarpıtıldığı her tür bilinç haliyle ilişkili hale gelir.

Eğer Marx ideolojiyi sadece “gerçeği ters yüz etme” veya “çarpıtma” olarak tanımlamış olsaydı, konuya yine de katkı yapmış olurdu ancak sadece bu kadarıyla kendisinden sonra oldukça farklı düşüncelere ilham olması beklenemezdi. Başka bir deyişle Marx’ın ideolojiye katkısı daha derinlerdedir ve bu husus daha sonraki çalışmalarında gün yüzüne çıkar. Bu bağlamda ideolojinin ikinci ve daha derin anlamı onun özne ve diyalektik düşüncesinin detaylarında bulunabilir. Marx başta Feuerbach olmak üzere, öznenin edilgen, maddi dünyanın salt bir “yansıma” ortamı olduğunu kabul edenlerden farklı olarak aktif bir insan tasavvurunu savunur (Mardin, 1997). “... fakat kendi maddi üretimlerini ve maddi ilişkilerini geliştiren insanlar, kendi gerçek varoluşlarıyla birlikte, kendi düşüncelerini ve düşünce ürünlerini de değiştirirler” (Marx ve Engels, 2013, 34). İdealist olmayan ama yine de aktif olan bu özne “çalışarak, ürünler üretmekle kalmaz, hem de insanlarla modern sanayi toplumu arasında toplumsal ilişkiler üretir” (Rockmore,

2014, s. 11). Böyle bir tasavvur ona maddi yaşamın yanlış bilinçlerini toplumsal dinamiklere taşımasına sağlar. Bu bakımdan ideoloji, yalnızca bireysel bir ters yansıtma durumuyla sınırlı kalmaz, “maddi hayatın çelişkileri”, “toplumsal üretici güçler” “üretim ilişkileri arasındaki çatışma”sıyla iç içe geçer, altyapı ile üst yapı arasındaki ilişkide oldukça belirleyici bir işleve sahip olur. Özetle bu ikinci anlamında ideoloji hem ürün hem de toplumsal ilişkiler üreten bilincin gerçeklikten kopuşunun ve gerçeğin yerine yanılısamasının nasıl ikamesinin bir açıklamasını sunar (Balibar, 1996, s. 61).

Maddi olandan veya gerçeklikten kopuş konusunda Marx’ın özgün katkısı kafa ve kol emeğinin bölünmesine ilişkin açıklamalarında yatar. Ona göre, tıpkı devlet öncesi toplumlarda, kol emeğinden bağımsızlaşan rahip topluluğunun dini ideolojileri oluşturması gibi, üretim tarzlarında üst yapının oluşması aynı zamanda maddi ve zihinsel emeğin ayrılmasını da doğurur (Rehmann, 2005, s. 43, 44). Bir tarafta üretenler ve diğer tarafta üretim araçlarına sahip olanlar vardır. Üretim araçlarına egemen olanlar aynı zamanda entelektüel üretim araçlarına da sahiptirler ve fikirsel olana da egemen olarak üst yapının kendi sürekliliğini sağlayacak “ideal” fikirler oluştururlar. Egemen sınıfın fikirlerinde maddi olandan kaynaklanan bilincin izi yitirilir, gerçeklik ters düz edilir ve hatta gerçeklik inkar edildiği bu fikirler özerkleşir (Marx ve Engels, 2013, s. 52). Egemen sınıfın fikirleri dışlanan sınıfı tahakkümü altına alarak onların da fikirleri haline gelir yani ideoloji iktidarın kaynağı haline dönüşür (Balibar, 1996, s. 51; 63-65).

Görüldüğü üzere Marx ideolojiye yüklediği bu ikinci anlamda, Kapitalist üretim tarzının ortaya çıkardığı ilişkilerin dinamiğini ortaya koyar. “Mübadele değerinin kullanım değerine üstünlük kurması, paranın emeğe üstünlük kurması, birikmiş sermayenin yaşama üstünlük kurması, hisse değerlerinin yaşam değerlerine üstünlük kurması”, ideoloji aracılığıyla “devlette, hukukta, dinde ve felsefede” gizlenir, çarpıtılır, maskelenir (Atılğan, 2012, s. 291; Rehmann, 2005, s. 51). Bu anlamda ideologlar bilimsel veya nesnel düşünceler üretmezler: “İdeoloji, düşünür diye adlandırdığımız kişi tarafından gerçekten bilinçli olarak, ama yanlış bir bilinçle gerçekleştirilen bir süreçtir. Onu zorlayan gerçek dürtüler kendisi için de bilinmedik olarak kalır, zaten öyle olmasa ideolojik bir süreç de olmazdı” (Marx ve Engels, 1986).

İdeolojinin bu işlevi öylesine derinden işler ki adeta sınıfları belirleyen bir şeye dönüşür. Yani sadece dışlanmış sınıf değil entelektüel sınıf da artık o ideoloji tarafından belirlenir.

Bilinçli bir düşünümün ötesine geçerek adeta davranışların itici gücü sınıfları belirleyen bir dinamik haline gelir (Kale ve Nur, 2016). Artık kas gücüne sahip işçi ters yüz olmuş dünyayı kendi dünyası olarak görüp kabullenir. Yani özgürmüşçesine, kendi rızasıyla kendi iş gücünü satar: “Bir zamanların para sahibi şimdi kapitalist olarak önden gidiyor; emek gücü sahibi de onun işçisi olarak arkasından yürüyor; birinde anlam yüklü bıyık altından bir gülümseme ve iş yapma hevesi, diğerinde ise kendi derisini pazara getirip de bunu yüzdürmekten başka bir şey beklemesine imkan olmayan bir kimsenin çekingenliği ve tutukluğu (Marx, 2015). Oysa, maddi koşullar, “... işçi sınıfının gerçek ya da hakiki çıkarlarını açıkça gösterir, ideolojide ise bu çıkarlar basit tersine dönmeye gizlenir - böylece insanlar kendi çıkarlarını, gerçekte olduklarının karşıtı gibi görürler. Bu nedenle sahte bilinç, siyasal bilincin olması gereken şeyin ayna- imgesidir” (Barett, 2004, s. 14).

Yukarıda bahsedilen çerçevede konuya bakıldığında Marx’ın ideolojiye yüklediği bu ikinci anlamda iktidarın aracı haline gelen ideoloji öyle bir işleve sahiptir ki, bir nevi gölgenin olguya dönüşmesine, yanlışın zihinsel olanda kalmayıp, toplumsal ilişkilere dönüşmesine yani kapitalist ilişkilerin “nomal”leşmesine aracılık eder (Marx ve Engels, 2013). Aslında toplumsal olan ilişkiler şeylerin kendi niceliksel ilişkileri yani nesnel ilişkiler gibi görünür (Balibar, 1996, 84). Bunlar güncel ve alışılmış düşünce biçimine dönüşerek dolaysızca ve kendiliğinden yeniden üretilir (Marx, 2015). Buraya kadar Marx’ın ideolojiyi iki anlamda kullandığı ortaya çıkmıştır. İlkinde bir tersine çevirme iken, yanlış bilinçlerin gizlenmesinin bir aracıdır. Dolayısıyla Marx her ne kadar doğrudan “yanlış bilinç” kavramını eserlerinden kullanmamış olsa da ikinci anlama dikkat edildiğinde ideolojinin kendisinde gerçeğe uymama anlamı vardır. İdeoloji, gerçekliğe uygun olmayan ilişkilerin burjuvanın çıkarlarına hizmet eden ilişki tarzlarının makulleştirilip hâkim olmasını sağlar. Bu tanımlama onun neden Tracy’e “soğukkanlı bir burjuva kuramcısı” diye andığını da anlaşılır kılar.

2.3. Marx’a Göre İdeolojiyle Mücadelenin Yolu: Komünist Devrim

Bir önceki başlıkta ortaya çıktığı üzere Marx ideolojiye bütünüyle olumsuz bir anlama gelecek şekilde kullanmaktadır. İdeoloji kendinde gerçekliği olmayan yanlış bilincin bir tür olguya dönüştürülerek toplumsallaştırılmasının, gerçeklikten uzaklaşma veya kopma halinin normalleştirilmesinin bir aracıdır. Toplumun değişirmenin ana görev olduğunu

düşünen Marx'ın bir diğer özgün katkısı ise ideolojiyle mücadele etmede sunmuş olduğu öneridir.

Marx'ın önerisine geçmeden önce şu noktayı hatırlatmak gerekmektedir. Daha önce de değinildiği üzere ilerlemeci bir tarih anlayışına sahip olan Marx'a göre, Kapitalizm insanlık tarihinin evrelerinden biridir. Daha önceki evreler gibi bu evre de, kendi içindeki çelişkiler nedeniyle tarihsel olarak sona erecektir. Kapitalist üretim tarzında bir yandan üretim toplumsallaşırken, diğer taraftan özel mülkiyet artar. Yani burjuva zenginleştikçe proletarya yoksullaşır. İkisi arasındaki mesafelenme kendi krizini doğurur (Geng, 2015, s. 107-110)

Kapitalizmin bir sonraki evresi herkesin eşit paylaşımına ulaşacağı Sosyalizmdir. Marx'a göre, tarihin ekonomiden kaynaklanan kendi içsel değişim dinamikleri bir anlamda zorunlu olarak bu şekilde gelişecektir. Dolayısıyla Marx sosyalizmi tarihsel gelişimin nihai evresi olarak sunarken aynı zamanda onu bilimsel olarak da temellendirmektedir (Swingwood, 1998, s. 87). Peki eğer sosyalizm tarihsel değişimin doğal bir aşamasıysa bunun ortaya çıkmasını beklemekten başka yapılabilecek bir şey var mıdır?

Daha önce değinildiği gibi, Marx aktif bir özne tasavvuruna sahiptir. Buna göre maddi yaşamın gerçekliğinden kopmuş Kapitalist yaşam tarzının kendi kriziyle sona ermesini beklemek yerine aktif özneler bu ortaya çıkış süreci hızlandırması veya ideolojiyi aşma mücadelesine girmesi gerekir. Peki eğer ideoloji Kapitalist ilişkileri normalleştiriyor yani zaten normal olanın mevcut olan olduğunu başarılı bir şekilde sağlıyorsa, ideolojiyle mücadele etmenin yolu ne olabilir?

Marx bu soruya verdiği yanıt bir anlamda proletaryaya izleyeceği yolu göstermektedir. Marx'a göre ideolojiyle felsefe veya fikir yoluyla mücadele edilemez. Zira, zaten entelektüel güç burjuvanın elindedir. Başka bir deyişle özgürlük, hukuk, kültüre ilişkin tartışmalar burjuvaya göre tanımlanmıştır ve hukuk da yine burjuvanın iradesinin genelleştirilmesinden fazlası değildir (Marx, 2018). Dolayısıyla ideoloji sadece fikrîsel düzeyde veya yeni bir kuram geliştirerek aşmak olanaklı değildir (Atılğan, 2012). Benzer bir şekilde, döneminin İngiliz ve Fransız sosyalistleri gibi para yerine çalışma kartesi gibi farklı bir mücadele aracının tercih edilmesini de çözüm olarak görmez (Balibar, 1996, s. 83).

Ona göre ideal bir sistem, insanın yabancılaştırmadan kendine dönüşü ancak yadsımayı inkar eden komünizmdir (Marx, 1969, s. 105). Bu bağlamda komünizm: “.. bugünkü duruma son verecek gerçek hareket”in adıdır (Marx ve Engels, 2013, s. 39). Hatırlanacağı gibi Marx pratiği teoriğe öncelikle önelemekteydi. Bu öncelikle bu konuda da belirleyici olur. Çünkü ona göre Komünizme ve Sosyalizme giden yol sözden değil eylemden yani devrimden geçmektedir. Komünist Manifesto’daki (s. 93) şu cümle bu anlamda manidardır: “Varsın egemen sınıflar bir komünist devrimin korkusuyla titresinler. Proleterlerin, zincirlerinden başka kaybedecek bir şeyi yok. Ama kazanacakları bir dünya var!” Marx eylemi vurgulamakla birlikte kastettiği devlete karşı şiddete dayalı bir eylem değildir. Bu onu I. Enternasyonal’de şiddetle tartıştığı anarşizm savunucusu M. Bakunin’den (ö. 1876) ayıran noktadır. Bakunin (1998) mevcut kötülüğün kaynağı olan devletin yıkılması gerektiğini ve bunun yolunun da şiddet olduğunu savunmaktadır (148). Marx’a göre devrimin faileri proleterlerdir. Çünkü özel mülke sahip olan burjuva karşısında onlar “mülkiyetsiz”dir; yine burjuvanın ideolojik dünyasından ve onu besleyen entelektüel düzen karşısında onlar yanlısamadan “yoksun”durlar (Balibar, 1996, s. 75). Ancak proleterler herkesin özgür olduğu düzene geçmenin yolunu açabilir. Nitekim Komünizmin kutsal kitabı olarak bilinen *Komünist Manifesto*’da Marx şöyle der:

“Üstünlüklerini ele geçiren bütün sınıflar, bütün olarak toplumun kendi kazanımlarının sağlanması için koşullara tabi olunarak elde ettikleri statünün pekiştirilmesi için arayışlara girmektedir. Proleterlerin ise ancak kendilerinin daha evvelki kendine mal ettiği tarzının ortadan kaldırılmasıyla birlikte toplumun üretici güçlerinin hâkimi olabilirler. Kendilerini garantiye alacak veya pekiştirecek hiçbir şeyleri yoktur; üstlendikleri vazife, misyon, bireysel mülkiyetin tüm garanti ve güvencelerini ortadan kaldırmaktır”.

Anlaşıldığı üzere Marx’ın çizdiği çerçevede devrimin faili proleterlerdir. Onlar dışarıdan hiçbir baskı olmaksızın örgütlenip, kendi güçlerini sahiplenmeli, işgücünü “toplumsal denetim” veya “birleşmiş emekçiler” eline almalı ve eski üretim tarzı özel mülkün ortadan kaldırılmasıyla dönüştürülmelidir (Balibar, 1996, s. 87). Özel mülkün ortadan kaldırılması için birtakım uygulamalar gerekmektedir. Komünist devrimin uygulama koşulları ise şunlardır:

- “Toprak mülkiyetinin ve toprak gelirinin kaldırılması.

- Gelire göre oranı artan vergi
- Bütün miras haklarının kaldırılması.
- Devleti terk etmiş olanların ve yeni hükümete başkaldıranların mülkiyetinin kamulaştırılması.
- Tüm sermaye ve kredilerin bir devlet bankasında toplanması.
- İletişim ve ulaşım araçlarının merkezi devlete devri ve denetimi.
- Fabrika ve ziraat yoluyla devlet üretiminin artırılması; çorak toprakların ıslahı.
- Herkese eşit iş edinme olanağı; yeni işçi orduları:
- Köy ile kent arasındaki ayrımın kaldırılması: ülke genelinde nüfusun daha dengeli dağıtılması.
- Çocukları yeni sanayilere hazırlamak için devlet okullarında hepsine ücretsiz eğitim” (Cohen, 2020, s. 260, 261).

Gelinen bu noktada, Marx’ın tahakküm anlamına gelen ideolojiyi aşmanın fiziksel bir şiddetle, felsefi bir kuramla ya da devlete karşı anarşik bir karşı çıkışla veya entelektüel bir örgütlenişle olacağını düşünmediği ortaya çıkmıştır. Devrim işçilerin, emek verenlerin, yoksullaştırılmışların, yurtsuz kalmışların yani ideolojinin dışladıklarının ellerindedir. Ancak zaten yanılısamanın dünyasının bir parçası olamayanlar tüm toplumu yanılısamanın gözlüğünden kurtarabilir ve böylece insanla doğayı yeniden birleştirerek gerçekliğe bağlı özgür bir toplum inşa edebilir.

Marx’ın devrimle ilgili düşüncelerinin detayları belirginleştikçe, böyle bir tasarıdan Marksist ideologların SSCB’de yaptıkları devrimin paralel olmadığı da fark edilir. Bu farklılığın temelinde Marx’ın ideoloji tanımından uzaklaşılması oldukça belirleyicidir.

Ayrım tam olarak şu şekilde ortaya çıkmıştır. Marx devrimin toplumsal konumu gereği itibariyle proletaryanın sınıfsız toplumu kurabilecek yegâne sınıf ve irade olması iddiasını ortaya koymuştur. Ayrıca bu iradenin proletaryanın “doğal” olarak ortaya çıkacak, mücadele içinde olacak bir partinin kurulmasını öngörmüştür. Partiden kasıt işçi sınıfının içinden tümü itibariyle tarihsel bir mecburiyet ve kapitalizmin çelişkilerinden ortaya çıkacağına işaret etmiştir. Bu işaretle birlikte Marx, partinin sosyalist devrim için bir aygıt, proletaryanın örgütlenmiş hali ve buluşma alanı olarak ortaya çıktığını düşünür. Marx’a göre devrimi yapacak olan ne asker ne üst yapıdan birisi ne de bürokrasidir; proletaryanın kendisidir (Marx ve Engels, 2018). Dolayısıyla Marx’ın partiye belirlediği

işlev önemli bir yerde durmaktadır ki Marksist uygulamalarda bu işlevin değiştiği görülmektedir.

2.4. Marksizmin İdeolojiye Dönüşmesi

Marx'ın ideolojiye ilişkin düşünceleri kendisinden sonra üç farklı şekilde yorumlanır. İlki ideolojinin üst yapıyla özdeş kullanılmasıdır. İkincisi ideolojinin yalnızca üst yapının ya da burjuvanın değil sınıfların dünya görüşü olduğu düşüncesidir. Üçüncüsü ise ideolojinin toplumsal yaşamın her tarzında kendini gösteren ve onlara perde olan bir tür aracı olmasıdır. Bu yorumlamalardan ikincisi kendilerini Marx'ın resmi takipçileri olarak sunan ve uzun sürede Marx'ın kendileri aracılığıyla okunduğu Doğu? Marksistlerin ideoloji tanımıdır. Engels, Lenin, Stalin çizgisinde gelişen bu yorumda, Marksizm bir ideolojiye dönüşür.

Bunun yanında Marx ideoloji başlığında ortaya çıktığı üzere ideolojiyle ilgili herhangi olumlu bir beyanda bulunmamış, onun gerçek bir varlığını kabul etmediği gibi yalnızca olumsuz işlevleri açısından mevcudiyetinden bahsetmiştir. Bu bağlamda Marx'ın kendisinin bir ideolog olarak tanımladığı ya da Marksizmin bir ideoloji olduğunu savunduğu söylenemez. Zaten kendisi Marksizm terimini kullanmadığı gibi ona göre Marksizm ancak mevcut durumu veya dünyayı “doğru algılamanın bir aracı”dır (Mardin, 1997, s. 21). Hatta Engels'in aktarmasına göre Marx, Sosyalist Parti'nin kurucuları arasında yer alan damadı Lafargue'ın bazı ifadeleri karşısında “bütün bildiğim, bir Marksist olmadığım” yorumunu yapar. Peki Marx'ın kendisi Marksizmi bir ideoloji olarak sunmadıysa Marksizm bir ideoloji haline nasıl gelmiştir?

Marksizmin bir ideolojiye dönüşmesinde Engels'in ideoloji tanımında yaptığı değişikliğin etkili olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır (Rockmore, 2014, s. 27). Konu hakkında farklı görüşler olsa da bugün Engels'in Marx'ın ölümünden yaklaşık on yıl sonra Franz Mehring'e yazdığı mektupta “yanlış bilinç” ifadesine yer verir (Barett, 2004, s. 15). Bu ifade şu açıdan dikkate değerdir. İdeolojinin yanlış bilinç olması konusunda Marx'a katılsa da ondan farklı olarak ideolojinin bir dereceye kadar özerkliğini kabul eder (Swingwood, 1998). Kısmi özerkliğini kabul ettiği bu ideolojiyi devlet kuramına yerleştirerek, devleti ideolojik bir güç olarak konumlandırırken mücadelenin devlet ile ezilen sınıf arasındaki siyasi bir mücadele olduğunu öne sürer. Yine ona göre, hukuk, felsefe, din bu devletin ideolojik güçleridir (Rehmann, 2005, 70). “Ekonomik durumun

temel olduğunu, fakat üstyapının çeşitli unsurlar tarafından sınıf mücadelesinin politik biçimleri, hukuki, felsefi teoriler ve dini görüşler bağlamında tarihsel mücadeleleri yönlendirerek çoğu durumda yönlerini belirlemektedir” (Marx ve Engels, 1986).

Engels’in ölümünden sonra Marksizmin öncülüğünü yapan iki isim Avrupa işçi sınıfı hareketinden Karl Kautsky (ö. 1938) ve Lenin’in hocası Rus devrimci Georgiy Valentinoviç Plehanov (ö. 1918)’dur. Plehanov İkinci Enternasyonal’de Marksizmin bir dünya görüşü olduğunu söyler (1894). Ardından Lenin Marksizm’in, “Karl Marx’ın görüşlerinin ve öğretilerinin sistemi” olduğunu ve burjuva ideoloji ve sosyalist ideoloji arasında bir seçim yapmak gerektiğini iddia eder (2017, s. 16). Böylece Lenin’le, Marksizm veya sosyalizm sosyal bir sınıfın ideolojisine dönüşür. Artık burjuvaya karşı proleterlerin de kendine özgü bir ideolojisi vardır. Dahası sosyalizm proletaryanın içinden çıkan bir bilinçlenme değil, kapitalizm karşısında toplumun bilimsel tahlilini yapan ideologların gündeme getirdiği bilimsel bir kuramdır (Eagleton, 2020, s. 127). İdeolojinin bu yeni tanımında sınıfları bir arada tutan, “onlara esin veren” inançlar kümesi olarak olumlu anlamdadır (Eagleton, 2020, s. 70).

Marksizmin ideoloji olarak kabul edilmesinin ardından, Marksist ideologlar da onu güncelleyen yorumcular olarak öne çıkar. Lenin’in halefi Stalin, Lenin’in, hastalığı döneminde “Leninizm” terimini kullanır. Ona göre Leninizm “Marksizm’in yeni koşullarda gelişmesidir” yani Marksizm’in mevcut şartlara göre güncellenmiş ifadesidir (Stalin, 1978, s. 8-10). Stalin’in ifadeleriyle: “Leninizm, emperyalizm ve proletarya devrimi çağının Marksizmidir” (Stalin, 1978, s. 8). Stalin bunun yanında ilginç bir şekilde hem Engels’in düşüncelerinin Marx’ın düşüncelerinin temelinde olduğunu iddia ederek Engels’in Marksizmin kurucusu olduğunu iddia eder (Rockmore, 2014, s. 39).

Kısaca, kendilerini birer ideolog olarak gören Marksist ideologlar, ideoloji kavramının epistemolojik tanımı yerine siyasi tanımını tercih ederek ideolojinin kendi niteliklerinden ziyade işlevine odaklanırlar. Artık ideolojinin “yanlış”lığı onun kendisiyle ilgili değil, iktidarın onu “yanlış” kullanmasıyla yani etik bakımındandır. Pekâlâ doğru olan ancak yanlış kullanılan ideolojiler olabilir (Eagleton, 2020, s. 128). Dikkat çektiği üzere, Marx’ın ideolojinin yanılısına ve tahakküm aracı olduğuna dair ısrarı bir tarafa bırakıldığında, ideolojisiz sınıf olmadığı gibi, ideoloji sınıfları bir arada tutan fikirler sistemidir. Başka bir deyişle aslında Marksist ideologlar Marksizmin bir öğretiyeye

dönüşmesini sağlamışlardır (Bottomore, 1993, s. 403). Marx ve Marksistler arasındaki bu ayrım dikkatten kaçmamalıdır. Marx'ın uzun süre kendilerini Marx'ın resmi halefleri olarak sunan Marksist ideologlar üzerinden okunduğu da dikkate alınacak olursa, SSCB'deki ideolojinin topluma uygulama denemeleri daha anlaşılır olacaktır.

İdeolojinin tanımlamasındaki bu değişimin belirleyici olduğu bir başka konu, ideolojiyle mücadele yani devrimin mahiyetiyle doğrudan bağıntılıdır. İdeoloji artık kurtulunacak bir şey olmayınca, ideoloji topluma uygulanan bir şeye dönüşür. Başka bir deyişle, birdenbire Marksizm burjuva karşısında işçi sınıfının tahakkümü ele geçirmesindeki fikirler bütünü olarak zuhur eder.

Bu noktada akla şöyle bir soru gelir: Nasıl olur da Marx'ın sıkı takipçileri olan Marksistler onun ideolojiye eleştirel ve olumsuz yaklaşmasından uzaklaşmışlardır? Bu sorunun çok çeşitli yönleri olmakla birlikte birkaç husus fikri vericidir. İlk olarak Marx'ın ideolojiyi olumsuz bağlamda tartıştığı *Alman İdeolojisi* başlıklı eserin yayınlanma tarihi 1932'dir. Bilindiği üzere bu tarihte Lenin, çoktan ölmüştür. Marx'ın bu eseriyle tanışmadan 1924 yılında vefat etmiştir. Yani aslında Lenin *Alman İdeolojisi* ile tanışmadan Marksizm'i ideoloji olarak ele alır. Ancak tek başına bu husus yeterli görünmez. Bunun diğer bir önemli nedeni devlete doğru artan yönelimdir (Rehmann, 2005, s. 72). Lenin özellikle kardeşinin öldürülmesinden sonra çarlığa karşı tavır alırken, amacı yalnızca toplumsal dönüşüm değil, devlet yönetimindeki dönüşümdür. Nitekim Stalin, Mao ve Enver Hoca örneğinde de hepsinin Sosyal Cumhuriyet adı altında monarşik bir rejimi devam ettirmeleri bunu göstermektedir.

İlaveten Marx'ın *Alman İdeolojisi* okunduğunda bile aktif bir özne tasarısından bahsederek, toplumu değiştirme zamanının geldiğini söyleyerek aslında bir ufuk gösterir (Eagleton, 2020, s. 111). Başka bir deyişle savaştan çıkan ve işgal altında olan topraklarda mevcut olumsuzlukları değiştirmenin yolu olarak en nihayetinde devrim görülmüştür. Bu anlamda bahsi geçen ideologlar toplumdaki olumsuzlarla mücadele etme yolunu ararlarken Marx'ın yolunu izlediklerini söylemek yanlış olamayacaktır. Bu ufku takip eden Lenin Marx'ın bahsettiği toplumsal koşulların olmadığı bir yerde Marksizmi buna göre yeniden yorumlar. Ancak bu yorum Rockmore'un (2014) haklı olarak vurguladığı gibi uzun süre Marx ve Marksistler arasındaki ayrımın belirsizleşmesine neden olur.

2.5. Marksist İdeolojinin Topluma Uygulanma Örnekleri

Marx devrimin kapitalist üretim araçlarının geliştiği Avrupa'dan çıkacağını öngörmekteydi. "Avrupa'da bir hayalet dolaşiyor- Komünizm hayaleti" sözünde de bu açıktır. Gerçekten de Marx'ın ardından Almanya, İtalya, Fransa'da Marksist düşünürler ortaya çıkar. Marx'ın ideoloji ve devrim konusundaki düşünceleri farklı tartışmalara konu olur. Ancak devrim Marx'ın ölümünden yaklaşık 35 yıl sonra, devrim söyleminin zayıflamaya başladığı bir dönemde 1917'de üstelik hiç beklenmedik bir yerde Rusya'da gerçekleşir. Lenin ve arkadaşları yüzyıllardır çarlıkla yönetilen bir ülkede yaptıkları bu devrim Marx'ın dediği gibi, tarihin yeni bir aşamasına geçildiğini yoksa komünizmin bir ütopya mı olduğuna ilişkin tartışma bakımından Avrupa için de oldukça önemliydi. Ayrıca Ekim Devrimi diğer ülkelerdeki komünist partilere de ilham ve güç kaynağı olur. Nitekim başta Lenin ardından Stalin devlet idaresine geçtikten sonra diğer ülkelerdeki komünist partileri bu yönde maddi ve fikirsiz olarak destekler. Bu desteğin de etkisiyle yine hiç beklenmedik başka bir yerde Çin'de Mao Zedung komünist devrimi gerçekleştirir. Enver Hoca, Arnavutluk'ta Marksist ideolojiyi uygulamaya koyduğunda özellikle üç devrimci Marksist ideolog ve liderden Lenin, Stalin ve Mao'dan doğrudan etkilenir. Bu bakımdan bu üç liderin Marksizmi uygulamalarına kısaca da olsa göz atmak gerekir.

2.5.1. Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği

Rus Devrimi ya da 17 Ekim Devrimi, Fransız Devrimi'nden sonraki en önemli devrim; Rusya da dünya tarihinin ilk sosyalist devleti o olarak tarihe adını kazıtmıştır. Yaklaşık 16. yüzyıldan itibaren çarlıkla yönetilen Rusya 20. yüzyılın başlarına geldiğinde hem askeri güç olarak oldukça iyi konumdadır hem de topraklarını dünyanın en geniş ikinci ülkesi olacak kadar genişletmiştir. Ancak I. Dünya Savaşı esnasında askeri ve ekonomik anlamda git gide durumu kötüleşmiş, çarlığın duruma müdahale etmemesi toplum içindeki huzursuzluğu iyice arttırmıştır. Böyle bir ortamda Lenin, savaşın emperyalist güçlerin savaşı olduğunu ve bu savaşa taraf olmaktan vazgeçmek gerektiğini sıklıkla dile getiriyordu. Bu bakımdan çarlığın yerine çözüm olarak oluşturulan geçici hükümet de farklı bir şey yapmayacaktı. Lenin için çözümün tek yolu vardı o da Sosyalizmdi. Bolşevik Parti bu düşünceleri halkla paylaşırken, Lenin önemli bir nüfusa sahip olan köylü gücünü yanına alan Lenin'in önderliğinde devrilir ve Ekim Devrimini gerçekleştirir (Badiou, 2020, s. 27).

Ardından 30 Aralık 1922’de 1. Birleşik Sovyet Kongresi’nde Lenin ve Stalin’in öneri ve destekleriyle birlikte Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği (SSCB) büyük bir coşkuyla kurulur (Stalin, 1990, s. 297). Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler birliği 1922’de kurulur. Bu süre zarfında başkanlık eden Lenin, Marx’ın en önemli yorumcusu olarak kabul edilir. Ardından başa geçen Stalin’le birlikte Marksizmin Doğu yorumunun tamamlandığı düşünülür (Rehmann, 2005, s. 71-72).

Lenin ve Stalin’in temsilciliğindeki Doğu yorumunun en önemli özelliği Marksizmi siyasi bir ideolojiye dönüştürüp rejime uygulamasıdır. Dolayısıyla Marx’ın ideoloji ve ideolojinin aşılmasına ilişkin düşüncelerini aslında yorumlamaktan öteye geçerek ondan temelde farklılaşır. Lenin Marksizmin proletaryanın ideoloji olduğunu söylediğinde ciddi bir sorunla karşı karşıya kalır. Eğer ideoloji sınıfları bir arada tutan fikirler ise, neden bir ideolojiyi bir başka ideolojiye tercih edilsin? Ya da başka bir deyişle eğer ideoloji dünyayı görmenin farklı biçimleri ise, bu farklı biçimlerden biri diğerine neden tercih edilsin? Lenin bu sorunu gerçeğe karşılık gelen bir ideolojiyi diğerlerinden ayırarak çözer. Ona göre ideoloji dünyayı anlamanın öznel ve dolayısıyla farklı yollarından biri değildir. “Bilimsel ideoloji” gerçeğe karşılık gelmektedir ve bu bakımdan hem öznellikten sınırlanamaz hem de işçi sınıfı bu ideolojiyi kendisi oluşturamaz. Dolayısıyla ideologlar aslında bilimsel ideolojiyi oluşturan kişilerdir (Rehmann, 2005, s. 74, 75). Nitekim şu paragrafta Lenin (1968) şöyle der:

“Hareketlerinin süreci içinde işçi yığınlarının kendilerinin bağımsız bir ideoloji formüle etmeleri söz konusu olmadığına göre yapılacak tek şey ya burjuva, ya da sosyalist ideoloji arasında seçim yapmaktır. Başka yol yoktur (çünkü insanoğlu bir “üçüncü” ideoloji yaratmamıştır ve üstelik sınıf çelişkileriyle bölünmüş olan bir toplumda, sınıf niteliği taşımayan ya da sınıflar üstü bir ideoloji olamaz)” (s. 51, 52).

Marksizm bilimsel ideoloji olarak konumlandırılmasının ardından çözülmesi gereken bir başka sorun vardır. Hatırlanacağı üzere Marx tarihsel değişimin bir aşaması olarak Sosyalizmin Kapitalizmden sonra geldiğini düşünmekteydi. Ancak Rusya aslında henüz Kapitalizme geçmemiştir. Hem sanayisi tam gelişmemiştir hem de henüz işçi sınıfı denecek düzeyde işçi yoktur. Yerleşmiş bir işçi sınıfının olmamasının anlamı, devrimin kendi iç dinamiklerinin henüz gelişmediğidir. Başka bir deyişle proletaryanın hiçbir baskı olmaksızın kendi içinden devrimin itici gücüne sahip değildir. Lenin bu problemi de iki aşamada çözer. Öncelikle o devrimin gelişmiş ülkelerde değil, henüz entelektüel yapının

oturmadığı gelişmemiş ülkelerde ortaya çıkacağını iddia eder. İkinci olarak da proletaryanın tek başına örgütlenme sürecini gerçekleştiremeyeceğini, bu bakımdan partinin onlara rehberlik etmede bir gereklilik olduğunu düşünür. Gelişmemiş bir ülkede bir parti rehberliğinde devrim yapılması gerektiğini düşünen Lenin bunun yanında diğer gelişmemiş ülkelerdeki ayaklanma ve devrimi destekleyerek, bu ülkelerin de desteğiyle kapitalizme karlı federal bir yapı oluşturmayı savunur.

İşçi sınıfına rehberlik eden parti başlangıçta dinlere ve etnik gruplara onları da içerecek mesajlar verir:

“Halkı soyan, zincire vuran hükümdarlık artık son bulmuştur... Rusya Müslümanları, Volga ve Kırım Tatarları, Kırgızlar, Sibiryalılar ve Türkistan...Kafkas dağlıları! Hepinizin mirası olan camiler ve şapeller yıkılmıştı. Adetler, inançlar, Çarlar ve Rusya'nın zalimleri tarafından ayaklar altına alınmıştı. Bundan böyle adetleriniz ve inançlarınız milli müesseseleriniz ve kültürleriniz serbesttir ve bu değerlere dokunulmayacaktır. Serbestçe milli varlığınızı düzenleyiniz!” (Görgeç, 2021).

Dahası devrimle artık insanlığın yeni bir dönemine Komünizme geçildiği düşünülür. Devlet geçici bir dönem olacak ve en nihayetinde insanların ortak değerlerinin savunulduğu Komünizm yerleşecektir (Badiou, 2020, s. 16). “Devlet işlevlerinin çoğu, işçilerin kendi kendilerine yapacakları hesap tutma ve denetim işlerine indirildiğinde, devlet bir siyasi devlet olmaktan çıkacak ve kamu görevleri siyasi niteliklerini yitirecek ve basitleşecektir” (Lenin, 1978). Nitekim Lenin Nisan Tezleri'nde yapılacak uygulamalar arasında, özel mülkiyete son verilerek tüm topraklara el konulup kamusallaştırmayı zikreder. Tarım arazilerinde ortak çiftlikler kurulacaktır. Ülkedeki bankalar ulusal bankaya dönüştürülüp, merkezi yönetime geçecektir. Polis, ordu ve bürokrasi dağıtılarak, yeni yetkililer seçimle başa geçecektir vb.

Ancak Lenin maalesef hedeflerini gerçekleştirecek kadar yaşamaz. 1922'de önce felç geçirir. Hastalanınca partide Stalin öne çıkar ve 1924'de ölünce de tamamen başa geçer. Stalin, ilk iş olarak Troçki başta olmak üzere partinin diğer üyelerini sürgüne gönderir ve olası muhaliflerini ortadan kaldırır. Ardından Lenin'in Marx yorumunun Marksizmin güncel bir aşaması yani çağın Marksizmi olarak sunarak Marksizim-Lenizm ifadesini kullanır (Lowe, 1966, s. 117). Stalin bu ifadeyi ortaya atarak aslında Lenizmi kutsallaştırırken kendisi de bunun arkasına gizlenerek despotik-otokratik bir devlet

yönetimini uygular (Rehmann, 2005, s. 80). Başka bir deyişle Stalin kendisini çağın ideoloğunun sadık bir varisi olarak gösterirse de aslında kendi ideolojisini uygulamaya koyar (Cheong, 2000, s. 136). Stalin 1930'a gelindiğinde muhaliflerden kurtularak partideki tek söz sahibi olmuştur. 1939'da Marx'ın devletin geçici bir evre olduğu fikrini "zararlı ve yanlış" bir kanı sayılarak reddeder ve böylece devletin kalıcılığını sağlamak esas amaca dönüşür. Stalin bu yorumuyla ideoloji ve devlet arasındaki Marxçı eleştirel duruşu da koparmış olur (Rehmann, 2005, s. 82).

Stalin'in Lenin'den ayrıldığı ikinci konu, "ulus" terimini güncelleyerek sınıfı temele alan sosyalizmin merkezine dönüştürmesidir (Lale, 2019, s. 76). "Tek Ülkede Sosyalaizm" sloganıyla Stalin, ulusal çıkarların "uluslararası bağlamda inşa edilebileceğini halkı ikna" ederek, "ülkede var olan entelektüel hayatı, fikriyatının kurumsallaşmasını, partiyi ve bilhassa toplumun tümünü kontrolü altına" alır (Heywood, 2013, s. 141). Stalin Rusya'da sanayi geliştirilmedikçe sadece tarımla ülkenin ekonomik anlamda gelişmeyeceğini ve dolayısıyla sosyalizme ulaşamayacaklarını düşünür. Bu düşüncesine binaen bir yandan atom bombasını geliştirecek denli ciddi sanayi hamleleri yaparken, diğer yandan devletleştirilen tarım arazilerinde hem toprak sahipleri hem de köylüler çalışmaya mecbur edilir. Dış düşmanlarına karşı Kızıl Orduyu güçlendirir (Görgen, 2021, 229). Ayrıca başlangıçtaki ılımlı tavır da terk edilir. Örneğin ülkede bulunan Müslümanlarının Hacca gitmesi yasaklanırken, ülkeye dışarıdan Müslüman birinin girişi de yasaklanır (Wimbush, 1988, s. 314).

Stalin, Lenin'in işçi sınıfını devlet işleriyle tanıştırdığı bu işleri öğrenmelerini sağlamak gibi projelerinden büsbütün uzaklaşmıştır. Yönetime kendisinin güvenilir saydığı kimseleri getirerek, işçi sınıfından kopuk yeni bir bürokrasinin oluşmasına neden olur. Bunun yanında yeni oluşan bürokrasi üretim araçlarını da elinde bulundurur. İşçi ve emekçinin devlet yönetiminde ya da üretim araçlarında hiçbir hakkı yoktur. Marx'ın yabancılaşmada karşı çıktığı bu kez farklı bir yapı üzerinden tekrarlanır ve Stalin aslında sosyalizmin uzağına düşen, teokratik-despotik bir rejimi şiddete başvurmaktan çekinmeksizin idare eder (Aybar, 2020, 92, 103). Stalin'in uygulamaları o kadar ağırdır ki 1953'te ölümünün hemen ardından destalinizasyon çalışmaları başlar. Ancak onun özellikle sanayi alanında göstermiş olduğu hızlı ilerleme Stalin'in başta Enver Hoca olmak üzere diğer ülke liderlerinin onu başarılı sayması ve örnek alması için yeterli olur.

2.5.2. Çin’de Kültür Devrimi

Lenin’den etkilenecek Marksizmi uygulayanlar arasında Çin Komünist Partisi lideri Mao Zedong da vardır. 1927 yılından itibaren partiyi örgütleyerek ayaklanmalara katılan Zedong, 1949 yılında Çin’i yöneten Çan Kay Şek’i yanına aldığı halkla savaşta yenerek Çin Halk Cumhuriyeti’ni kurar. Başkan seçilen Mao, Lenizmi kendi ülkesinin şartlarına göre yorumlar ve oldukça farklı bir modele dönüştürür.

Mao’nun modelinin farklı olmasının başlıca nedenleri arasında Çin’in Sovyetlerden farklı bir yapı ve düşünceye sahip olması vardır. Mao ülkesinin kendi düşünce kaynaklarıyla Batı tarzını bir nevi harmanlamayı başarır. Bir yanda geleneksel Konfüçyüsçülük ve Taoizm felsefeleri diğer yanda ise Marksizm vardır (Cohen, 2020, s. 366). Mao, Marx’ın diyalektiğini geleneksel Ying Yang düşüncesine göre yeniden yorumlayarak Lenin’den daha karmaşık ve bitimsiz ilişkilerin olduğunu kabul eder (Cohen, 2020, s. 389). Bunun yanında Çin Asya tipi üretim tarzına sahiptir. Asya üretimi, merkezi bir otoritenin toprağı kullanımını bazı şartlar sunarak devretmesine verilen addır. Bundan dolayı da ülke topraklarının tamamı devlete aittir (Duignan, t.y. E.T. 28/03/2022). Dolayısıyla halkın üretimde herhangi bir hakkı yoktur. Zaten Japonya uzun yıllar Çin’i sömürür.

Mao (1992), Japonya’nın sömürsünde ezilen Çin halkını buldukları durumdan kurtarma sorumluluğunun tıpkı Lenin gibi komünist partiye ait olduğunu düşünür: “Bugünkü aşamaya ulaşmış toplumda doğru bir anlayışa ulaşma ve dünyayı değiştirme sorumluluğı, tarihi bir gerek olarak, proletaryanın ve onun partisinin omuzlarına yüklenmiştir” (s. 24).

Eğer parti üzerine düşen sorumluluğı yerine getirir yani komünizmin ortaya çıkacağı koşulları sağlarsa mevcut durum değişecektir. Nitekim Mao kendisini Lenin ve Stalin gibi Mao da kendi amacı bu anlamda proletarya için savaşan biri olarak sunar. Örneğın şöyle der:

“Proletarya ya da halk diktatörlüğünü sağlamlaştırmak, aslında, bu diktatörlüğü kaldırmak ve bütün sistemlerin bertaraf edileceğı daha yüksek bir aşamaya ulaşmak için gerekli koşulları hazırlamaktır. Komünist Partisini kurmak ve geliştirmek, Komünist Partisini de, öteki bütün partileri de ortadan kaldırmak için gerekli koşulları hazırlamaktır. Komünist Partisinin liderliğı altında devrimci bir ordu kurmak ve devrimci bir savaşı sürdürmek, gene, aslında, savaşın büsbütün ortadan

kaldırılması için gerekli koşulları hazırlamaktır. Bu karşıtlar, aynı zamanda birbirlerinin tamamlayıcısıdır” (Mao, 1992, s. 60).

17 Ekim Devrimi’ni kendi ülkesinin şartlarında halk için uygulamayı kafaya koyan Mao, Lenin ve Stalin’den farklı olarak işçi sınıfı yerine “köylü” nüfuza odaklanır. Ona göre Sovyet modelinin en büyük hatası kır/köy ile kent arasında yani köylü ile işçi arasında ayrılığa yol açacak uygulamalar yapmaları, köylüleri hor görerek ağır sanayi uğruna kentliyi yüceltmeleri ve en nihayetinde yeni bir elitist bürokrat sınıfını ortaya çıkarmalarıdır (Mao, 1980). Kendisi de bir köylü olan Zedong, tarım üretiminde emek veren köylülerin zararına olmayacak köylü ve kentliyi yeniden birleştirecek kendi tasarısını köylü gruplarla paylaşır. Zaten dönemin şartları yani yerel halka yapılan zulüm Mao’nun işini kolaylaştırır. Gerilla grupları oluşturur. Ancak Mao sadece küçük ölçekli isyanlarla kalıcı bir değişimin ele edilemeyeceğinin de farkındadır. Yapılması gereken Sovyet örneğinde olduğu gibi düzenli örgütlenmeler oluşturmaktır. Bu konuda Sovyetler birliğinin yardımını alır ve partinin faaliyetlerini yaygınlaştırır (Göz ve Saygılı, 2015). Bununla birlikte Mao Stalin’in desteği alıp, ondan etkilense bile onun fikirlerine eleştirel yaklaşır ve sık sık onlarla tartışır. Nitekim *Sovyet İktisadın Eleştirisi* diye de daha sonra müstakil bir eser kaleme alacaktır. Stalin Çan Kay Şek’i yönetime önermesi üzerine ondan uzaklaşır ve 1950’den sonra Sovyetlerle bütün ilişkilerini koparır (Cheong, 2000, s. 143).

Mao devletin başına geçince “Yeni Çin”i inşa etmek amacıyla bir dizi reformasyon yapar. Ancak bu reformasyonların bedeli çok ağır olur. Kıtlık nedeniyle milyonlarca insan ölürken halk açlık derecesine varan yoksullukla mücadele eder. Başarısızlığının üzerine Mao, hem halktan hem de özellikle parti içinden birçok olumsuz tepki alır. Fakat devrim yolunda ölümlerin olmasını normal gören Mao geri adım atmak yerine sosyalizmi tamamlamak amacıyla “Kültür Devrimi” yapmaya karar verir. Çünkü o şöyle düşünmektedir (1992): “Sözü edilen kurumlar ve kişiler, parti, gençlik kolları, sorumlu hükümet daireleri ve en önemlisi, eğitim kurumlarının yöneticileri ve öğretmenlerdir. Eğitim politikamız, eğitilen herkesi, ahlak, zekâ ve fizik yönünden geliştirmeli ve kültürlü, sosyalist bilince sahip bir işçi haline getirmelidir” (s. 96). Dolayısıyla Kültür Devrimi’nin arkasında ideolojinin ancak kitlelerin ideolojiyi kendi kültürüne dönüştürülmesiyle kalıcı olacağı düşüncesi vardır. Badiou’nun (2020) ifadeleriyle bu “insanı en derinlerinde değiştirmeyi hedefler. Bu anlamda “kültürel” özellikle radikal bir

anlamda “ideolojik”in eşdeğeridir”. Yani kültürlenmek Marksist ideolojiyi benimsemek, içselleştirmek anlamına gelir. Sosyalizmin tamamlanmasının tek yolu budur. Dolayısıyla bu yolda ne gerekiyorsa yapmak elzemdir.

Mao uzun süre üzerinde çalıştığı bu tasarının Çin’in geri kalmışlığıyla başa çıkmanın yegâne yolu olduğunu düşünürken, aynı zamanda Çin’in mevcut özelliklerinin bunu kolaylaştırdığını da kabul eder. Çünkü ona göre, yoksul ve boş bir halk değişimi isteyen ve üzerine yazı yazılabilecek boş bir kâğıt parçası gibidir (Cohen, 2020, s. 368, 369).

1966’ta yaklaşık 10 yıl sürecek “Kültür Devrimi”ni yapar. Mao önce öğrencileri ve proletaryayı sokaklara döker ardından da kızıl orduyu sokaklara çıkarır. Mao her türlü eski dini inanç, düşünce, kültür alışkanlık ve bürokrasiyi yok etmeye kararlıdır. Nitekim öğretmenler sokaklarda hırpalanır, dövülür hatta kimi zaman parçalanır. Başta eğitim olmak üzere hayatın hiçbir alanında Marksizm dışında bir düşünce veya ondan kaynaklanmayan bir eyleme açık olmayan bu Devrim Mao’nun 1976’da ölene kadar sürmüş ve halk tam olarak hiçbir zaman bunu kabullenmemiştir. Mao felsefi yorumundan kaynaklanan bu devrimle kimileri tarafından bir dahi kimileri tarafından bir katil olarak görülse de öldüğünde geriye yoksul ve çatışmalı bir devlet bırakmıştır.

3. BÖLÜM: ARNAVUTLUK'TA HOCAİZMİ HAZIRLAYAN TOPLUMSAL KOŞULLAR

İdeolojinin topluma uygulanmasının toplumsal koşullarla yakın ilgisi vardır. Bu ilgi farklı şekillerde yorumlanmaktadır. Bir önceki bölümde görüldüğü üzere Marx üretim ilişkilerindeki dönüşümün bu süreçte belirleyici olduğunu düşünmektedir. Marx'a göre işçi sınıfının ve sanayinin gelişmesi kapitalist üretim tarzını ortaya çıkardığı gibi, yine işçi sınıfının bilinçlenmesi bu üretim tarzını sona erdirecek ve komünist safhaya geçilecektir. Dolayısıyla burada bahsedilen değişim aslında devletten topluma uygulanan bir uygulama yerine işçi sınıfından devlete doğru bir değişimdir. Dolayısıyla işçi sınıfının koşulları bu durumda doğrudan belirleyicidir. Diğer taraftan ideoloji yorumunda Marx'tan farklılaşanlar ideolojiyi hazırlayan toplumsal koşulların işçi sınıfının bilinçlenmesiyle ilişkilendirmezler. Birinci bölümde geçtiği üzere Ergil bunları beş maddede sıralamaktadır: “1. Toplumsal ve Ekonomik bağlamda ortaya çıkan tatminsizlik ve bunlardan oluşan negatif duygular. 2. Toplumsal katmanlaşmadan dolayı var olan taraflı, sınırlı görüş ve değerlendirmeler. 3. Yerleşik ve beklenen çıkarlar. 4. Toplumun değişim ve dönüşümü karşısında ortaya çıkan tedirginlik ve tükenmişlik duygusu. 5. Geleneksel bağlamda kümelerin varlıklarına bağlı veya onlardan bağımsız olarak süregelen eski gelenekler” (1983, s. 26). Enver Hoca'nın bir Marksist olduğu dikkate alınır, Arnavutluk'ta yapılan devrimin Marx'ın bahsettiği toplumsal koşullarla ilişkili olması beklenir. Ancak Arnavutluk'un durumuna yakından bakında durumun böyle olmadığı ortaya çıkmaktadır. Arnavutluk iş ve dış savaşlardan yorgun düşmüş bir ülke olduğu gibi, işçi sınıfının henüz ortaya çıkmadığı yani üretim ilişkilerinin bu evreye geçmediği bir yerdir. Bu durum döneme yakından bakıldığında ortaya çıkmaktadır.

3.1. Arnavutluk

Arnavutluk, Balkan Yarımadası olarak bilinen topraklardan 28.748 km karelik yeryüzüne sahip en küçük bölgedir. Hint-Avrupa asıllı olan İlliryalılar'dan gelen Arnavutlar yine Hint-Avrupa dil ailesinden gelen Arnavutça dilini konuşurlar. 21. yüzyılın ilk yarısında kadar geleneksel yaşam biçimini korumuşlardır. Ülke topraklarının tamamı tarıma elverişli olma da tarım, hayvancılık ve avcılık geçim kaynakları olmuştur. Arnavutların önem verdiği hususlardan biri ailedir. Ataerkil bir aile tarzında baba gücü temsil eder. Toplumsal yaşantılarında dürüstlüğe çok değer verirlerken, toplumsal kurallara

uymayanlara ayıplanma ya da dışlanma gibi yaptırımlar uygulanır. Ayrıca savunma konusunda silah kullanmayı iyi bilmişlerdir (Bozboru, 2008, s. 33).

Ülke tarihsel süreçte politik konumlarının da etkisiyle çok farklı savaşlar geçirir. Roma idaresiyle başlayan süreç, Sırlar, Bulgarlar, Bizans ve Viyana ülkeyi zaman zaman işgal etmiş, Anadolu Türkleri ise ilk defa 1337’de Arnavutlarla tanışmıştır. Bu tarihten 1571’e kadar Osmanlı özellikle de Bizans’ın baskısından kendilerinden yardım isteyen beylerin çağrısını da dikkate alarak sürekli bölgeyi almaya çalışmıştır. Özellikle Fatih Sultan Mehmet bu konuya çok kafa yormuş olsa da ülkenin tamamının alınması onun vefatından sonra 1571’de gerçekleşmiştir (Bilge, 1991).

Osmanlı topraklarına katılan Arnavutluk, Osmanlı’nın Avrupa’yla ilişkisi bakımından önemli bir pozisyona sahip olmuş, genel olarak Balkanlardaki hakimiyetin korunmasında önemli bir rol oynamıştır (Zeyrek, 2012, 300). 20. Yüzyıla kadar Osmanlı hakimiyetinde kalan topraklarda başta Türkler olmak üzere, Rumlar, Bulgarlar, Yahudiler gibi farklı etnik kökenden insanlar bulunmaktadır. Her ne kadar nüfusun yarısından fazlası Müslüman olsa da Osmanlı genel siyaseti ile uyumlu olarak buradaki gayrimüslim halka herhangi bir baskı uygulamadığı gibi, haklarının korunmasında da oldukça hassas davranmıştır. Yani Osmanlı asimilasyon politikası uygulamıştır. Arnavutlar da Osmanlı için bir sorun oluşturmamıştır (Frashëri, 1999, s. 40). Ancak Osmanlı’nın güç kaybetmesi bölgedeki mevcut sorunlarla birlikte bu durumu değiştirir.

3.1. Osmanlı’nın Son Dönemlerinde Arnavutluk

1789 yılı itibariyle Fransız İhtilaliyle birlikte ortaya çıkan milliyetçi fikirler, Fransa’yla sınırlı kalmaz ve kısa sürede dünyanın farklı bölgelerine yayılır. Osmanlı İmparatorluğu da bu durumdan olumsuz etkilenir. Balkan topraklarındakiler de dahil olmak üzere Osmanlı Devleti’nin himayesinde olan birçok millet bu etkiyle birlikte çeşitli ayaklanmalara başlatır ve bağımsızlıklarını talep ederler. Tabii ki bu dinamik yalnızca doğal bir süreç değildir. Özellikle Osmanlı’nın git gide karşısında güç kaybettiği Rusya bu sürece doğrudan müdahil olmuştur. XIX. Yüzyıl itibariyle Çarlık Rusya’sının savunduğu ve önderliğini yaptığı ‘Panslavizm’* politikası ile desteklerde bulunduğu, Slav milletlerini kendi tarafına çekip, politik fikirlerine bağlamak için özel çaba sarf

* Slavların birleşmesi

ederler. Rusya başta olmak üzere, Avrupalı emperyalist devletlerin, teşvik ve kışkırtmalarıyla birlikte gayrimüslim milletler bir bir isyan başlatır.(McCarthy, 2015, s. 175). Sırp ve Yunanlılar Osmanlı'dan ayrılarak bağımsızlıklarını ilan etmişlerdir.

19. yüzyılın sonlarına doğru Arnavutluk'ta da milliyetçilik lehinde fikirler boy gösterir. Ortaylı'nın dikkat çektiği üzere, Balkan milliyetçiliği yalnızca dış güçlerle ilişkilendirmek doğru değildir zira Osmanlı'nın gücünün zayıflamasıyla birlikte bu söylem kendi içlerinde dile getirilmeye başlar (2003, 62, 63). Ancak bu söylemin gelişmesinde dış güçlerin etkisi tartışma götürmezdir. Nitekim 1878 Berlin Kongresinin kararıyla birlikte topraklarının Slav ve Elenler arasında taksim edildiğini gören Arnavutlar, vatanlarını savunmak üzere padişahın izin ve desteğiyle birlikte 10 Haziran 1878 yılında dönemin Kuzey Arnavutluk bölgesi olan, şu an ise Kosova'nın bir şehri olan Prizren'de Milli Kurtuluş Birliği'ni kurmuşlardır (Alpan, 1975, s. 105). Osmanlı'nın, Avrupa'nın baskısıyla birlikte Arnavutluk'un bir parçasını feda etmesi Prizren Birliğinin emellerine ters idi. Arnavutluk Krallığı'nın kurulmasında önemli rolleri bulunan bu cemiyet Yanya, İşkodra, Manastır ve Kosova vilâyetlerini ellerinde muhafaza edebilmek için önceleri Osmanlı merkezî idarenin desteğiyle dağlarda çatışma çıkaran komitacılar ve Yunanlılar'a karşı çeşitli mücadeleler etmiştir. Nitekim bu kritik zamanda ise Arnavutlar meşru bir otonomi istemelerinin yanında imparatorluğa karşı olan iç ve dış düşmanlarla da mücadele edip Türklerin saflarında yer almaktaydılar (Bilge, 1991, 386). Bundan dolayı da Abdülhamit Arnavutlara çok güvenmiş, en seçkin muhafızlarını da onlardan seçmiştir (Alpan, 1975, s. 105). Ancak II. Abdulhamit (2009), Arnavutlar'ın kendilerine uzun yıllar sadakatle bağlı olduğunu dahası hürriyetlerine de son derece düşkün olduklarını ifade ederek onlara karşı sert davranılmasından yana olsa da, 1881 yılında otonom bir Arnavutluk fikrini geliştirme çabasıyla birlikte Bâbiâli'den yönlendirilen bir ordu ile dağıtılmıştır. Macaristan, İtalya- Avusturya gibi dönemin güçlü Avrupa devletleri, Arnavutluk'un üzerinde tesirlerini arttırmak için bu otonom hareketleri teşvik ederken, Rusya ise dağlarda bulunan komitacıları ve bu komitacıların toprak bütünlüklerini savunabilmeleri gerekçesiyle çeşitli desteklerde bulunmuştur (Bilge, 1991, s. 386).

1881 yılında uluslararası konferansın kapanmasıyla birlikte II. Abdülhamit endişelerinin giderildiğini fark etmesiyle birlikte, Prizren Birliğini başlangıçtaki gibi desteklemekten vazgeçip, dağıtmış, liderlerini ise anayurtlarından uzak yerlere sürmüştür. Sürülen

Arnavut entelektüelleri ise kurdukları dergi, dernek ve gazetelerle beraber Abdülhamit'e karşı duruş sergilemiş ve davalarını da bu vesileyle dünyaya tanıtmışlardır. 1878 ile 1908 yılları arasında Osmanlı Devleti'nin yıkılması için çeşitli yollar denemekteydiler.

Osmanlı Devleti'nin parçalanma tehdidiyle kaldığı, yönetimin düzeltilmesini arzulayan İttihat ve Terakkiciler diye bir gurup ortaya çıkmış, harekete geçilmesine, karar vermiş çeşitli müdahale ve bastırmalarda bulunmuşlardır. II. Abdülhamit'in kontrolünü elinde tuttuğu İttihat ve Terakkinin, artık sarayla arasında mücadeleleri başlamıştır. Manastırın dolaylarında yerleşen komitacıları bertaraf etmek için Kol ağası Niyazi başta olmak üzere dağa çıkmışlardır. Anayasanın ilan edilmedikçe silahlarını bırakmayacaklarını bildirmişlerdir. Sonrasındaki süreçte de Enver Paşa'nın da dahil olmasıyla padişahın bu teşebbüsleri bastıramamıştır (Ercan, 1970, s. 58-59). Teşebbüslerin üzerine Arnavutlar Abdülhamit'i Meşrutiyeti ilana zorlaması 20 Temmuz'da Kosova'nın Ferzovik kasabasında yapılan ayaklanmayla başarılmıştır (Alpan, 1975, s. 105).

Meşrutiyetin ilanı ile birlikte Balkanlar karışmaya başlamıştır. 1912 yılında başta Karadağ, Bulgaristan, Sırbistan ve Yunanistan Osmanlı imparatorluğuna savaş ilanında bulunmuşlardır. O dönemde Arnavutluk'un kuzeyinde Sırpların saldırılarını püskürtmeye çabalayan komutan Ahmet Zogu bulunmaktaydı. Bu vesileyle ünlenen komutan Zogu'ya dönemin Meclis-i Mebusan'da görev alan Arnavut asıllı İsmail Kemal Bey tarafından Avolonya'da* bağımsızlığını ilan etmek için Kongre yapılacağını ve programı katılmasını içeren bir mektup gönderilmiştir (Selmani, 2008, s. 32-35). Ancak tüm çabalarına rağmen Osmanlı bölgeyi kontrol altına almayı başaramaz.

3.2. Arnavutluk'un Bağımsızlaşması

Osmanlı'nın Rumeli'de var olan gücünü ve iktidarını yitirmesiyle aslında vatanperver biri olarak bilinen İsmail Kemal Bey 28 Kasım 1912 yılında Arnavutluk'un Vlora şehrinde bağımsızlığını ilan ederek Osmanlı İmparatorluğundan ayrılır. Ancak Arnavut halkının bulunduğu toprakların büyük bir kısmı Makedon, Sırp ve Yunanlılar tarafından işgali altındadır. Bir taraftan Avusturya, İngiltere, İtalya, Almanya gibi büyük Avrupa devletleri bağımsızlığı desteklerler. Tabii ki bu desteğin arkasında kendi lehlerine geliştirdikleri stratejileri vardır. Örneğin Avusturya, Adriyatik bölgesinde bulunan Sırbistan'ın

* Şu anki Vlorë şehri

güçlenmesinden çekindiği için Arnavutluk'u tampon bölge olarak kullanmak isterken, İtalya ise Adriyatik'in kendi bölgesinde kalan kısmını kontrol altında tutabilmek için zayıf bir Arnavutluk devletini tercih etmektedir. Diğer taraftan Rusya ve Fransa bağımsızlığa karşı çıkar. Fransa Arnavutluk karşısında Yunanistan ve Sırları destekleyerek onları cesaretlendirir. Böylesine karışık bir manzarada 1913 Londra Konferansı'nda Balkanların sınırları belirlenir, Kosova bölgesinin Sırlara, Çamëria bölgesi Yunanlılara verilirken Arnavutluk'un müstakil bir prenslik olmasına karar verilir (Wolff, 1956, s. 95).

Altı ayrı devletin garantörlüğünde oluşturulan Arnavutluk müstakil prensliğine başına 29 Temmuz 1913'te Prens Wilhelm von Wied gelmiş, ancak 3 Eylül 1914 yılı itibariyle prensliği terk etmek zorunda kalmıştır.

Doğu ve Kuzeydoğu Arnavutluk bölgelerinde Karadağ ve Sırp baskılarıyla birlikte bölgelerde bulunan milliyetçi güçlerin baskısı artmış, 1914 yılında ise 'Shqipnia' örgütü kurulmuştur. Örgütün başında Hasan Prishtina, İsa Boletini, Bajram Curri gibi bölge liderleri bulunmaktadır. Örgütün ana amacı kaybedilen Arnavutluk topraklarının Arnavut millet ve devletine geri kazandırmaktır. Örgüt Vlora, Dıraç, İşkodara ve Elbasan'da kendi bölgesel teşkilatlanmalarını kurmuştur (Gurakuqi, 2011, s. 629).

Aynı yıllarda Jön Türklerin desteği ve yönlendirmeleriyle birlikte Arnavutluk'ta Türk asıllı bir prensin yerleştirme isteği bölgedeki halkı etkilemiştir. Bunlar yaşanırken Esat Paşa ve destekçileri Arnavutluk hakkında başka planları mevcuttur. Planları, Arnavutluk'un Osmanlı geleneğinden ayrılmamış, Geçici Vlora Hükümeti'nin devrilmesi, yerine bir Osmanlı prensininin yerleştirmektir (Gurakuqi, 2011, s. 106).

I. Dünya savaşının sona ermesiyle birlikte Sırbistan, İşkodra ve Draç üzerinde hak iddia edince, ülkelerinin parçalandığını gören bu örgüt liderleri 21 Ocak 1920 yılında Lushnje şehrinde kongre düzenlemiş ve Arnavutluk'un istiklalinin talipleri olduğunu ilan etmişlerdir. Tiran'da milliyetçi ideolojiye sahip bir hükümet kurulmuş ve hükümet taraftarı çetelerle birlikte İtalyan güçlerinin 24 Aralık 1914'ten beri ellerinde olan Avionya'dan çıkarmışlardır. 1920 yılının Nisan ayı itibariyle imzalanan Tiran Antlaşmasıyla birlikte Arnavutluk istiklali kabul edilmiştir (Bilge, 1991, s. 387).

3.3. Arnavutluk Krallığının İlanı ve Toplumsal Durum

Arnavutluk ikinci kez bağımsızlığını ilan etmişse de bu süreç uzun sürmez ve bu defa sahneye Ahmet Zogu çıkar. Zogu Arnavutluk tarihinde önemli yeri olan şahsiyetlerden biridir. 1895 yılında Arnavutluk'un Mat adlı bir köyde dünyaya gelen Ahmet Zogu, zengin, kültürlü, eğitilmiş bir ailenin yanında dünyaya gelmiştir. Küçük yaştan itibaren Türkçe ve Arnavutça dilinde eğitim almış, 7 yaşına geldiğinde ise eğitim için İstanbul'a gönderilmiştir. 1906 yılının sonbaharında Mekteb-i Sultaniye'ye kayıt yaptırmış, 1907 yılında okulda yangın çıkmasıyla birlikte eğitime iki yıl ara veren Galatasaray' a devam edememiş, 1909 yılında geri dönmüştür. 1912 yılında kadar eğitiminin sona ermesi ve aynı zamanda babasının vefatıyla birlikte memleketine babasının bıraktığı valilik görevini yerine getirmek için geri dönmüştür (Selmani, 2008, s. 22-23).

Zogu, I. Dünya Savaşı esnasında güneyde bulunan İtalyan güçlerine karşı savaşmak için Avusturya-Macaristan ordusuna dahil olur. Avusturya-Macaristan ordusunu kurup güçlendirmesi için maddi destek sunmuşlardı. Bununla birlikte gösterdiği hizmetlerin nişanesi olması için madalya törenine Viyana'ya davet edilir, savaş son bulana kadar orda kalır. Kaldığı süre zarfında batı eğitim, kültür ve toplumunu tanıma fırsatını yakalamış, bu kültüre sempati beslemiştir (Fischer, 1984, s. 4-14).

1920 ve 1924 yılları arasında kısa süreli olarak demokratik bir deneyim yaşayan Arnavutluk, bu yıllar arasında beş farklı hükümet değişmiştir (Puto, 1990, s. 321). Zogu da hükümetin başına geçenler arasındadır. Her ne kadar Zogu Türkiye'de eğitim almış ve Osmanlı için görev yapmışsa da başa geçtiğinde Faşizmin kuran ve komşu İtalya'da uygulamaya koyan Mussolini'yle yakın ilişkiler kurar. Öyle ki Mussoli'nin desteğiyle 1928 yılında monarşi ilan edilir ve Zogu kral unvanı alır. Dönemin Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı olan Mustafa Kemal Atatürk ise Zogu'nun krallığını onaylamamıştır (Pearson, 2004, s. 296-301). Kısa süreli de olsa bürokratik idareyi deneyimleyen Arnavutluk bir kez daha tekli yönetime geçer. Zogu'nun yönetimi ele aldığı dönemde İşkodra bölgesi İngiliz ve Fransızların elindedir ve doğuda Sırlar, güneyde ise Yunan ve Fransızlar işgal faaliyetlerine başlamıştır. Diğer taraftan dönemin önemli siyasetçilerinden biri olan Piskopos Fan Noli ulusal-milliyetçi hatta kimi zaman ırkçı söylemlerini paylaşmaktadır (Jelavich, 2009).

Devlet başkanlığı süresince çeşitli uygulamalarda bulunan Zogu'nun Arnavutluk'un çift başlı kartalla sembolize edilen bayrağının tedavüle koyması, başkenti Tiran'a taşıması,

Arnavutçayı resmi dil olarak ilan etmesi, devletin tüm dinlere karşı tarafsız olması ve devletin resmi bir dinin olmadığı en bilindik politikalarından bazılarıdır. Bunun yanı sıra dönemin muhafazakar ve monarşiye karşı tehlike oluşturabilecekleri infaz ve sürgünlerle cezalandırmıştır (Bozbora, 2008, s. 136).

Zogu, İtalya'nın maddi desteğine çok ihtiyacı olmasına rağmen, taleplerin ve baskılarında farkındaydı. İtalyan hükümeti vermiş olduğu her destekle birlikte ekonomik imtiyazlar, okullarda İtalyanca eğitim ve kolonicilerin ülkeye kabul edilmesi gibi şartlarıyla hakimiyetini pekiştirmekteydi. Bu baskılardan uzaklaşmak için stratejik değişiklikte bulunarak İtalyan Katolik okullarını kapatılması ve emniyet danışmanların kovulması ilk adımı olmuştu. Yunanistan ve Yugoslavya'yla ticari anlaşmalarda bulunmuş, Fransa'dan yeni bir destekte bulunma teşebbüsünde bulunarak, Paris'in şartlarının Roma'nın şartlarından daha ağır olduğunu görmüştü. Bu bağlamda hem kişisel çıkarları hem ülke menfaatini göz önünde bulunduran Zogu Yunanistan ve Yugoslavya gibi ülkelere toprak vermek yerine İtalya'yla yoluna devam etmek istese bile anlaşma sağlanamamıştır. 1939 yıllarında İtalyan faşist Mussolini tarafından İtalya ile Arnavutluk arasında bir gümrük birliği oluşturulması ve Arnavutluk sınırları içinde bir İtalyan Garnizonu oluşturulması yolunda ultiatom vermiştir. Bu Ültimatomonun Arnavutluk tarafından reddedilip kabul edilmemesiyle birlikte Zogu döneminin de sonu olmuştur.

Ültimatomonun reddedilmesi üzerine Mussolini 1939 yılında arkasına aldığı Nazi Almanyası'nın da desteğiyle birlikte kara, deniz ve hava birliklerinden oluşan 100.000 kişilik bir ordu ile Arnavutluk'u işgal eder. Arnavutluk'un işgal edilmesi ülkenin zaten ekonomik-askeri açıdan zayıf olması nedeniyle İtalya için zor olmamıştır. (Ağırseven, 2015). 1939 yılında İtalya'nın Arnavutluk'a saldırılarının başlamasıyla birlikte Avrupa yine üç maymunu oynamayı tercih eder ve saldırının ikinci gününde Arnavutluk teslim olur. İtalya'nın işgaline tek tepki veren Türkiye yani Mustafa Kemal olur (Fischer, 1984, s. 287). Arnavutluk'un ikinci günde teslim olmasının en önemli sebeplerinden biri Kral Zogu'nun kaçmasından kaynaklanır. İşgal esnasında Arnavutluk zayıf olsa ve Kral Zogu teslim olsa da, ülkeyi korumaya çalışan halk gurupları İtalyan askerlerine karşı ciddi bir mücadele içerisine girer. Halkla mücadeleye dayanamayan İtalya geri çekilir. Ardından Alman'ya ülkeyi işgal eder ve ülke 1939-1944 yılları arasında İtalyanlar ve Almanlar tarafından idare edilir.

Verilen bu çerçevede Arnavutluk Hoca liderliğinde 1944'te işgalden kurtulduğunda yaklaşık 50 yıl süren iç ve dış savaşların içerisinde çıkmış bir ülkedir. Osmanlı döneminde de çoğunluğu köylülerden oluşan halk işgal ve savaşlarla iyice yoksullaşır. Ülkede ulaşım sistemi, alt yapı, sağlık kurumları olmadığı gibi, sanayi noktasında da herhangi bir gelişme yoktur. Dolayısıyla okuma yazmanın neredeyse hiç olmadığı ülkede, Marx'ın kastettiği gibi ne bir işçi sınıfı ne burjuva ne de sanayi vardır. Halkın farklı gruplara meyiletmesi de yine mevcut durumdan bir an önce kurtulmakla ilişkilidir. Nitekim Rusya ve Avrupa her biri kendi çıkarları doğrultusunda farklı grupları destekleyerek ülkenin bütünlük kazanmasına izin vermez. Faşizm, ırkçılık, milliyetçilik, ulusçuluk ve komünizm farklı gruplarca takip edilen ideolojilerdir. Dolayısıyla Hoca'nın devrimine bu arka plan üzerinden bakmak gerekir.

4. BÖLÜM: HOCAİZM ve TOPLUMA UYGULANMASI

4.1. Enver Hoca Dönemi

Arnavutluk'ta ilk Komünist devleti kuran Enver Hoca 41 yıl başta kalarak (1944-1985) en uzun süre başkanlık yapan Komünist lider olarak adını tarihe yazdırır. Hoca'nın I. Dünya savaşının ardından dünya genelinde olduğu gibi yoksulluğa ek olarak iç karışıklığın hâkim olduğu bir ülkenin başına geçer. 5 yüzyıl Osmanlı tarafından yönetilen Arnavutluk 1912'de Osmanlı'dan bağımsızlaşmışsa da 1944'e kadar istikrarlı bir devlet haline gelemez.

Hoca Lenin ve Stalin'i kendisine model olarak alırken, dış güçlerden bağımsız özerk bir devlet kurmanın hayalindedir ve niteliği tartışmalı olmakla birlikte bunu uygulamak için oldukça radikal uygulamalarda bulunmuştur. Bu bakımdan Hoca'nın rejimi en az Lenin ve Stalin kadar Marksist ideolojinin uygulama örneği olması bakımından araştırmaya değerdir.

Hoca'nın rejimini üç dönem üzerinden ele almak açıklayıcı olacaktır.

1. 1941-1948: Arnavutluk'ta önce ilk resmi Komünist parti olan Arnavutluk Komünist Partisi'nin kurulduğu, ardından Hoca'nın başkanlığında Arnavutluk Sosyal Halk Cumhuriyeti'nin ilan edildiği ve daha sonra Yugoslavya'dan ayrıldığı dönem.

2. 1949-1976: Hoca'nın yüzünü Sovyetlere döndüğü, Stalin'le yakın temasta olduğu, Stalin'in vefatının ardından Mao'yu takip ettiği dönem. Hoca bu sürede kendi ideolojinin temel çerçevesini çizmeye başlar.

3. 1976-1985: Mao'yla yollarını ayırarak ülkeyi dışa tamamen kapatıp, vefatına kadar bütünüyle kendi ideolojini geliştirip uyguladığı dönem.

4.1.1. Arnavutluk Sosyalist Halk Cumhuriyeti'nin Kuruluşu

Partinin kuruluşuna geçmeden önce kısaca da olsa Hoca'nın hayatına değinmek gerekir. Enver Halil Hoca Arnavutluk'un Osmanlı'dan ayrılmasının arifesinde 16 Kasım 1908'de Arnavutluk'un Gjirokastër şehrinde dünyaya gelir. Ailesi orta sınıf ekonomi grubuna ait olan esnaf ve toprak sahiplerinden oluşmaktadır. Mütevazı bir hayat süren ailede baba kumaş tüccarı olan Halil Bey beş çocuğunu okutabilmek için mücadele etmiştir (Jacques, 2009, s. 429). Bektaşi olan Halil Bey oğluna Enver adını verir. Ad seçimi Balkanlarda

yeni başlayan İttihat ve Terakki'ye olan hayranlığının ve Enver Paşa'ya olan sempatisinin bir örneğidir. Çünkü o dönemde Enver Paşa, Rumeli'de en çok tanınan ve takdir gören kahramandır (Taşkiran, 2010, s. 58). Hoca ilk eğitimini dönemin koşullarına uygun olarak medresede almıştır. Hocanın amcası ise Hoca'nın sevdiği ve yaşamı boyunca saygı ile andığı Hysen Hoca'dır. Bu bakımdan Hoca'nın Osmanlı aile yapısı ve kültürü içerisinde yetiştiğini, dini bir eğitim aldığı akılda tutmak gerekir.

Her ne kadar o dönemde Arnavutluk'ta okuma yazma oranı oldukça düşük olsa da Halil Bey oğlunu eğitime önem verir. Medresede aldığı ilk eğitiminin ardından Fransız lisesine devam eden Hoca, komünizmle gençlik yıllarında tanışır. 1927-1930 yılları arasında Korça şehri, işçi sınıfının gelişmekte olduğu, devrimci yapıya sahip bir şehir merkezi olarak bilinmekteydi. Hoca bu şehirde kendini Korça'nın işçi guruplarına yakın gördüğü için komünist hareketle yakın bir ilişki kurmuştur (Alia, 1988, s. 25). Ancak buradaki temasını entelektüel seviyeye taşıması, eğitim için gittiği Fransa'da olur. 1930 yılında Sorbonne Üniversitesi'nde felsefe eğitimi almak üzere Fransa'ya gider. Üniversitede bulunduğu yıllarda kendisini başta Marksist-Leninist edebiyat olmak üzere felsefe ve tarih alanında geliştirir. Öyle ki Fransız Komünist partisi gazetesi olarak bilinen *Humanité*'de çeşitli yazıları yayınlanır. Fransız Komünist Partisi tarafından düzenlenen işçi toplantıları ve konferanslarında bilfiil olarak bulunur. Bu bakımdan genel kanaatin aksine Enver Hoca her ne kadar Arnavutluk'tayken işçi grubuyla tanışmış olsa da Komünizmi entelektüel düzeyde tanınması ve benimsemesi aslında o dönem pek çok Marksist'in bulunduğu Fransa'da olmuştur (Alia, 1988, s. 26-27). Bu bağlamda aldığı eğitim ve katıldığı tartışmalar da dikkate alınınca Hoca'nın Marksizm'e felsefi düzeyde aşına olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır.

Eğitiminin ardından Hoca Brüksel'de Arnavutluk Konsolosluğu'nda özel kalem olarak göreve başlar ve burada kendisini hukuk alanında geliştirir. Ancak özel kalemlik görevi Kral Zogu aleyhtarı fikirler paylaştığı gerekçesiyle sonlandırılır. Hoca 28 yaşına geldiğinde yani 1936 yılında Arnavutluk'a geri dönerek Fransızca öğretmenliği yapmaya başlar. Ancak 1939'da İtalyan'ın Arnavutluk'u işgaliyle birlikte, öğrencileri komünist ideolojisine yönlendirdiği gerekçesiyle Hoca'nın görevine bir kez daha son verilir (Prifti, 1978, s. 33).

Anlaşıldığı üzere Hoca, Arnavutluk'a döndükten sonra da Komünizm savunusu yapmaktan vazgeçmemiştir. O dönem Arnavutluk'uğuna bakıldığında ise henüz resmi olarak Komünist bir partinin olmadığı görülür. I. Dünya savaşının akabinde Doğu Avrupa ülkelerinin büyük bir kısmı Sovyetler Birliği'nin desteğini alarak komünist rejime dahil olur. Sovyetler Birliği Avrupalı rejimlere karşı mücadele amacıyla Kominform'u kurarak komünist partilere destek vermektedir (Gönlübol, 1996, s. 223). 1920'lerde Balkanların diğer bölgelerinde her ne kadar komünist parti varsa da Arnavutluk'un kendi şartları bu süreci geciktirmiştir. Arnavutluk, Kral Zogu dönemiyle oldukça zor bir döneme girer. Zogu'nun Mussolini ile yakın ilişkiler kurması ve ardından ülkeyi terk etmesiyle, İtalyan-Faşist yönetimin işgali esnasında Arnavutluk'un şartları günden güne kötüleşir. Ülkede sanayi ve gelişmiş bir işçi sınıfı da yoktur. Oldukça yoksul olan ülkenin durumundan hoşnut olmayan ve çoğunluğu öğrencilerden oluşan gruplar 1928 yıllarında milliyetçiliği savunanlarla komünizmi benimseyenler olarak iki farklı örgütlenme oluşturur. Komünist gruplar kendi arasında dört ayrı sınıftan oluşur: Gorica grubu, İşkodra grubu, Gençler grubu ve Ateş grubu (Quku, 2006).

Komünist gruplar, kurulurken SSCB'den değil uzun süre Arnavutluk'un dış yardım ihtiyacını karşılayan Tito'nun başında bulunduğu Yugoslavya'dan destek alırlar. Yugoslavya Partizanların hem fikri hem de maddi olarak Arnavutluk komünist grupların yanındadır (Açar, 2008, s. 71; Akyol, 2007, s. 21). Hoca bu gruplardan sağcılık yerine sosyalizmi merkeze alan Gençler'e dahil olur. Komünist gruplar kısa sürede güç kazanır. Bunun başlıca nedenleri arasında önce İtalya ardından gelen Almanya işgali sırasında ülkenin askeri gücü pasif kalınca ülkeyi silahlı olarak savunmalarındır. İşgal esnasında ülke lehine gösterdikleri çabayla köylüler ve işçiler arasında yayılarak destek almayı başaran komünist grupların partiye dönüşmesi ise yaklaşık 15 yıllık bir süre alır. 8 Kasım 1941'e gelindiğinde Yugoslavya'nın da desteklediği Enver Hoca'nın başkanlığında Arnavutluk Komünist Partisi adıyla ülkenin ilk resmi komünist partisi kurulur. Lenin ve Stalin'in hayranı olan Enver Hoca partinin ana hedeflerini şu şekilde ifade eder:

- “Emperyalist güç ve devletlerle var olan siyasi ve ekonomik bağımlılıklara son verilmesi, bu vesileyle milli bağımsızlığın ilan edilmesi,
- Milli bağımsızlık, toprak bütünlüğüne saygı, eşitlik, iç işlerine karışmama, karşılıklı yarar gözetilerek devletin diğer ülkelerle yeni ilişkilerin kurulması,

sosyalist vatanın revizyonist ve emperyalere karşı korunması için mücadele verilmesi,

- Sanayileşme, tarımın kolektif hale getirilip geliştirilmesi,
- İşçi sınıfının, köylünün, emekçilerin ve diğer tüm halkında birleşip partinin kanatları altında beraber olmaları” (1981, s. 5-8).

Partinin kurulması sonraki süreç açısından önemlidir. Zira halkın ümidinin neredeyse yok olduğu bir zamanda, işgale karşı silahlı mücadeleyle halkın silahlı örgütlenmesini sağladılar. Enver Hoca hatıralarında bu durumu şöyle ifade eder:

“... güçlü bir akım olarak doğması bir süredir atıl olan Arnavut halkını canlandırdı, geleceğe yönelik umutlarını uyandırdı ve düşmanlarını korkuttu. Bu, Arnavut halkının asırlık tarihinde belirleyici bir durum, önemli bir eylemdi. Çünkü ilk kez işçi sınıfı partisiyle birlikte halkımızın önderliğine devrimci ideolojisine rehberlik eden tek partiyle birlikte halkı savaşa ve zafere götürdü” (Hoxha, 1984a).

Hocanın dediği gibi Mussolini'nin tutuklanmasından sonra Nazi Almanya'sı Arnavutluk'u işgal eder. Bu işgale karşı parti Ulusal Özgürlük Cephesi'nde savaşıyor. Enver Hoca da silahlı kuvvetlerin başkomutanıdır. Millî mücadeleyle 1944 yılında Hoca'nın liderliğinde Tiran işgalden kurtarılır ve savaş sona erer. Partinin önderliğinde Nazilere karşı kazanılan zafer Hoca devleti başına taşır. 2 Aralık 1945 yılında Arnavutluk'ta düzenlenen seçimlerde Enver Hoca'nın liderliğindeki “Komünist Partisi oyların yüzde 90'ını alarak iktidara gelir. Bu zaferin ardından Enver Hoca başkanlığında 1946'da Arnavutluk Halk Cumhuriyeti'ni (1976'da Arnavutluk Sosyalist Halk Cumhuriyeti adını alacaktır) kurulur. Böylece Kral Zogu'nun monarşisi resmen sona ererken, sosyalizm başlar.

Tito Cumhuriyeti'nin ilanından sonra da Hoca'nın tam destekçisidir. Ancak her ne kadar Cumhuriyet'in ilanı ülke için büyük bir adım olsa da yaklaşık beş yıldır işgal altında ve savaşta olan ülkede yapılacak çok şey vardır. Öncelikle iç ve dışta istikrar sağlanmalıdır. Zira bir yandan Yunanistan, diğer yandan İtalya, Amerika hem sınırlarda hem de içerideki yandaşları üzerinden ülkeyi rahat bırakmaz. Dahası Arnavutluk'tan kaçanlar da karşı eylemde bulunmaları için İngiltere ve ABD tarafından sürekli desteklenmektedir. Hoca iktidarının ilk yıllarında oldukça kararlı bir tavır sergileyerek bir yandan komünizmi desteklemeyenleri ortadan kaldırırken diğer yandan komünizmi destekleyici demeçler verir (Jelavich, 2009, s. 406-407).

Arshi Pipa'nın aktarmasına göre "1945-1946 yıllarında, komünist güçlerin siyasi idareyi ele almasıyla birlikte Hoca'nın ve hükümetin siyasal çoğulcuları şiddet yoluyla birlikte sonlandırmıştır. 1947 Ağustos'unda düzenlenen özel mahkemelerle birlikte kritik olan milletvekilleri Devlet Güvenliğinin özel güçleri tarafından idam edilerek etkisiz hale getirilmiştir" (Pipa, 2007, s. 167).

Hoca siyasi olarak kendine muhalif olanları ortadan kaldırdıktan sonra, dış politikada güçlenmenin yolunun halkın güçlendirilmesi olduğunu düşünür (Hoca, 1994, s. 204-217). Halkı ekonomik anlamda güçlendirmek hayranlık beslediği Sovyetleri de örnek olarak için birtakım uygulamalara koyulur. İlk uygulamalardan biri Tarım Reformudur. Hoca'nın ifade ettiği üzere, Arnavutluk'ta tam gelişmiş bir tarım olmadığı gibi bir işçi sınıfı da yoktur. Köylü mısır, buğday ve çavdar yetiştirse de traktör gibi endüstri aletleri ülkede yoktur. Bu bakımdan ülkenin gelir kaynakları henüz kendi ayakları üzerinde durmaya yetecek düzeyde değildir. İşte Tarım Reformu Marksizmin öngördüğü ekonomik yapıyı oluşturmak adına atılmış bir adımdır. Hoca bu reformla Marksistleri izleyerek beylerin ve büyük toprak sahiplerinin topraklarının çoğuna el koyarak bunları köylülere dağıtır ve tarımın devlet tarafından desteklenmesini sağlar (Hoca, 1988, s. 48).

Bunun yanında 1946 yılının Mart ayında ilân edilen yeni anayasada bütün "vatandaşların dil, din ve ırk ayrımı yapılmaksızın eşit olduğu, vatandaşların inanç hürriyetinin garanti altına alındığı, dinî cemaatlerin ibadetlerini ve ritüellerini serbestçe yapabilecekleri, dinin çıkarlara alet edilmesinin ve dinî nitelikli siyasî teşkilâtların kurulmasının yasak olduğu" duyurulur (Bilge, 1991). Bu bakımdan Hoca rejiminin ilk yıllarında ülkedeki dini ve etnik çeşitliliği doğrudan karşısına alacak herhangi bir girişimde bulunmaz.

Hoca tarımın yanında eğitime de önem verir. Başa geldiğinde okuma yazma oranı neredeyse yok denecek kadar azdır. Komünizmin bilinçli bireylere gereksinim duyduğunu düşünen Hoca bu durumu değiştirmek amacıyla destekçileri Yugoslavya'dan eğitimci talebinde bulunur ve öncelikle okuma-yazmayı yayınlattırılmayı planlar. Nitekim 1950'lerde Hoca emeklerinin sonucu görmeyi başarmış ve ülkedeki okuma yazma oranı neredeyse %40' yükselmiştir (Hoca, 1988, s. 40).

Ekonomik, askeri ve eğitim alanında iyileştirme uygulamalarının olduğu bu ilk dönemin sonlarına doğru Arnavutluk ile Yugoslavya'nın arası açılmaya başlar. Hoca bu durumun başlamasını şöyle ifade eder: "Yugoslavlara, olası bir Yunan ve İtalyan saldırısına karşı

sınırlarımızın savunmasını amaçlayan bir iş birliği önerdik. Ama önerimize yanıt bile vermediler ve sorunu inceledikten sonra konuyu bizimle tartışacaklarını söylediler” (Hoca, 1988, s. 47). Emperyalistlerle iş birliği yapmaktan kaçınmayan Tito, bu talebe geri dönüş yapmadığı gibi Arnavutluk Komünist Partisi’ne kendi ajanlarını yerleştirir. Ardından Arnavutluk ile aralarında olan Dostluk ve İşbirliği Anlaşmasını da reddeder. Hoca’ya göre Tito’nun amacı Arnavutluk’u alarak Yugoslavya ile birleştirmektir (Blejer vd., 1992, s. 5). Bunun üzerine Hoca Yugoslavya ile olan ilişkilerini keser. Nitekim daha sonra Tito’yu kapitalizmle iş birliği yapan, Stalin’e karşı gelen, anti Marksist, anti Leninist ıslah olmayan bir revizyonist olarak anar (Hoca, 1988, s. 20).

4.1.2. Stalin ve Mao’yla Yakın Temas Dönemi

Hoca ilk döneminde yoğun bir şekilde devlete istikrar kazandırmaya çalışır. Bu dönemde Tito’dan yardım alsa da ondan fikri düzeyde etkilenmemiş, hatta daha sonra onun fikir ve uygulamalarını çok sert bir şekilde eleştirmiştir. Hoca’nın ideolojini şekillendirmesinde en etkili dönem iki Marksist uygulayıcısı Stalin ve Mao’nun ideoloji ve uygulamalarını bir model olarak benimsediği dönemdir.

Enver Hoca Fransa’da bulunduğu zamanda özellikle Lenin ve Stalin’in yazılarını yakından takip eder. Onları Marx’ın gerçek takipçisi olarak görmekte ve o günlerden itibaren Lenin ve Stalin’e büyük hayranlık beslemektedir. Yugoslavya ile araları açılınca Yugoslavya yardımları durdurur. Arnavutluk henüz kendi kendini idare edebilecek durumda değildir. Bu nedenle Hoca yüzünü doğrudan zaten hayran olduğu Sovyetlere döner. Bu dönüşü gerekçelendirdiği paragraf şöyledir (1979b, s. 39):

“Çelik gibi güçlü, Marksizm-Leninizm’e sadık, sınıf düşmanlarına karşı tek vücut, güçlü bir partiye sahip olmak için biz komünist Arnavutlar olarak Stalin’in öğretilerini başarıyla tatbik ettik. Ayrıca partinin düşünce ve eylem birliğini muhafaza etmek için, parti ile halk arasında birlik bağlarının güçlendirilmesin için büyük özen göstermekteyiz. Stalin’in öğretilerinin arasında olan sosyalist endüstrinin inşası ve tarımcılığın toplumsallaşması öğretileri için büyük emekler vererek büyük başarılar imza attı. Bizi, iç veya dış düşmanların oyunlarına, dalkavukluklara ve çeşitli kurnazlıklara aldanıp boyun eğmeyip, sürekli tetikte durarak her şeye hazır olacağız. Daimî olarak tetikte olmamış olsaydık, Marx’ın, Engels’in, Lenin’in ve Stalin’in öğretilerini siddikiyetle uygulamış olmasaydık, Arnavutluk modern revizyonizm bataklığına bulaşmış olacak ne sosyalist ne de

bağımsız olabilecekti. Bununla birlikte proletarya diktatörlüğünün yerine emperyal-revizyonist güçlerin köleliği yer alacaktı. Bizim halkımız ve partimiz, Karl Marx'ın, Engels'in, Lenin'in ve Stalin'in yolu üzerinde yoluna devam edecektir. Sonrasında ise sosyalist Arnavutluk'un genç nesilleri, onların kutsal partisinin göstermiş olduğu yolunu sadakatle izleyecektir Bununla birlikte bütün. Arnavutlar, komünistler ve partisiz vatanseverler ulu önder, şanlı öğretmen Joseph Stalin'in hatırası önünde saygıyla eğileceklerdir.”

1949 yılında Lenin çoktan ölmüştür ve Stalin tek başkan olarak yerini sağlamlaştırmıştır. Hoca farklı zamanlarda Stalin'le bizzat görüşerek ekonomik, askeri ve eğitim alanında yardım talebinde bulunduğu gibi, ülke durumunu paylaşarak Stalin'inden tavsiye ister. Stalin, Hoca'nın yardım talebinden oldukça hoşnuttur. Zaten daha önce de geçtiği üzere Lenin ve Stalin gelişmemiş ülkeleri destekleyerek komünist devrimin yayılmasını amaçlıyorlardı. Bu bağlamda Arnavutluk'a yardım etmeleri anlaşılır bir durumdur.

Stalin belli başlı konularda tavsiyelerde bulunur. Bunlardan bazıları şunlardır: Arnavutluk'ta köylü nüfuzun fazlalığına dikkat çekerek partinin adının Arnavutluk Emek Partisi olarak değiştirmesi tavsiyesinde bulunur. İkincisi tarımın çok önemli olduğunu vurgulayarak köylülerin bu konuda eğitilmesini salıklar. Traktör kullanmaya başlamalarını, aksi takdirde gerekli üretimi elde edemeyeceklerinin altını çizer. Stalin bu konuda gerekli araç yardımını Hoca'ya yapacağını söyler. Bunun yanında sulama şebekesi yapmalarını, bataklıkları nasıl kurutabileceklerini anlatır. Stalin ayrıca dış güçlere dikkat çekerek, Hoca'nın köylü ve işçilerin desteğini alma konusunda dikkatli davranması tavsiyesinde bulunur. Hatta din aleyhtarlığı konusunda aşırıya kaçmamasını, bunun halkı olumsuz etkileyeceğini ifade eder. Yani öncelikli amaç halkın tam desteğini alarak, başta tarım olmak üzere kalkınmanın gerçekleştirilmesidir (Hoca, 1988).

Hoca Stalin'in tavsiyelerine uyararak, halkın Marksizmi kendi idealleri olarak benimsemeleri için çeşitli vesilelerle bu yönde demeçler verir. Bunlardan biri şöyledir (1979b, s. 92):

“Biz halkımızla etle kemik gibi bağlıyız. Bu bağlılığa Arnavut komünistlerle birlikte yaptığımız şeyin doğru olmasının inancı, ne kadar şiddetli olursa olsun karşımıza gelecek herhangi fırtınanın karşısında dimdik durur, fırtınaların üstesinden, Bolşevik Partisi'nin ve Sovyet devrimcilerin geldiği gibi, devrimin önderleri Lenin ve Stalin'in üstesinden geldiği gibi bizim de üstesinden geleceğimize inanıyorum.”

Stalin, Hoca'ya ücretsiz silahlarla birlikte krediyle makineler verir (Hoca, 1988, s. 51). Bu yardımlarla birlikte Sovyetler Birliği gibi süper bir gücün desteğinin alarak Hoca siyasi devletin devamlılığını bir nevi garantiye alır. 1951 yılında ilk beş yıllık plan oluşturulur (Jelavich, 2009, s. 406). Stalin'in desteğini almasının ardından Hoca başlangıçta daha ılımlı olan tavrını gitgide katılaştırmaya başlar. Sovyetlerdeki gizli istihbarat örgütü olan KGB'nin benzerini oluşturur. Yaklaşık 13.000 kişilik bir grup Sigurimi istihbarat örgütü adı altında eğitilir. Sigurimi'nin görevi parti ve hükümet muhaliflerini yakından takip etmek ve dış güçlerle teması engellemektir (Özkan, 2012, s. 2062). Hoca bu dönemde yargı gücünü teke indirerek merkeziyetçi bir sisteme geçer (Krasniqi, 2006, s. 150). Merkeziyetçilik ona, "ekonomik merkezi planlama ile birlikte halkın ve ülkenin siyasi, sosyo- kültürel bağlamda hayatı merkezi kontrol altına" almayı sağlar (Blejer vd., 1992, s. 5).

Stalin'in desteğiyle kısa sürede büyük adımlar atan Hoca'nın Sovyetler Birliği ile siyasi ve ekonomik ilişkisi 1958 yılında Kruşçev'in başkanlığa geçmeyi başararak zayıflar. Bunun başlıca nedeni Kruşçev'in anti-Stalinist tavrı, komünizmle uyuşmayan yenilikler önermesi ve emperyal güçlerle dostane ilişkiler kurmak istemesidir. Kruşçev 1956'da Sovyetler Birliği tarafından organize edilen 20. Parti Kongresi'nde Stalin'i açıkça eleştirir. Bunun yanında, kongrede sosyalizme Stalin'in tercih ettiği yollardan farklı yollarla ulaşılabileceği, bir arada yaşama tecrübesinin denenebileceği gibi kararlar alınır. Örneğin Kruşçev şöyle diyordu: "Biz Amerika Birleşik Devletleri'yle dost olmak, onlarla birlikte barış ve uluslararası güvenlik mücadelesinde olduğu kadar, iktisadi alanlarda da işbirliği yapmak istiyoruz (Uluslararası Komünist Hareketin Genel Çizgisi Hakkında Polemik (1963), 1988).

Oysa Hoca'ya göre, Amerika ve Sovyetler Birliği dünya hegemonyası için birbirleriyle yarışan saldırgan ve tehlikeli iki süper güçtür. Eğer Sovyetler Amerika ile iş birliği yaparak revizyonist olmayı kabul ederse bu dünyanın başına gelebilecek en büyük tehlikedir. Bu bakımdan Hoca Amerika'nın bölgenin ekonomisine destek vermesine şiddetle karşı çıkar. Bunun yanında hoca revizyonist tavrı Marksizmin Birleşik Avrupa tarzı olarak görmekte ve onaylamamaktadır. Az gelişmiş ülkeler için üçüncü dünya, gelişmekte olan ve bağlantısı olmayan ülkelerin bu süper güç tehditlerine karşı korunabilmesi için dolaylı olarak isteklerini kabul ettiklerini ifade etmiştir. Ancak bunu kabul etmek ekonomik, ideolojik ve siyasi bağlamda süper güçlere bağımlı olmayı da

kabul etmektir (Prifti, 1978, s. 246-248). Ona göre eğer Kruşçev'in önerdiği revizyonist yol takip edilirse ulusal kimlik ve bağımsızlık kavramları yok olacaktır. Bunlara ek olarak Kruşçev Marksizm'in ilkelerinden ayrıldığını yani anti-Marksist, anti-Leninist olarak gördüğü ve Stalin'in zamanında desteklemediği Tito ile uzlaşma yoluna başvurur. Bütün bunların Hoca için anlamı Kruşçev'in başkanlığında Sovyetler'in Marksizm'in Doğu yorumundan kopmuş olmasıdır. Nitekim Stalin'in ölümünden bir yıl önce 1960 yılında Sovyetler Birliği artık Arnavutluk'u desteklemeyeceğini bildirir ve böylece iki ülke arasındaki bütün ilişkilerine son erer.

Sovyetleri Stalin'den ayrılmakla suçlayarak Marksizm'e sadık kalmayı tercih eden Hoca Sovyetlerle yollarını ayırdıktan sonra kendine yeni bir müttefik bulur. Çin devrimcisi Mao ile diplomatik ve siyasi ilişkiler kurar (Jelavich, 2009). Hoca, Mao'nun uygulamalarından bir hayli etkilenir ve Mao'nun modelinde kendi amaçlarına uygun olduğu yönleri alarak diğer kısımlarını bırakır. Hoca'nın önemseydiği kısım Mao'nun "Kültür Devrimi"dir. Bunun yanında Mao'dan farklı olarak Hoca parti yönetimi ordu

Kültür Devrimi Hoca'yı ziyadesiyle etkiler. Bu etki bağlamında Hoca sosyalist toplumun oluşturulmasının toplumu oluşturan "insan"a bağlı olduğuna kanaat getirir. Yüksek ahlaki standartlara sahip, yaratıcı düşünebilen, bilinçli yeni bir insan oluşturma fikri Hoca'nın gündemi haline gelir (Beqja, 1962, s. 3). Enver Hoca bunu "Veprat" (1974) başlıklı eserinde şu şekilde ifade eder: "Parti'nin asıl amacının, sosyalizmin oluşturulmasında, sağlıklı bir siyasi tavrın ve teorik bağlamda Marksist- Leninist dünya görüşünü savunan, görüşün zevkine sahip, rejimi muhafazaya hazır, cesur, yaratıcı ve gerçekleştirici Marksist-Leninist devrimci ruhlardan yeni komünist insanın oluşturulmasıdır".

1967'de İleri Okul Devrimi adını verdiği reformla okulları 8 yıla çıkarır. Okullar Hocaizm ideolojinin eğitimin merkezi haline getirir. Hoca idealini kurduğu yeni insan modelinin oluşturduğu sosyalist topluma ulaşmak için çeşitli propagandalara ve baskıya başvurur.

Hoca, Mao'nun ölümünün ardından Çin Komünist Partisi'nin tıpkı daha önce Stalin'in ardından Sovyetlerde olduğu gibi dış/emperyal güçlere iş birliği yapmasını kabullenemez. Bu durumu Hoca şöyle ifade eder (1979a):

"Emperyalizmin ve revizyonizmin, sosyalizmi temelli yıkma, gerçek uluslararası komünist hareketi boğma ve halkların mücadelesini bastırma umudu boşa çıktı.

Kruşçevci revizyonistler, anti-Marksist ve karşı-devrimci yüzlerini açığa çıkarmakta gecikmediler. Halklar, artık Sovyetler Birliği'nin dünya hegemonyası için Amerika Birleşik Devletleri ile rekabet içinde emperyalist bir süper devlet olduğunu ve ABD emperyalizminin yanı sıra, devrimin, sosyalizmin ve dünya halklarının başka bir büyük düşmanı olduğunu gördüler. Tüm dünyada devrimci hareket gelişip sağlamlaşıyordu; kapitalizm bunalımın pençeleri arasında daha da fazla sıkışıyor ve Kruşçevci revizyonizm ve diğer modern revizyonist akımlar proletarya ve halkların gözünde iyice açığa çıkıyordu. İşte bu sırada dünya sahnesinde Çin revizyonizmi açıkça boy gösterdi. Çin revizyonizmi, halkların ve proletaryanın devrimci mücadelelerini sabote etmek ve boğmak için, Amerikan emperyalizminin ve uluslararası büyük burjuvazinin en yakın müttefiki haline geldi”.

Çin'i revizyonist olmakla itham eden Hoca Mao'nun ölümünden ardından Çin'le olan ilişkileri nihayete erer ve hem Hoca için hem de Arnavutluk için öncesine kıyasla daha farklı bir dönem başlar.

4.1.3. İçe Kapanma Dönemi

Hoca Sovyetler ve Çin ile olan ilişkilerini onların emperyal güçlerle ilişki kurması nedeniyle sonlandırınca, yeni bir ülke ile iş birliği içerisine girmez: “Partimizin ve dünyadaki tüm gerçek komünistlerin görevi, Marksist-Leninist teorimizi savunmak ve onu, burjuvazi, modern revizyonistler ve tüm oportünist hainler tarafından uğratıldığı çarpıtmalardan arındırmak için özveriyle mücadele etmektir” (Hoca, 1979a, s. 331). Bu mücadelenin anlamı tüm revizyonistlerden ayrılarak Marksizim-Lenizm yolunu takip ederek kendisi bu ideolojinin Arnavutluk'taki güncel yorumunu geliştirip uygulamaktır. Bu bağlamda Hoca 1976'dan 1985'te ölümüne kadar diğer komünist devlet ve partilerin komünizmde yaptığı yenilikleri reddederek, onların yardımlarını da durdurarak içe kapanmayı tercih eder. Böylece yaklaşık 10 yıl sürecek olan izolasyon dönemi başlar.

Dönemindeki genel gidişatın aksine dış politikada izolasyonu tercih etmesi bir devrimdir. Hoca Stalin gibi bütünüyle “yerli” sermayeye dayalı “kendi kendine yeten” bir ülke hayal eder ancak Stalin'in dış politikalarını artık bir kenara bırakır (Jelavich, 2009, s. 242-243). Hoca bu bağlamda daha önce kısmen uyguladığı uygulamaların şiddetini artırır. Özel mülkü bütünüyle kaldırır. Dış güçlerden herhangi bir yardım, krediyi veya yatırımı yasaklar. Yabancı ülkelerin üst düzey ziyaretçilerinin ülkeye girmesi oldukça zor alınan izinlere bağlı olduğu gibi yalnızca belirli yerlere girmelerine izin vardır. Ülkeyi terk

etmeye de izin yoktur. Hatta bu tür deneyime kalkışanlar bulunanlar sınırlarda öldürür (Blejer vd., 1992, s. 5).

Hem Doğu hem Batı komünistlerini emperyalistlerin işbirlikçisi olarak itham edince onları potansiyel bir düşman olarak görmeye başlar. Halka sürekli olarak dış güçlerin tehdidi altında olduklarına dair demeçler verir. Hatta bunu paranoya derecesine getirecek kadar arttırır. Atom bombasından çekinen Hoca şehrin her yerine savaş sığınakları yaptırır. Öyle ki 1983 yılına gelindiğinde Arnavutluk'ta 173 bin sığınak mevcuttur (Arslan, 2018, s. 75).

Dış ülkelerden yardım almayan Arnavutluk'un durumu beklenin aksine bu yıllarda ciddi bir kuraklık yaşar. Tarım ürünleri, petrol ve hidrolik tesisler bu durumdan olumsuz etkilenir (Arslan, 2018, s. 127). Hoca'nın hayatının son beş yılına bakıldığında “elektrik üretiminde %-2.3'lük bir gerileme oranı, kömür üretiminde 1985 döneminde %8. 7'lerden 1 987'de %-1 .3'e yaşanan gerileme, yine hafif saniyede 1985 döneminde %6.8 olan üretim hacminde 1 987'lerde %5'lere varan gerileme” dikkati çeker (Arslan, 2018, s. 127; 129).

Hoca'nın kendi yorumunu geliştirdiği bu dönemde odaklandığı konulardan bir tanesi yeni Arnavut vatandaşı modelidir. Hoca bu dönemde oldukça yoğun bir şekilde propagandaya başvurur. Okullarda, sokaklarda Hocanın fotoğraf ve büstleri vardır. Komünist ideolojiyi konu alan filmler sinema salonlarında gösterilir. Okullardaki baskı ve takip sistemi arttırılır. Öğrencilere eğitimin yanında part-time işlerde çalıştırılır. Üniversitede hocalar öğrencilerini sürekli partiye raporlamak zorundadır. Hocanın yeni insan modeline engel olacak hiçbir şeye tahammülü yoktur. Bunların başında da din gelir. Hoca dini kurumlara ve din adamlarına literal anlamda bir savaş başlatır. Din karşıtı uygulamaları o dereceye gelir ki örnek aldığı Mao'nun ötesine geçer.

Hoca 1982'de ülkenin kötü hali karşısında “demokratikleşme” sloganıyla Ramiz Alia'yı başa geçirir. Ama tabi ki kontrol yine ondadır. Hoca 11 Nisan 1985'de kalp krizinden öldüğünde 41 yıl boyunca korkuyla yönettiği ülkesinde arkasında ideolojik emellerle yaşamış ve dış dünyadan hiç haberi olmayan bir halk bırakır. 1990 yılında ülke ekonomik krizle baş başadır. Arnavutluk dışındaki dünyayla temasa geçen halk durumu fark etmeleri iç karışıklığa neden olur. (Avar, 2007). 1991 yılında öfkeli kalabalık bir öğrenci topluluğu Hoca'nın meydandaki heykelini devirirler.

4.2. Hocaizm'in İlkeleri

Hocaizm Enver Hoca'nın geliştirmiş olduğu Marksist yoruma verilen addır. Enver Hoca, hayatıyla ilgili kısımda belirtildiği gibi hem Marx'ı hem de Marksizmi sadece işçi sınıfı örgütlenmeleri üzerinden değil felsefi düzeyde bilmektedir. Üstelik Fransa'da eğitim aldığı da dikkate alınırsa o sadece Doğu yorumuna değil Batı yorumundaki tartışmalara da aşınadır. Hoca bu bakımdan aslında bir entelektüeldir ve kendisini de bilimsel ideologların sıkı bir takipçisi olduğu gibi aynı şekilde bir ideologdur da. Nitekim *Reflections on the Middle East, Emperyalizm ve Devrim, Avrupa Komünizmi Anti-Komünizmdir* gibi eserler kaleme almış, eserlerindeki gibi dış politikayla ilgili yorumlarda bulunmuştur.

Hocanın Doğu yorumunu takip etmesinin bir anlamı Marx ve Marksizm arasındaki ayrımı kabul etmeyerek, Marx'tan bir kopuş olarak görülen uygulamaları makulleştirmeye çalışmasıdır. Nitekim Hoca Marx'ı şu sözlerle anar (1979a, s. 6):

“Karl Marks, toplumsal evrimin, devrimci dönüşümlerin ve toplumun alt düzeyde bir düzenden daha üst düzeyde bir düzene geçişinin yasalarını buldu. O, üretim araçlarının özel mülkiyetini, kapitalist paylaşım biçimini ve kapitalistin el koyduğu artı-değeri bilimsel olarak incelemiştir. O, sınıflar ve sınıf mücadelesine ilişkin bilimsel teoriyi yaratmış ve proletaryaya, burjuvaziye devirmek, kapitalist sistemi yıkmak, kendi diktatörlüğünü kurmak ve sosyalist toplumu inşa etmek için mücadele yollarını göstermiştir”.

Paragraftan anlaşıldığı üzere Hoca, Marx'ın kuramını bilmektedir. Bununla birlikte kendisi Lenin'i takip eder. Bunun başlıca iki nedeni vardır. Bunlardan ilki Lenin, Marx'ın teoride söylediğini bilimsel olarak pratiğe uygulayan kişidir. İkincisi, Lenin Marksizmin güncel hali yani pratik sorunlar karşısında işçi sınıfının dinamik teorisidir (Hoca, 1979a, s. 2, 3). Bu bağlamda Hoca Lenin çizgisindeki Marksizmin Marx'ın kendisine sadık bir yorumu olduğunu savunarak da kendi ilke ve uygulamalarında Marx'tan ziyade Doğu yorumunu örnek almaktadır. Hocanın Marksizmi kendine has şekilde yorumlaması ise daha ziyade 1970'ten sonra komünizm hareketindeki parçalanmadan sonra gerçekleşir. Hoca Rusya'da, Avrupa'da ve hatta Çin'de komünistler dış ilişkilerde daha ılımlı bir yol takip ettiğinde ya da içte burjuvanın da dahil olduğu çok partili bir yapılanma söylemini gündeme getirdiklerinde bunlara sıcak bakmaz. Aslında dönemin şartları dikkate alındığında yani kapitalizmin hızlı sanayileşmesine karşı ülkenin yoksulluğu göze

alındığında Hoca'nın Marksist-Lenist-Stalinist çizgide kalmakta ısrar ederek ve çözüm olarak da ülkesini dışa kapatması dikkat çekicidir. Bu bakımdan Hocaizm'in "kendi kendine yeten bir ülke" hayali taşıdığı söylemek yanlış olmaz. Bunun yanında Hocaizm Marx'ın Doğu yorumunu takip ederek tıpkı onlar gibi Marx'ın ideoloji ve devrimle ilgili görüşlerinden bir kopuşu içerir. Diğer yandan Lenin'den farklı olarak Mao'nun Kültür Devrimi fikrinden aldığı ilhamı ve Arnavutluk'ta mevcut olan milliyetçiliği kendi yorumuna dahil eder. Son olarak Hocaizm Marx'ın devlet anlayışından uzaklaşmış despot ve totaliter bir rejim şekli olduğu gibi Altusser'in dikkat çektiği ideoloji aygıtlarını oldukça yoğun bir şekilde kullanır. Hocaizm'in Marksizm-Lenizm'le uygunluğu ve farklılaştığı noktalar yani bu ideolojinin detaylarını onun ilke ve uygulamaları üzerinden görmek olanaklıdır.

4.2.1. Marksizm Bilimsel Bir İdeolojidir

Hoca "ideoloji" konusunda Marx sonrası farklı gelenekler arasından Engel, Lenin ve Stalin çizgisini takip etmektedir. Nitekim büyük bir hayranlıkla bahsettiği Stalin'in doğum gününde ona armağan ettiği kitabında Marksizmin yorumunun Stalin ile tamamlandığını ifade eder. Ona göre bu yorum diğerlerinden farklı olarak "bilimsel" bir yorumdur (1988, s. 7). Bu bakımdan Enver Hoca, Lenin'in Marksizmin bilimsel bir ideoloji olduğu iddiasında ona katılır. Lenin ve Stalin'in Marx'tan bazı noktalarda ayrıldığına da farkındadır. Özellikle Stalin'in Marx'ın devletsiz toplum idealinin yerine diktatörlüğü tercih etmesi aslında bunun en uç biçimidir. Ancak Stalin'in Lenin için dediği gibi o da dönemin şartları gereği özellikle de Rus çarlığından kalan miras ve kapitalizmle mücadele etme söz konusu olduğunda bunun bir gereklilik olduğunu savunur:

"Marksist-Leninist parti, ne bir rastlantı sonucu ne de boş yere doğar ve şekillenir. Çok önemli nesnel ve öznel bazı öğelerin eylemi sonucu olarak doğar ve kurulur. Marksist-Leninist parti işçi sınıfının bağrından doğar, onun en büyük arzularını, devrimci amaçlarını temsil eder. Sınıf savaşını geliştirir ve ilerletir. İşçi sınıfı dışında, onun devrimci amaçları dışında, işçi sınıfının teorisini simgeleyen Marksist-Leninist teori dışında asla Marksist-Leninist parti olamaz" (Hoca, 1988, 188).

Bu bakımdan Hoca'ya göre, Batı Marksistlerin iddia ettikleri gibi diktatörlük olumsuz bir şey değildir. Aksine Sovyetler Birliği, Proletaryanın Diktatör Devleti'ni inşa ederek

Marksizmin güncel bir uygulamasını gerçekleştirmiştir. Bu bakımdan Stalin ne bir tiran ne zalim ne de eli kanlı bir katil ne de bir despottur; o nazik, kibar, işçilere karşı sevgi dolu bir önderdir (Hoca, 1988, s. 8-12). Yine aynı şekilde Hoca Troçki'nin sürgüne gönderilmesinin kabul edilemezliği veya Stalin'in Lenin'e ihanet ettiği düşüncelerinin aksine Stalin'in Lenin'e verdiği sözleri tuttuğunu ve Marksist-Leninist çizgiden ayrılmadığını öne sürer. Ona göre aksine Troçki büyük bir haindir (Hoca, 1988, s. 9). Bu bağlamda Hoca'nın kendisinin de bu çizgiyi takip ederek bilimsel bir ideolojinin yani gerçekliğe uygun olan tasavvurun bir uygulayıcısı olduğunu düşünmektedir.

4.2.2. Proleter Demokrasisi Gerçek Demokrasidir

Hoca partinin ana hedefi olarak proletarya diktatörlüğünü gerçekleştirerek sosyalizmin tamamlanmasını sağlamak olarak gösterir. Ona göre, eğer böyle olmazsa yani emekçilerin demokratik birliği hâkim olmazsa sosyo-ekonomik sistem varlığını sürdüremez. Bu cihetle Hoca (1978) baskılarını ziyadesiyle arttırdığı bir dönemde 1978'de Arnavutluk Sosyal Cumhuriyeti'nin görünüşte “demokrat” olmadığını, işçilerin her konuyu her düzeyde ele alarak görüşlerini bildirdikleri bir düzenlemeye sahip olduklarını söyler. Oysa özel mülke dayalı burjuva özgürlüğünde “haklar ve özgürlükler” yalnızca burjuvanın egemenlik biçimden ötesi değildir. Dahası her ne kadar onlar görünüşte işçilere konuşma ve eleştirme hakkı verseler de dile getirilenler sadece orada kalır ve hiçbir şeyi değiştirmez (1978). Hoca (1988) bu konuda Marx'ın şöyle dediğini aktarır: “Benim yeniden yaptığım şey şuydu: 1) Sınıfların varlığı, üretimin belirli tarihsel gelişmesindeki aşamalara bağlı olduğunu göstermek; 2) Sınıflar mücadelesinin gerekli olarak proletarya diktatörlüğe götürdüğünü belirtmek; 3) ve de bu diktatörlüğün ancak bütün sınıfların ortadan kaldırılmasına ve sınıfsız bir topluma geçişi teşkil edeceğini kanıtlamak” (s. 114). Hoca kendisinin başkanlık ettiği rejimin buna uygun olarak proletaryanın diktatörlüğünü gerçekleştirmeyi başardığını savunur. Bunu devlette halkın temsil organları sayesinde yapar. Hoca (1978) bu durumu şöyle ifade eder: “Devlet iktidarı içinde halkın temsili organları Halk Meclisi ve halk konseyleridir. Arnavutluk Sosyalist Halk Cumhuriyeti Anayasası hükmüne göre, ‘temsili organlar diğer bütün devlet organlarının faaliyetini yönetir ve denetler; ki bütün bu organlar, temsili organlar önünde sorumludurlar ve onlara hesap verirler’”. Ona göre bunun farkında olan halk da

buna olan inançlarından hiçbir baskı ve zorlama olmaksızın devletin yasalarına uymaktadır.

4.2.3. Parti Her Şeyden Önceliklidir

Hoca bir önceki maddede belirtildiği gibi, her ne kadar proletaryanın diktatörlüğüne inansa da proletarya kendi kendini yönlendirebilecek güce ve donanıma sahip değildir. Bu noktada Hoca bir kez daha Marx'tan ayrılarak Lenin'i takip eder. Lenin Marx'ın ideolojisini yorumladığında, partiye öncelikli bir görev vermişti. Hatırlanacağı üzere Marx, proleterlerin herhangi dış bir baskı veya yönlendirme olmaksızın kendi içlerinden devrimi yapacaklarını savunuyordu. Oysa Lenin proleterlerin tek başına bunu yapamayacağını partinin proleterlere rehberlik etmek gibi hayati bir görevinin olduğunu söyleyerek, proleterleri parti aracılığıyla eğitime yoluna başvurmuştu. Hoca da bu konuda Lenin'i takip eder ve hem partiyi işçi sınıfına her şekilde öncelikli hale getirir hem de kendi partisi dışındakilere izin vermez. Dahası henüz tam bir işçi sınıfının olmadığı ülkede partinin hedef kitlesi köylüler haline gelir. Hoca böylesine güçlü bir parti kurmasını bir başarı olarak anar (Hoca, 1988, s. 29-39). Yargı gücü siyasetleştirilerek tekelleştirilir. Partinin en yüksek mevkisi olan Siyaset Büro parti adına tüm kararları verir. Parti köylülerin bilinçlendirilmesinde doğrudan görevli ve yetkindir. Sosyalist toplumun ortaya çıkmasını sağlamak için onların davranışlarını, tavırlarını, siyasi bağlılıklarını partinin ideolojisi lehine sürekli kontrol altında tutar (Xhafa, 1989, s. 27). Partiyi neredeyse tek güç haline getiren Hoca, böylece Marx'ın başta proletarya olmak üzere toplumun kendisini önceleyen ilkesinden de uzaklaşmış olur.

4.2.4. Özel Mülk Yoktur ve Üretim Ortaktır

Marx'ın üzerinde durduğu en önemli konu özel mülkün kaldırılmasıydı. Hoca ilk yıllarında Sovyet bir rejim olmanın gereği olarak kısmen özel mülkü kaldırır. 1976'da ise tamamen lağveder. Nitekim 1976 anayasasının 16. ve 25. Maddeleri şöyledir:

16. Madde: Arnavutluk Halk Cumhuriyeti'ne ait olan ekonomi, sosyalist mülkiyeti üretim araçlardan üstün tutan sosyalist ekonomidir. Bununla birlikte Arnavutluk Halk Cumhuriyeti'nde hiçbir şekilde sömürücü sınıf mevcut olmamasıyla birlikte özel mülkiyet ve insanların birbirini sömürmesi kaldırılıp yasaklanmıştır.

25. Madde: Toplumun maddi ve kültürel bağlamda oluşabilecek ihtiyaçlarının karşılanması, bağımsızlık ve ülke güvenliğinin güçlenmesi için gerekli ileri teknolojik temellere dayanması, sosyalist üretimin artırılması, mükemmel bir hale gelmesi için devlet sayesinde genel bir plan oluşturulup ekonomik ve toplumsal hayatı örgütlemekle, yönetip geliştirmekle görevlidir.

Ancak her ne kadar özel mülkü kaldırsa da tıpkı Stalin gibi Hoca da ne işçilerin ne de köylülerin üretim araçlarında veya devlet işlerine dahil olmasına izin vermez. Tüm süreç devlet tarafından görevli kişilerce yönetilir. Dolayısıyla köylü ve işçiler üretse de ürettikleri üzerinde yine söz hakları yoktur.

4.2.5. Sosyalizmin Kültürleşmiş Bir Toplumla Tamamlanır

Hoca, Mao'yla yakın temasından sonra sosyalist bir toplumun ortaya çıkmasının yalnızca ekonomik ilişkiler yoluyla olmayacağına kanaat getirir. Böylece Lenin'den ayrıldığı gibi zaten Marx'ın çok uzağına düşer. Hoca Mao'nun devrimini kendisine göre yeniden yorumlar. Ona göre rejimin ideolojisini uygun bilim, eğitim, kültür ve manevi hayat gibi üst yapılar ve bunu benimseyen “yeni bir insan” ortaya çıkarmanın yolu eğitimidir (Beqja, 1962, s. 3). “Yeni insan”ın önündeki engeller de eski geleneksel yaşam biçimi, dini ve batıl inançlardır. Bu nedenle Hoca bir yandan eğitim reformları yaparken, diğer yandan geleneksel aile yaşantısına, din ve inançlara karşı savaş başlatır.

4.2.6. Kapitalistlerle İş Birliği Yapmak Revizyonizmdir

Hoca tıpkı Lenin ve Stalin gibi anti-kapitalistleri emperyal güç olarak adlandırır ve komünistler dışındakilerin tamamını düşmana dönüştürerek halkın gözünde büyük bir düşman yaratır. Bu öylesine güçlü bir söylemdir ki sürekli olarak hem Sovyetler Birliği'nin hem de kendisinin radikal uygulamalarının bir bahanesi olarak sunulur. Hem de Sovyet ve Çin'den ayrıldıktan sonra başka bir ülke ile iş birliği yapmamasının gerekçesi haline gelir. Örneğin Enver Hoca şöyle der (1988, s. 6):

“Batı Burjuvazisi, Avrupa-Komünist Revizyonistlerin her silahı kullanarak; devrime, Marksizm-Leninizme ve komünizme karşı, birlikte saldırmak için sosyal-demokrat ve faşistlerle aynı çizgide buluşmalarını görmekten duyduğu heyecanı gizlemiyor. Kapitalistler burjuva iktidardaki uzun hizmetlerinin, işçi sınıfına ve bir çok ülkede sosyalizmin kurulmasına karşı açık mücadelelerinin kendilerini aşırı

gericiliğin saflarına ittiği, işçi sınıfının gözünden düşürdüğü sosyal - demokratların yerine yeni binlerini bulmaktan, çok sevinç duymaktadırlar. Sosyal-demokratlar, bugün yalnız siyasal ve ideolojik olarak değil, aynı zamanda toplumsal olarak da «büyük burjuvazi» ile kaynaşmışlardır. Günümüzde, burjuvazi, Avrupa - Komünist Revizyonistlerin, kapitalist düzenin bekçileri ve karşı-devrimin bayraktarları olacağını ummaktadır.”

4.3. Toplumsal Uygulamalar

Hoca kabul ettiği Marksist ilkeler doğrultusunda yönetimde olduğu sürece ekonomi, toplum, eğitim ve din başta olmak üzere pek çok uygulama gerçekleştirmiştir.

4.3.1. Sosyo-Ekonomik Uygulamalar

Arnavutluk 1912’de bağımsızlığını ilan ettikten sonra yüzü neredeyse hiç gülmemiştir. İtalya, Yunanistan, Almanya, Yugoslavya, İngiltere hatta ABD bu topraklarda doğrudan ya da dolaylı olarak pay isteyen ülkelerdir. Ülke 1944’e kadar sürekli dış devletlerin müdahalesine konu olur. Dahası ülkenin koruma mekanizması da yoktur. I. Dünya savaşı ve işgallerle birlikte halk yorgun, yoksul ve umutsuzdur. Bu bakımdan komünist gruplar eğer düzensiz birlikleri örgütleyerek ülkeyi koruyup, halkı da bu yönde desteklemeseydi Arnavutluk işgalden muhtemelen kurtulamazdı.

Hoca sanayinin gelişmediği, işçi sınıfının ve endüstrinin olmadığı bir ülkenin başına geçmiştir. Kendi ilkelerine uygun olarak bir dizi ekonomik ve toplumsal dönüşüm reformlarıyla birlikte ülkenin toparlamasını amaçlar. Önce Marksizmin en önemli meselesi olan özel mülkü kademe kademe kaldırır. Toprakları köylüler arasında paylaşır ve devlet kontrolünde tarıma teşvik eder. Başlangıçta koşullar çok zordur. Üretilen tahıl az olduğu gibi, ülkenin topraklarının tamamı üretime elverişli değildir. Dahası traktör gibi tarım araçları olmadığı için yapılan işlemler fazla emek gücü ve zaman almaktadır. Mevcut problemlerle yakından ilgilenen Hoca Yugoslavya ve Sovyetlerden gelen hem maddi destek (örneğin bizzat Stalin Arnavutluk’a kolay yetişen nitelikli tohumlar gönderir) hem de uzmanların yardımıyla bataklıkların kurutulması, sulama kanallarının yapılması, traktör alımı, köylünün tarım konusunda eğitilmesi, nitelikli tohumların kullanılması gibi çeşitli konularda uygulamalarda bulunur (Arslan, 2018).

Hoca özellikle Sovyetlerle yollarını ayırdıktan sonra, sadece tarımla ülkenin istediği yere gelemeyeceğini fark ederek sanayi alanında atılımlar yapar. Ülkenin pek çok yerinde fabrikalar yapar: “Tiran’da; 1000 işçi kapasiteli Josif Pashko Mobilya Fabrikası, Otomobil Yedek Parçaları Üreten Fabrika, Tekstil Fabrikası, İlaç Fabrikasını ... Elbasan’da büyük demir çelik fabrikası, Berat’ta tekstil fabrikası, İşkodra’da tütün ve sigara fabrikası, çimento ve bakır fabrikaları, Korça’da şeker, tekstil fabrikaları, bira fabrikası, Gjirokastra’da tekstil fabrikası” (Ağırseven, 2015, s. 361). Hoca madenciliği geliştirerek, yer altı kaynaklarını işletir. Fabrikaların yanında hidroelektrik istasyonları kurarak ülkenin neredeyse her tarafına elektrik ulaştırmayı başarmıştır (Ağırseven, 2015, s. 361).

Hocanın tarım ve sanayi alanında ülkeyi oldukça kötü bir yerden alarak ilerleme kaydettiği inkar edilemez bir gerçektir. Ancak ülkenin üretimi artma oranı ile halkın refah seviyesi arasında doğru bir orantı yoktur. Ailelerin yapacağı alışverişler karnelerle belirlenmekte ve yalnızca belirli ürünler alınabilmektedir. Örneğin bir aile “haftada 1kg kıyma, 5 adet yumurta ve ayda iki kez bütün tavuk” tüketebilmektedir. Dahası Hoca her ne kadar özel mülkü kaldırmış olsa da hem tarım hem de sanayi devletin kontrolündedir. Yani bunları kontrol edenler aslında emekçilerden farklı olarak üretim güçlerini ellerinde bulundurarak yeni bir bürokrasi oluştururlar. Dahası Hoca özel mülkiyet kanunundan kendisini ve parti mensuplarını muaf tutar. Hem kendi ailesi hem de yakınları için özel olarak lüks havuzlu evler yaptırdığı gibi, kendisine sadakatle hizmet eden parti üst düzeylerinin için de özel bir site (blloku) yaptırır. Bu kişilerin halktan farklı olarak refah düzeyleri oldukça yüksekken ayrıca kendilerine ait özel araçları da bulunmaktadır (Leci, 2004, s. 13). Dolayısıyla Hoca üretim ilişkilerini iyileştirmek yerine, kendisi ve partisinin refahını koruyacak şekilde çevirerek Marx’ın ideallerinden çok uzağa düşmüştür.

4.3.2. Toplumsal Uygulamalar

Marx komünizmi amaçlarken her bireyin eşit ve özgür olduğu bir toplumdaki bahsetmekteydi. Hoca da verdiği demeçlerde Arnavut halkının özgür ve demokrat bir yönetime sahip olduğunu vurgular (Hoca, 1978, s. 22). Ancak toplumsal uygulamalara yakından bakıldığında söylediklerinin aksine Hoca döneminde hayatın neredeyse her aşamasının belirlendiği, takip edildiği ve şiddetinin de zamanla arttığı ortaya çıkmaktadır.

Hoca eski geleneksel yaşamı sosyalist toplumun engellerinden biri olarak görür de bundan uzaklaşmanın en etkili yolunun ailenin yapısını değiştirmek olduğunun farkındadır. Bu yönde şöyle der (1975): “Merkez Komitesi, eski evlilik biçimlerinin ve eski tür evlilik ilişkilerinin kökünün kazınması, karı-koca arasında, gelin ile ailenin diğer fertleri arasında özel mülkiyet duygularından, dini kurallarda, tutucu adet ve görüşlerden arındırılmış yeni evlilik ilişkilerinin kurulmasını, yeni sosyalist ailenin yaratılmasını esas yön olarak tespit etti” (s. 151, 152). Bu amaçla “kadın” üzerine vurgusunu arttırarak, erkeklerle eşit bir kadın modeli oluşturur. Bunun en açık dile getirdiği paragraflardan biri şöyledir:

“Bizim gerçeğimiz, kadının kurtuluş yolları hakkındaki bütün burjuva, revizyonist teorileri reddeder. Kapitalist ülkelerde, burjuvazinin, emekçi kadının kurtuluşu için mücadeleyi kocaya, çocuğa ve aileye karşı yönlendirme çabalarının amacı kadını devrimci mücadeleden saptırmak ve işçi sınıfı ile emekçilerin, gerçek ezici ve sömürücülere karşı ortak cephesini bölmektir. Benzer biçimde, bu büyük toplumsal sorunun çözümünü "barış" ve "silahsızlanma" siyasetine bağlamaya çalışan modern revizyonistlerin çabalarının amacı da kadını devrimden vazgeçirmektir” (Hoca, 1975, 147).

Kadınlar da tıpkı erkekler gibi herhangi bir kısıtlama olmaksızın okula giderler, üretim sürecine dahil olurlar ve askeri eğitim alırlar. Böylece geleneksel aile yaşamı yerine “sosyal bireycilik” fenomeni yaygınlaşır. Fuga’ya (2001) göre, Hoca dönemi “Kollektif zihniyetin, yerine bireyci bir eğilimin yer aldığı görülmektedir. Arnavut toplumunda var olan hayali bireysellik, eskiye nazaran kolektif zihniyetin olduğu kadar dışlayan ve hoşgörüsüz bir yaklaşımdır. Bu durumda bireyin kendisi dışındakileri dışlayarak, kendisini merkeze koymaktadır.”

Diğer taraftan bireyselcilik, bireyin kendini özgürce ifade etmesine anlamına gelemmez. Ülkede hiçbir şekilde ifade özgürlüğü yoktur. Örneğin şu olay bu durumun vahametini ortaya koyar. Şair Visar Zhiti yazmış olduğu şiirdeki rejimin aleyhtarı propaganda yapmakla suçlanarak cezaya çarptırılır. 1972 yılında söz konusu şiir şöyledir: “Dinle! sevgili arkadaşım, sallanan kelimeyi/dökülen kanla ikinci güneşi yaratacağız. Biliyorum, güneşli bir yere çıkacağım” (Zhiti, 2001, s. 82). Şiire dair yapılan analizde “güneşin” partiyi, ideolojiyi temsil ettiğini, “ikinci güneşi yaratacağız” sözleriyle ise partiye karşıt duruş sergileyip yeni bir ideoloji yaratmanın peşinde olduğuna karar verilir.

Hoca yazılarında kendi ülkesinin kapitalistlerden farklı olarak gerçekten özgür bir ülke olduğunu söyler. Örneğin Lenin'in şu sözüne yer verir (1978): “Kapitalistler ... sansürün kalktığı ve bütün partilerin her türlü gazeteyi özgürce yayınladığı duruma ‘basın özgürlüğü’ diyorlar. Gerçekte bu basın özgürlüğü değil, fakat zenginler için, burjuvazi için ezilen ve sömürülen halk kitlelerini aldatma özgürlüğüdür”. Oysa Hoca dediğinin aksine toplumun neredeyse her alanına istihbarat örgütleri yerleştirmiş, “ideolojinin uygulayıcıları aile fertleri üzerinden kontrol edip birbirleri hakkında bilgi alıp ceza ve ödül metoduyla” düzenli işleyen bir bilgi ağı kurarak onları kontrol altında tutmuştur (Leci, 2004, s. 13). Öyle ki aynı evde yaşayan kişiler bile birbirine güvenmez hale gelmiştir. Partinin çizmiş olduğu yaşam tipi ki bu giyim kuşamdan, saç modeline kadar uzanır, dışına çıkmamanın ise ağır cezaları vardır (Fuga, 2001, s. 76). Suçlanan kişinin kendine savunma hakkı olmadığı gibi avukat tutma hakkı da yoktur. Böylece toplum her yönüyle Hoca'nın istediği gibi bir yaşam tarzını zorla kabul ederken, Hoca ve parti yöneticileri sınırsız bir güce sahip olurlar (Sanderson, 2001, s. 15).

4.3.3. Eğitim Alanındaki Uygulamalar

Hoca'nın eğitim alanındaki uygulamaları üç evreden oluşur. Öncelikle 1945-1949 yılları arasında Yugoslavya desteğiyle yaptığı ve okuma yazma oranının arttırmaya çalıştığı evredir. Ülkenin okuma yazma oranı neredeyse yok denecek düzeyde olduğu için bu evrede henüz ileri düzeyde uygulamalar olmaz.

İkinci evre Yugoslavya'dan ayrıldıktan sonra Sovyetler'den alınan eğitim desteğine dayanır. Rus eğitiminin model alınmasının 1960'ta ikinci Eğitim Reformu yapılır ve ardından 1963'te eğitim sisteminin yeniden düzenlenerek 8 yıllık eğitim sistemine gecikir.

Üçüncü evre Çin'den Kültür Devrim'inden alınan ilhamla 1967'de yapılan “İleri Okul Devrimi”dir. Eğitim zorunludur ve Hoca öncesinden farklı olarak sosyalizmin yeni Arnavut vatandaşı ile tamamlanacağına inanan Hoca bu yeni vatandaşı biçimlendirecek oldukça ideolojik bir eğitim modelini uygular.

Öğrenciler devrimci üçgen adı verilen üçlü bir eğitime tabi tutulur: Teorik öğretim, bedensel/üretken çalışma ve askeri eğitim. Teorik kısımdaki en önemli iki ders edebiyat ve tarihtir. Zira bu dersler doğrudan ideolojiye göre hazırlanır. Örneğin Hoca tarih kitaplarında Osmanlı'yı Arnavutluk için bir talihsizlik olarak gösterir: “Osmanlı

tarafından beş yüzyıl boyunca işgal altında bulunan Arnavut milletinin yediği en büyük feodal darbe olarak bilinmektedir. Bununla birlikte Arnavut halkı ilk mücadelesine bu zamanlarda başlamış, bu vesileyle de bağımsızlığını ilan etmiştir”(1981, s. 8). Aynı şekilde dışlayıcı bir Türk tarihini tercih ederek kendisini Büyük İskender ile özdeşleştirerek bir kahraman olarak sunar (Fuga, 2001). Okullarda “Marksizm ve Lenizm” adı altında zorunlu dersler vardır. Bu dersi başarıyla tamamlayanlar okulu bitiremez.

Buna uygun olarak da her sınıfta Hoca'nın portreleri, büstleri ve kahramanlık öyküleri yer alır. Dahası “Enver Hoca'nın şanına adanmış, vatansever repertuarın öğrenilmesi” hatta ezberlenmesi bir zorunluluktur (Champseix ve Champseix, 2000, s. 16). Bunun yanında kutsal kitaplar başta olmak üzere, herhangi bir dua veya inanç içerikli kitap sosyalist eğitime mâni olduğu için eğitimin tüm kademelerinde yasaklanmıştır.

Hoca kızların eğitim almasına da özellikle önem verir:

“Kızları okula gönderme sorunu önemli ve ciddi bir sorun olarak ele alınmalıdır. Özellikle kuzeydeki pek çok din adamı ve bazı tutucu kişiler, kızların okula gönderilmesini engellemeye çalışıyor. Bunların amaçları ortadadır. Biz onlara, böyle davranışların halkın gelişmesine karşı işlenmiş ağır bir suç olduğunu söylüyoruz. Bu propagandayı sürdürenler kısa zamanda yaptıklarına pişman olacaklar” (Hoca, 1978a, s. 49).

Hocaizm'in temellerinden biri olan ateizm propagandalarına okullardan başlamıştır. Çoğunluğu genç nüfustan oluşan Arnavutluk toplumu için büyük etkisi olmuştur. Din adamlarının olmadığı, ibadethanelerin ortadan yok olduğu bir dönemde eğitim alan öğrencilerin büyük bir kısmı dinlerinden habersizce yetiştirilir. Ramazan gibi özel günlerde ibadetlerini gerçekleştirmeye çalışan öğrencileri bulmak için çeşitli yöntemler uygulanır, fark edilen öğrenciler ve akabinde aileleri çeşitli ceza ve işkencelere maruz kalır. Bununla birlikte okul ve fabrikalar gibi topluma açık olan yerlerde, yasak yiyeceklerin çoğu (domuz eti, alkol vb.) özellikle Ramazan ayında dağıtılır. Yiyecekleri yemeyi reddedenler sosyal olarak kınanıp, toplumsal dışlamaya ve psikolojik baskıya maruz bırakılır (Tonnes, 1983, s. 242).

4.3.4. Dini Uygulamalar

Hocaizm'i diğer Marksist yorumlardan ayıran en önemli özellik din konusundaki tavrıdır. Bu konuda Mao'dan etkilense de Hoca Mao'nun da ötesine geçerek, belki de komünist rejimler arasında dinsiz hümanist bir toplum idealini bu derece uygulamaya koyan yegâne liderlerden biridir. Hoca'nın dinle ilgili tavrı süreç içerisinde değişmektedir.

Arnavutluk nüfusunun %70'i Müslüman, %30'u Hıristiyanlardan oluşmaktadır. Müslüman bir aileden gelen Hoca başlarda din konusunda oldukça dikkatlidir. Stalin'le 1949'daki ikinci görüşmesinde ülkesinde İslamiyet, Katolik ve Ortodoks olmak üzere üç din olduğunu, bu konuda dikkatli olmak gerektiğini zira, yüzyıllardır insanların içine yerleşmiş bu duyguyla oynamanın halkın birlik ve beraberliğine zarar vereceğini düşündüğünü ifade eder (Hoca, 1978, s. 80). Ancak Hocanın bu ılımlı yaklaşımı özellikle Çin devletiyle yakınlığının gelişmesiyle birlikte sona erer. Eğitimde yaptığı son devrimle birlikte, yeni insana engel olacağını düşündüğü dine karşı kelimenin tam anlamıyla bir savaş açar.

“Dinin kilise veya camii anlamına geldiğine inanılması tamamen yanlıştır. Bunlar ortadan kaldırıldığında din ve dinin insanlar üzerindeki etkisi otomatik olarak kaybolacaktır. Bununla birlikte din sayesinde kazanılmış alışkanlıklar, gelenekler ve dine dair fikirler mücadelenin insanların bilincinde derinden kaynaklandığını anlamamız gerekmektedir. Bundan dolayı mücadelemiz sona ermemiştir. Bu uzun, karmaşık ve zor bir mücadeledir” (Hoxha, 1984b, s. 278) .

Hoca 1967 yılında, tüm dini kurumların kapatılması, dini ritüellerin yasaklanması ve tüm dinlerin kanunen yasaklanması kararını alarak Arnavutluk'un ilk ateist devlet unvanına erişir. Arnavutluk Sosyalist Halk Cumhuriyetinin Anayasasına eklenen 37. Maddeyle bu resmi hale gelir. Bu maddede “Devletin hiçbir dini tanımadığı ve insanların materyalist bilime dayalı dünya görüşünü aşılama için ateist propagandasını savunduğu ve bu propagandanın gelişimini desteklediği” bilgileri yer alır (Kushtetuta e Republikës Popullore Socialiste të Shqipërisë, 1976).

Hocanın 1967'de Merkez Komitesine gizlice “dinle savaşma” emrinin ardından uygulamalar ve ulaşılan sonuçlarını içeren ayrıntılı bir rapor hazırlanır. Hocanın emri ile birlikte söz konusu rapor aslında bu acımasız süreci detaylıca ortaya koyar:

“Parti Komitelerine:

Son dönemlerde dine karşı mücadelenin birçok bölgede yoğun tempoyla devam etmesi ve bu savaşın başarılı olabilmesi için aşağıdaki talimatların uygulanması gerekliliğindeki önem ve hassasiyetimiz ortadır. Bu duruma karşı yapılması gerekenler kısaca şu şekildedir:

“Din halkın afyonudur.” Her bireyin bu hakikati anlayıp idrak edebilmesi için gerekli olabilecek her şeyin yapılması gerektiğini, Bu büyük savaşı bırakıp, genç nesillerin bu afyonu terk edeceklerini, din ve uygulamalarının ancak yaşlılarda varlığını koruduğunu söylemekle yetinmemeliyiz. Bu kesin bir bilgi değildir. Bunlar ancak biz onlarla savaşır, onları ifşa edersek, zayıflatırsak kaybedebilirler. Elbette din dünya görüşüyle, vicdanla alakalıdır ama yüzyıllardır din ve din adamları bunları sadece felsefi dogmalara dönüştürmekle kalmamış, bu animist dogmayı insanların bilincinde kökleştirmek için somut disiplinlerle de ilişkilendirmişlerdir.

Yapılacak olanların kolay bir iş olmadığını, imkansızda olmadığını bilinmesi gerektiğinin idrakinde olunmalıdır.

Dine karşı başlattığımız mücadelenin, inançlı olanların günlük ritüellerine karşı rehberlik etmeleri gerekmektedir.

Arnavut toplumunun mütedeyyin bir toplum olmadığını, buna rağmen bir inancı var olduğunun unutulmaması gerekliliğini,

Müslümanların eski bir kitabı yani Kuran’ı yoktur. Arapça olduğu için çoğu da okuyamaz. Pratik olarak ezberlenip, anlamadan ve sözlü olarak aktarılan ayetleriyle birlikte yaşamaktadırlar. Ortodokslara nazaran ne daha zengin ne de daha yüksek bir düşünce yapısı vardır. Katolıklere gelince onlar hem dini hem de din adamlarının düşünceleri, kitapları daha zengindir. Dinlerini felsefi bağlamda olarak geliştirebilen bir dindir.

Bu yüzden de dini eğitim ve uygulamalarının gerçekleştirilememesi için herhangi bir dini eğitim kurumu bırakmadık. Kitap basımlarına dair çeşitli yasaklar zaten öncesinde kararlaştırıldığı için, kitap basımlarının devam etmediği, bu yüzden de materyal ve propaganda yapmalarının imkânı olmayacaktır.

Dini uygulamaları ortadan kaldırmak için özellikle devrimci ve vatansever ruhlu bir araya getirerek, dindarların tümüyle, hangi din olduğu ayırt etmeksizin mücadele etmeliyiz.

Mücadele edeceklerimizin arasında olan İslam dinini yani Müslümanların dini uygulamaları meselesini ele alalım. 14 asır boyunca Arap birliği, din yoluyla Arap

hakimiyeti karakterini korumuşlar ve Kuran bu kanunun kitabı olarak bilinmektedir. Kuran'la ilgili olan her şey, doğal olarak felsefi, idealist, tek tanrılı dogma ile karışık, Yahudilik veya Hıristiyanlıktan daha rasyonel olarak bu fikrin, propagandasının korunmasını vaaz etmektedir.

Müslüman din disiplinleri, Arap, Mısırlı, Çinli veya Arnavut olup olmadığına bakılmaksızın, bir kişinin dua ettiği zaman yüzünü Mekke'den çevirmesi gerektiği konusunu olduğu gibi korur. Bu, dini birlik inancını korumak anlamına gelir, aynı zamanda zamansaldır. Onlar için her şeyin merkezi Mekke'dir. Ancak Müslüman dininin disiplini, hangi milletten olursa olsun her Müslümanın Arapça dua etmesini, Kuran'ı sadece Arapça öğrenmesini ve söylemesini gerektirir. Müslümanlar her yerde eşit olarak dua ederler, her gün dua sayısı aynıdır, kabul gören abdest aynıdır. Onlar da oruç, bayram, matem vb. günleri tayin edilinceye kadar her yerdedirler.

Bu uygulamaları kırmalı ve hayatımızla hiçbir ilgisi olmayan bu tür şeyleri sadece günümüzde değil, geçmişte de sürdürmenin ve uygulamanın ne kadar saçma olduğunu tüm inananlara göstermemiz gerekmektedir. Onlara kökenlerini ve amaçlarını açıklayalım, Osmanlı emperyalistlerinin, Türk işgalcilerinin ve onların hizmetkarlarının yasasının Allah'ın kisvesi altında nasıl gizlendiğini onlara kanıtlayalım. O halde hiçbir şey bizi dine, onun uygulamalarına, sadece ateistler olarak değil, aynı zamanda Arnavut vatanseverler olarak da bağlılık gerektirmez. Arnavutların yabancıların yasalarına, işgalcilerin yasalarına, bu yasalar din ve şeriat kisvesine bürünmüş olsa da uymaya devam ettiği düşünülebilir mi? Bu yasalara ve geleneklere uymaya devam etmek, yabancıların en kötü tepkisiyle manevi olarak yabancılarla birlikte olmak anlamına gelmektedir. Bir yandan politik olarak doğru düşünüp hareket ederken, diğer yandan ideolojik olarak yanlış düşünüp hareket edemezsiniz.

Dinleri ayakta tutacak olan ibadethaneler ortadan kaldırılmaları gerekmektedir. Çünkü bu ibadethanelerin ortadan kaldırılmasıyla birlikte inanç sahipleriyle çatılmalardan kaçınılmalıdır. Büyük sorun teşkil edecek olan inanç sahiplerini zaten ortadan kaldırdık. Geriye kalanlar ise yaşlandıkları ve destek alamayacak olanlardan oluştuğu için efektif bir tepki gösteremeyeceklerdir.

Dinle savaşmak çok karmaşık ve çok zordur. Bu nedenle ona karşı iyi silahlanmadığımız takdirde arzu ettiğimiz sonuçları elde edilemeyebilir. Olanakların tümüne sahibiz ve bu savaşı başarıyla yürüteceğimize inanıyorum. Din ve gerici fikriyata sahip din adamlarına karşı tarihi bir silah ta Müslümanların dinin Türk

işgalci ideolojilerine, geçmişte Ortodoks dinine mensup olanların ülkemizi işgalci Yunan şovenistlerinin ideolojisi ve Vatikan merkezli Katolik dininin ideolojisinin olduğu gerçeğidir.

İbadethanelerin, depo ve ahırlara dönüştürülmesi, başlarında imamsız, rahipsiz, bırakılmasıyla beraber, pasif duruma getirilmiştir. Bu bağlamda ibadethanelerin ortadan kaldırılmalarına devamlılık gerekmektedir.

Dinlere karşı açılan bu savaşta partinin taktik ve stratejilerini dikkatli olarak takip edilmesi, anlaşılması ve yardımcı olmalara politik bir gerekliliktir. Toplumun içinde bu din adamlarının hareketlerini onaylamayanlar çıkacaktır. Parti bu durumda büyücü olarak görülmemelidir. Halkı iyi niyetleriyle koruyup, halkın çoğunluğunun, başlıca genç erke ve kadınların onları onaylamaları gerekmektedir. Öte yandan, konunun bir sermaye sorunu haline dönüşmemesi ve tartışılması gereklidir. Kiliseler ve camilerin yıkılıp yıkılmamaları tartışmalarına, din adamlarının başarılı olup olmadığına dair tartışmalar yapılabilir. Bununa ilgili yukarıda bahsedilmiştir. Bu yüzdende sükuneti bırakmadan, telaşsız, sabır ve tutarlılıkla yapılmalıdır.”

Arnavutluk İşçi Partisi Merkez Komitesi Birinci Sekreter
Enver Hoca” (Observatori i Kujtesës, 2016, E.T. 25/03/2022)

Hoca'nın çağrısını sahiplenen Durrës şehirlerinde “Naim Frashëri” okulundan bir grup öğrenci ve öğretmen kendi bölgelerinde mevcut olan cami ve kiliselerde toplanarak din karşıtı eylemler yaparlar (Tonnes, 1983, ss. 247-249). Bu olay diğer şehirlere de sıçrar. Tiran ve Shkodra'da da benzer olaylar meydana gelir. Dini kurumlar yağmalanır, din adamları tartaklanır ve hatta bir kısmı öldürülür (Bowers, 2008).

Bu olayların ardından din karşıtlığı daha sistematik hale gelir. Ülkede yaşayan din adamları ya işkence görmüş veya öldürülür ya da taş ocaklarında çalışmaya mahkûm edilir. Yabancı rahipler ise ülkelerine geri gönderilir (Zickel ve Iwaskiw, 1994, s. 85). Tiran'da bulunan Ulusal Tarihi Müze Müdürü Dorian Doçi'nin yaptığı açıklamaya göre 1967 kararnamesiyle birlikte 740 cami, 608 Ortodoks kilisesi veya manastırı, 157 Katolik kilisesi ve 530 tekke ve türbe yok edilmiş veya müzelere dönüştürülmüştür (*Enver Hoca Zulmünün Belgeleri Müzede Sergileniyor*, 2019, E.T. 04/06/2022)

Din karşıtı uygulamalar sadece din adamları veya kurumları ile sınırlı tutulmaz. Hoca tek geçerli yaşam tarzının “Sosyalist Hümanizm” olduğunu açıklar. Sosyalist Hümanizm, bir

işçinin emeğine olan sevgisini ifade eder (Pano, 1974, s. 288). Din ise şu yollarla buna engel olmaktadır:

- “... kilise tatillerinin günlerce sürmesi, düzensiz kutlamaları vesilesiyle gözlemlendiği üzere alkolizm için elverişlidir;
- Dinlerin bazı uygulamaları bağlamında vücudu zayıflattığı ve aynı zamanda iş verimliliğini azaltır;
- Dualar edip, kutsal kitapların okunması için harcanan zamanın sosyalizmin inşası için gerekli olan öğretici kitapların okunmasına engel teşkil eder;
- Dini inançların çeşitliliği ve farklılıklarından dolayı ortaya çıkan ayrışmaların aileler ve toplum nezdinde çatılmalara yol” açar (Timasheff, 1955, s. 331).

Dolayısıyla sosyalist hümanizm dışında bir yaşam tarzı insanın ayaklarına bağ olmaktan başka bir şey değildir. Hoca o kadar ileriye gider ki dini adeta toplumsal hafızadan sökülüp atmaya çalışır. Arnavutça dini kelimelerin kullanımı yasaklanır. Benzer bir şekilde eski bir Arnavutluk geleneği olan “isim günü kutlaması” mevcuttur. Hıristiyanlıktan ilham alan bu geleneğe, dini nitelikli isimleri olanlara ayrı bir önem verilmektedir. Bu uygulama 1975’in Eylül ayında 5339 nolu kararla engellenmeye çalışılır: “İsimleri, devletin politik, ideolojik ve ahlaki normlarına uymayan bütün vatandaşlarının bunları 1976 yılı itibariyle değiştirmeleri zorunludur. Bu yüzden “Peter, John, Mary, İsmail, Musa ve Haxhi (Hacı) gibi isimlerin kullanılması yasaktır” (Zickel ve Iwaskiw, 1994, s. 53). Yine dini bayramlar kaldırıldığı gibi kutlanması yasaklanır. Bunun yerine devlet rejimiyle uyumlu yeni bayramlar kurgulanır. Örneğin “Sınır Günü Bayramı” işçilere adanır. (Pano, 1974, s. 288).

Dinden arındırılmış ve yoğun bir ideolojik eğitim alan gençlerin dinle ilişkisi neredeyse kalmadığı gibi, Hocaizm adeta yeni dinleri olmuştur. Nitekim hocanın din karşıtlığı çağrısında ibadethaneleri yağmalamaları bunun bir göstergesidir.

SONUÇ

Hocaizmin Marksist geleneğin ideolojiye ilişkin görüşleri bağlamında ele alınması sonucunda belirginlik kazanan hususları şöyle ifade edebiliriz.

Marx, tıpkı daha önce Platon, Aristoteles veya Hobbes gibi gerçekliğe uygun bir yaşam modeli tasarlamıştır. Ancak onun bahsettiği gerçekliğin maddidir ve dahası maddi olanla pratik bir temas önceliklidir. Bu bakımdan Marx toplumsal ilişkileri merkeze alarak buna göre bir dönüşüm önerisi getirmiştir. Başka bir deyişle Marx'ın çizdiği çerçevede artık birey olarak tekâmül etmeye, felsefi bir kuramla entelektüel bir dönüşüm düşüncesine yer yoktur. Dönüşüm hem toplumsaldır hem de kas gücünün sahiplerinden kaynaklanır. Bu bağlamda Doğu Marksistleri de devletle olan mücadelelerini devrimle çözmeye yoluna giderler.

Marx, öznenin pasif değil aktif olduğunu kabul eder ve “toplumu tasvir etmenin değil, dönüştürmenin zamanı geldi” diyerek adeta aktivizme davet eder. Dolayısıyla kendisinden sonraki aktivist Marksistlerin Marx'ın sesini duyduğunu söylemek yanlış olmaz.

Marx ideolojiyi sınıflarla ilişkili olarak ele almıştır. Her ne kadar kendisi bunu üst yapıyla sınırlandırsa da sınıfların fikirleri olduğu düşüncesine ilham olmuş, Doğu Marksistleri de bu ilhamla Marksizmin işçilerin yani alt sınıfın ideolojisi olduğunu savunmuşlardır.

Bunun yanında Marx'ın ideoloji görüşü ile Marksistlerin ideoloji konusundaki görüşleri birbirinden farklıdır. Doğu Marksistleri ideolojiyi sınıfların gerçekliğin doğru/bilimsel fikirleri olarak kabul ederler. Marksizmin de bilimsel ideoloji olduğunu savunurlar.

Marx ve Marksistler partinin işlevi konusunda farklılaşırlar. Proletaryanın kendi başına bilimsel bir ideoloji geliştiremeyeceğini ve buna dair bilinci yayamayacağını düşünen Marksistler partiye ideolojinin mutlak rehberi görevini verirlerken kendilerini de bilimsel ideologlar olarak sunarlar. Parti proletaryaya üstün bir konuma yükselirken, aslında gerçekliğe dair doğru bir ideolojiyi kuranlar olarak kendilerini bir nevi kurtarıcı veya kahraman olarak hem görür hem de halkla da bunu dayatırlar.

Marx ve Marksist gelenekler devletin yönetimi konusunda da birbirinden ayrılırlar. Marksistler her ne kadar kendilerini sosyal toplumun ortaya çıkarmak için bir aşama

olduğunu söyleseler de devleti muhalifleri ortadan kaldırarak sahiplenirler. Ölümüne kadar da idareyi bırakmazlar.

Marx ve Marksistler ideolojiyi hazırlayan toplumsal koşullar noktasında da ayrılırlar. İşçi sınıfı ve sanayinin geliştiği kapitalist sistemin geliştiği toplumlarda yaşamayan Doğu Marksistleri bu konuyu önemsemezler ve idarenin başına geldiklerinde kendileri işçi sınıfını geliştirmeye çalışırlar. Zira sanayinin ülke gelişiminde ne kadar önemli olduğunun farkındadırlar.

Marx ve Marksistler özel mülk konusunda da farklılaşırlar. Her ne kadar özek mülkü lağvederek Marx'ın idealini yerine getiriyormuş gibi görünseler de toprak ve üretim devletin kontrolündedir. Ne köylü ne de işçinin bunlar üzerinde yönetim ve söz hakkı yoktur. Dahası kazanç eşit bir şekilde dağıtılmaz. Kendileri ve yakınları ferah içinde yaşarken üretimi yapanlar daha önce kendilerinin karşı çıktıkları sistemdekinden farklı koşullarda yaşamazlar. Bu durum üretimi elinde tutan bürokratik bir sınıfı doğurur.

Marx ve Marksistler şiddete başvurma konusunda da farklılaşırlar. Devrimin sancılı ve kanlı olduğunu düşünürlerken, başta parti muhalifleri olmak üzere, arkadaşlarına ve halka işkence yapmaktan veya öldürmekten geri durmazlar. Öyle ki Stalin'in 20 milyon Mao'nun ise 60 milyon insanın ölümüne sebep olduğu söylenmektedir. Ancak bu ideologlar bu uygulamaları yaparken bunu kendi ideolojilerini korumak için yaptıklarını iddia ederler.

Marx ve Marksistler özgürlük konusunda da farklılaşırlar. Marksistler özgürlüğün kendi sosyal yönetimleri altında ideolojiyi benimsemek olarak yorumlayıp, toplumu en ince ayrıntısına kadar kontrol edecek şekilde belirlerler. İdeolojinin dışına çıkmak suç kabul edilip, cezalandırılır. Dolayısıyla aslında özgürlükten kastettikleri kendi istediklerine bire bir uymaktır.

Buraya kadarki hususlarda Lenin, Stalin, Mao ve Hoca neredeyse aynı konumda olsa da kendi aralarında da farklılaştıkları noktalar vardır. Mao Sovyet Marksistlerden farklılaşır. Kültür devrimine başvurarak ideolojinin uygulanmasını entelektüel düzeye taşır. Hoca bu konuda Mao'yu örnek alarak Sovyet modelinin sınırlarına çıkar. Kültür devrimini sıkı ideolojik bir eğitim üzerinden gerçekleştirir.

Mao ve Enver Hoca'nın birlikte diğerlerinden ayrıldıkları bir başka husus dinle ilgili tavırlarıdır. Marx ve Sovyet Marksistleri de dine ılımlı bakmaz. Onu bir engel olarak

görürler. Ancak Mao ve ondan daha da fazla olmak üzere Hoca dini sosyalizmin çelişği olduğunu söyleyerek ona karşı savaş açarlar. Özellikle Hoca Müslüman bir aileden gelmiş olsa da bu uğurda yakıp, yıkmaktan veya öldürmekten hiç çekinmez. Dini ortadan kaldırmaya çalışırken de aslında kendi ideolojinin tek mutlak öğreti olduğunu göstermektedir.

Hocayla Mao'nun farklılaştıkları noktalardan biri Mao'nun son dönemlere doğru Amerika'yla ilişkiye girmesine karşılık Hoca'nın dış ilişkilerinde kendi aleyhine olduğunu bilmesine rağmen bu yolu tercih etmiş olmamasıdır. Bu bakımdan Hoca'nın dış politika örneği diğerlerine kıyasla daha radikaldir.

Özetle Hoca ve arkadaşları savaşın getirdiği umutsuzluk içinde olan Arnavut toplumuna ve fitratına uygun bir şekilde devrimci bir ruh ve dil ile yönetilen başarılı bir gerilla harekâtı yönetmiş, savaşı kazanmaları, köylü ve işçi baskı altında kalan halkı arkasına almalarını sağlamış ve bu sayede devrim yapmışlardır. Hoca ülkenin idaresinin oldukça kötü şartlarda ele almış, tarım, sanayi, endüstri, eğitim alanında pek çok devrime imza atmıştır. Ülkenin yer altı kaynaklarını işletmeyi başarmış, elektrik santralleri kurarak köylere kadar ülkenin neredeyse her yerine elektrik ulaşmasını sağlamıştır. Okuma yazla oranını %90'lara çıkarmış özellikle kız çocuklarının okumasına özel önem vermiştir. Daha öncesinde asfalt yolun neredeyse hiç olmadığı ülkede alt yapı ve ulaşımı tesis etmiştir.

Hoca yukarıda sayılan gelişmeleri eğer demokratik bir ortamda yapmış olsaydı elbette etkileyici olurdu. Ancak bunları zorla, baskıyla ve korkuyla yaptırmış, insanların özel hayatları da dahil olmak üzere tümünü kontrol altına almış, dini ve ahlaki değerlerin kökünü kazımış ve adeta kendi toplumunu yapmıştır. Dış dünyadan hiç haberleri olmayan bu toplum bir yalanın içerisinde ömür sürmüştür. Nitekim Hoca'nın bahsi geçen geliştirmelerinin hiçbiri kalıcı olmamış, ölümünden kısa süre sonra ülke ekonomik kriz ve iç savaşın içerisine düşmüştür.

Sonuç olarak “komünist” bir ideal iddiasıyla yola çıkan Hoca'nın, “sol milliyetçi” bir tavrı olduğunu ifade etmek daha doğru olacaktır. Feraj'ın şu sözüne bu noktada katılmamak elde değildir: “Hoxhaizm, özünde gücün ele geçirilmesiyle birlikte muhafazasını barındıran bir politikadır. Hoxhaist uygulamaları iktidarın muhafazasının mutlak şekilde sağlanarak, toplumun kontrol edilmesi için dayanan bir politik

yaklaşımıdır” (Feraj, 2006, s. 358). Stalin ve Mao’nun etkisiyle Arnavut kimliğine uyarlama bir kimlik inşa etme çabasıyla onun Marx’ın yaklaşımlardan uzak olduğu Bunun da “ideoloji” yorumuyla doğrudan ilgili olduğu görülmektedir.

KAYNAKÇA

- Açar, D. A. (2008). *Small State Playing the Asymmetric Game: Continuity and Change in Albanian Foreign Policy* [Uluslararası İlişkiler-Doktora Tezi (Basılmamış)]. Orta Doğu Teknik Üniversitesi- Sosyal bilimler Enstitüsü-Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı.
- Aybar, M. A. (2020). *Marksizmde Örgüt Sorunu: Leninist Parti Burjuva Modelinde Bir Örgüttür*. İletişim Yayınları.
- Ağırseven, N. (2015). *Enver Hoca Dönemi ve Sonrası Arnavutluk*. Trakya Üniversitesi.
- Akyol, G. (2007). *Balkan Politikasında Arnavutluk (1912 sonrası)* [(Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi)]. Süleyman Demirel Üniversitesi- Sosyal Bilimler Enstitüsü-Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı.
- Alia, R. (1988). *Enveri Ynë. Shtëpia Botuese "8 Nëntori"*.
- Alpan, Necip. P. (1975). *Tarihin ışığında bugünkü Arnavutluk*. Kardeş Yayınları.
- Althusser, L. (2015). *Marx İçin* (I. Ergüden, Çev.). İtthaki Yayınevi.
- Arslan, A. (2018) *Arnavutluk Deneyi: Kendi Gücüne Dayanan Bir Sosyalizm Pratiği*. El Yayınları.
- Avar, B. (2008). *Sınırlar Arasında (Hüzün Toprağı Balkanlar'dan Geleceğin Gücü Avrasya 'ya)*. Remzi Kitapevi.
- Kushtetuta e Republikës Popullore Socialiste të Shqipërisë, 37.Madde Anayasa 19 (1976).
- Aron, R. (1990). *Democracy and Totalitarianism*. University of Michigan Press.
- Atılğan, G. (2012). İdeolojiler. İçinde E. A. Aytekin & G. Atılğan (Ed.), *Siyaset bilimi: Kavramlar, İdeolojiler, Disiplinler Arası İlişkiler*. Yordam Kitap.
- Badiou, A. (2012). İdeası Komünizm Olan Şeyin Gerçeği. İçinde O. Doğan, S. Kılıç, & H. Barışcan (Çev.), *Komünizm Fikri Berlin Konferansı, 2010*. Metis Yayınevi.
- Badiou, A. (2020). *Petrograd'dan Şangay'a 20.Yüzyılın İki Devrimi* (M. Erşen, Çev.). Vakıfbank Kültür Yayınları.
- Bakunin, Mihail (1998). *Tanrı ve Devlet*(Remzi Çaybaşı, Çev). Belge Yayınları.
- Balibar, E. (1996). *Marx'ın Felsefesi* (Ö. Laçiner, Çev.). Birikim Yayınevi.
- Barrett, Michele (2004). *Marx'tan Foucault'ya İdeoloji* (Ahmet Fethi, Çev). Doruk Yayınları.

- Beqja, H. (1962). *Revolucioni Ynë Kulturor*. Naim Frashëri sh.sh.
- Biberaj, E. (2011). *Tranzicioni në Shqipëri*. AIIS.
- Bilge, M. L. (1991). "Aranvutluk" Maddesi. İçinde *TDV İslâm Ansiklopedisi* (C. 3, ss. 383-390). TDV İslâm Araştırmaları Merkezi.
- Blejer, M. I., Mecagni, M., Sahay, R., Hides, R., Johnston, B., Nagy, P., & Peper, R. (1992). "Albania: From Isolation Toward Reform" *Occasional Paper 98 IMF*.
- Bottomore, T. (1993). Marksizm. İçinde M. Tunçay (Çev.), *Markizm Düşünce Sözlüğü*. İletişim Yayınevi.
- Bowers, S. R. (2008). Church and State in Albania. *Religion in Communist Lands*, 6/3, 148-152.
- Bozbor, N. (2008). Arnavut Milliyetçiliğinin Doğuşu, Gelişimi ve Günümüze Etkileri. *Avrasya Dosyası*, 14(1).
- Bozbor, N. (1997). Osmanlı Yönetiminde Arnavutluk, Boyut Yayınları
- Cevizci, A. (2005). "İdeoloji". İçinde *Felsefe Sözlüğü*. Paradigma Yayıncılık.
- Champseix, E., & Champseix, J.-P. (2000). *Shqipëria ose Logjika e Dëshpërimit* (Elena Gjika SH.SH).
- Cheong, S. C. (2000). Stalinism and Kimilsungism: A Comparative Analysis of Ideology and Power. *Asian Perspective*, 24(1), 133-161. <https://doi.org/10.1353/apr.2000.0039>
- Cohen, M. (2020). Mao'nun Küçük Kırmızı Kitabı. İçinde M. Cohen (Ed.), ve H. Bravo (Çev.), *Platon'dan Mao'ya Siyaset Felsefesi*. Fol Yayınevi.
- Mao, Ç. (1992) *Teori ve Pratik*. Sol Yayınları
- Mao, Z. (1980). *Sovyet İktisadının Eleştirisi* (İ. Altan, Çev.). Birikim Kitapevi.
- Dervishi, K. (2006). *Historia e Shtetit Shqiptar (1912-2005)*, Tiran, Sh B55, 2006, s.225. Shtëia e Botuese B55.
- Duignan, B. (t.y.). Maoism. İçinde *Encyclopaedia Britannica*. <https://www.britannica.com/topic/Maoism> (E.T. 28/03/2022).
- Duka, V. (2007). *Historia e Shqipërisë 1912-2000*. Kristalina KH.
- Eagleton, T. (1996). *İdeoloji* (M. Özcan, Çev.). Ayrıntı Yayınevi.
- Enver Hoca Zulmünün Belgeleri Müzede Sergileniyor* (F. Cuka & D. Koçi). (2019, Şubat 20). [Anadolu Ajansı]. <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/enver-hoca-zulmunun-belgeleri-muzede-sergileniyor/1397794> (E.T. 04/06/2022).

- Ercan, B. (1970). *Balkan Tarihi(1912-1918)* (C. 1). T.C. Genel Kurmay Harp Tarihi Başkanlığı Resmi Yayınları.
- Ergil, D. (1983). *İdeoloji ve Milliyetçilik*. Turhan Kitapevi.
- Feraj, H. (2006). *Skicë e Mendimit Politik Shqiptar*. Pegi sh.sh.
- Fischer, B. J. (1984). *King Zog and the Struggle for Stability in Albania, Newyork*.
- Frashëri, S. (1999). *Shqipëria Ç'ka Qenë, Ç'është e Ç'do të Bëhet*. DiJa.
- Fuga, A. (2001). *Shtigje Drejt Guvës së Gjarpërit*. Ora sh.sh.
- Geng, Y. (2015). Stalin ve Lukacs'ın Ontolojileri Üzerine Yeni Bir Değerlendirme. İçinde *Marx'ı Anlamak*. Canut Yayınevi.
- Gönlübol, M. (1996). *Olaylarla Türk Dış Politikası*. Siyasal Kitabevi.
- Görgen, İ. (2021). Rusya'da Stalinizm'in Doğuşu. *Avrasya İncelemeleri Dergisi*, 225-248.
- Göz, M., & Saygılı, E. (2015). *Mao Zedong'un Yaşamı (Siyasi, Asker, Sosyal ve Kültürel Mücadelesi)*. 5(10).
- Gramsci, A. (1989). *Selections from Prison Notebooks* (Q. Hoare & G. Nowel, Çev.). International Publishers.
- Gurakuqi, R. (2011). *Prinpata e Shqiperise dhe Mbreteria e Greqise*. UET Press.
- Habermas, J. (1993). *İdeoloji Olarak Teknik ve Bilim* (M. Tüzel, Çev.). Yapı Kredi Yayınları.
- Heywood, A. (2013). *Siyasi İdeolojiler* (Ş. Akın, Çev.; 5. bs). Adres Yayınları.
- Hoca, E. (1994). *Devrim ve Diplomasi*. Evrensel Basım Yayın.
- Hoxha, E. (1974). *Veprat* (C. 17). Shtëpia Botuese Naim Frashëri.
- Hoca, E. (1975). *Arnavutluk Emek Tarihi*. (3-3.Cilt). Bora Yayınları.
- Hoca, E. (1978). *Proleter Demokrasisi Gerçek Demokrasidir*. Halkın Kurtuluş Yayınları.
- Hoca, E. (1978a). *Enver Hoca: Seçme Eserler* (A. Haydar, Çev.). Günce Yayınları.
- Hoca, E. (1979a). *Emperyalizm ve Devrim* (A. Fırat, Çev.). Yıldız Yayınevi.
- Hoxha, E. (1979b). *Me Stalinin*.
- Hoxha, E. (1984a). *Kur u Hodhën Themelet e Shqipërisë Së Re- Kujtime dhe Shenime Historike*. Shtëpia e Botuese Nëntori.

- Hoxha, E. (1984b). *Reflections on the Middle East*. Nentori Sh.Sh.
- Hoxha, E (1988). *Avrupa Komünizmi Anti Komünizmdir.*(S. Kış, Çev.). Yurt Kitap Yayın.
- İnstituti i Studimeve Marksiste-Leniniste. (1981). *Historia e Partisë së Punës të Shqiperise* (2.Baskı). Shtëpia e Botuese 8 Nëntori.
- Jacques, E. E. (2009). *The Albanians-An Ethnic History from Prehistoric Times to the Present* (C. 2). Jefferson N.C.
- Jelavich, B. (2009). *Balkan Tarihi 20. Yüzyıl* (Z. Savan, Çev.; C. 1-2). Küre Yayınevi.
- Kale, M., & Nur, İ. (2016). Karl Marx Ve Marksist Teori Açısından Eğitim Ve Toplumsal Cinsiyet. *Çağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 13(1), Haziran 2016, 13(1), 40-55.
- Krasniqi, A. (2006). *Partite Politike në Shqipëri (1920-2006)*. Shtëpia Botuese Eurolindja.
- Lale, A. (2019). Kuzey Kore'nin Juche İdeolojisi ve Marksizmle-Leninizm, Maoizmle Mukayesesi. *Doğu Asya Araştırmaları Dergisi*, 2(2), 66-93. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/dasad/issue/47448/540408>
- Lapierre, J. P., Buis, G., & Dufour, J. (1971). *İlimler ve İdeolojiler* (F. Arslan, Çev.). Ümran Yayınevi.
- Leci, E. (2004, Nisan 29). Komünizmi i Enver Hoxhes dhe Ushqimi Me Tollona. *Gazeta Sot*, 13.
- Lenin, V. İ. (1968). *Ne Yapmalı? Hareketimizin Canalıcı Sorunları* (M. Kabagil, Çev.). Sol Yayınları.
- Lenin, V. İ. (2009). *Emperyalizm Kapitalizmin En Yüksek Aşaması* (C. Süreya, Çev.). Sol Yayınları.
- Lenin, V. İ. (2017). *Marksist Öğreti* (T. Ok, Çev.). Kor Kitap.
- Lenin, V. İ. (1978). *Devlet ve Devrim* (M. H. Spatar - C. Üster, Çev.). Aydınlik Kitap.
- Lowe, D. M. (1966). *The Function of "China" in Marx, Lenin, and Mao*. University of California Press.
- Lukacs, G. (1998). *Tarih ve Sınıf Bilinci* (Y. Öner, Çev.). Belge Yayınları.
- Lushaj, A. (2017). *Komünizmden Demokrasiye Arnavutluk'un Değişim Sürecinde Siyasal Kimlik (1976-2013)* [Siyaset]. İstanbul Üniversitesi/ Avrasya Araştırmaları.
- Mardin, Ş. (1997). *İdeoloji* (4.Baskı). İletişim Yayınevi.

- Marx, K. (1841). *The Difference Between the Democritean and Epicurean Philosophy of Nature* (1.Baskı-1902, C. 1).
- Marx, K. (1955). *The Poverty of Philosophy* (Institute of Marxism-Leninism, Çev.). Institute of Marxism-Leninism.
- Marx, K. (1969). *1844 El Yazmaları* (M. Belge, Çev.). Payel Yayınları.
- Marx, K. (1979). *Ekonomi Politik Eleştirisine Katkı* (S. Belli, Çev.). Sol Yayınları.
- Marx, K. (2015). *Kapital* (A. Bilgi, Çev.). Sol Yayınları.
- Marx, K., & Engels, F. (1986). *Selected Works* (Union of Soviet Socialist Republics, C. 1-2). Progress Publisher Moscow.
- Marx, K., & Engels, F. (2013). *Alman İdeolojisi* (T. Ok & O. Geridönmez, Çev.). Evrensel Basım Yayın.
- Marx, K., & Engels, F. (2018). *Komünist Manifesto* (T. Bora, Çev.). İletişim Yayınevi.
- McCarthy, J. (2015). *Vdekje dhe Dëbim (Spastrimi Etnik i Myslimanëve Osmanëve 1821-1922)*,. Alsar.
- Meriç, C. (1977). *Ummandan Uygarlığa. Ötügen*.
- Meriç, C. (1992). *Sosyoloji Notları*. İletişim Yayınevi.
- Observatori i Kujtesës, O. (2016). *Ateist Arnavutluk: 2169 camii ve kilisenin yok edilmesi*. [Hafıza Gözlemevi]. Observatori i Kujtesës. <https://www.observatorikujteses.al/shqiperia-ateiste-si-u-shemben-2169-kisha-e-xhami/Shqipëria ateiste: Si u shembën 2169 kisha e xhami> (E.T. 25/03/2022).
- Ortaylı,İ.(2003) *İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı*, İletişim Yayınevi
- Özkan, A. (2012). Arnavutluk'ta Enver Hoca Dönemi İnsan Hakları ve Özgürlükler (1945-1985). *Turkish Studies - International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, 7(3).
- Pano, N. (1974). The Albanian Cultural Revolution. *Problems of Communism*, 23, 44-57.
- Pearson, O. (2004). *Albania and King Zog: Independence, Republic and Monarchy, 1908-1939 (Albania in the Twentieth Century)* (C. 1). The Center for Albanian Studies In Association with I B Tauris Publishers.
- Pipa, A. (2007). *Stalinizmi Shqiptar, Tiran*. IKK.
- Prifti, P. R. (1978). *Socialist Albania since 1944: Domestic and Foreign Developments*. MIT Press.

- Purvis, T. ve Hunt, A. (2014). Söylem, İdeoloji, Söylem, İdeoloji, Söylem, İdeoloji... (S. Coşar, Çev.). *Moment Dergi*, 1(1), 9-36.
- Puto, A. (1990). *Demokracia e Rrethuar (Qeveria e Fan Nolit në marrëdhëniet e jashtme, qershor-dhjetor 1924)*. Shtëpia Botuese "8 Nëntori".
- Quku, F. (2006). *Qëndresa Shqiptare Gjatë Luftës së Dytë Botnore 2 (1941-1944)*. Shtëpia Botuese "lar".
- Rehmann, L. (2005). *İdeoloji Kuramları Yabancılaşma ve Boyun Eğme Güçleri* (Ş. Alpagut, Çev.). Yordam Kitap.
- Rockmore, T. (2014). *Marksizmden Sonra Marks* (H. Türker, Çev.). Ayrıntı Yayınevi.
- Sanderson, K. B. (2001). Albania since 1963. *The Party System from 1963 to 2000*.
- Selmani, H. (2008). *Nga Notimet e Zogut I Mbretit të Shqiptarëve*. Shtëpia Botuese Kristalina-KH.
- Somay, B. (2012). Kaldığımız Ders: Marx'ı Tekrarlamak. İçinde O. Doğan, S. Kılıç, & H. Barışcan (Çev.), *Komünizm Fikri Berlin Konferansı, 2010*. Metis Yayınevi.
- Stalin, V. J. (1978). *Leninizmin İlkeleri* (M. Erdost, Çev.). Sol Yayınları.
- Swingwood, A. (1998). *Sosyolojik Düşüncenin Kısa Tarihi* (O. Akınhay, Çev.). Bilim ve Sanat Yayınları.
- Şeriati, A. (1986). *Kültür ve İdeoloji* (O. Bekin, Çev.). Bir Yayınevi.
- Taşdelen, H. M. (1997). *Siyaset Sosyolojisi*. Kocav Yayınevi.
- Taşkıran, C. (2010). *Balkanlarda İzlerimiz*. Sarkaç Yayınları.
- Timasheff, N. S. (1955). The Anti-Religious Campaign in the Soviet Union Author. Review of Politics. *The Review of Politics*, 17(3), 329-344.
- Tonnes, B. (1975). Albania: An Atheist State. *Religion in Communist Lands*, 3/1-3, 4-7.
- Tonnes, B. (1983). Religious Persecution in Albania. *Religion in Communist Lands*, 10/3, 252-255.
- Uğurlu, Ö.A. (2009).II. Abdülhamit'in Hatıra Defteri, Örgün yayınevi.
- Uluslararası Komünist Hareketin Genel Çizgisi Hakkında Polemik (1963)* (İ. Yarkın, Çev.). (1988). İnter Yayınları.
- Wimbush, S. E. (1988). *Stratejik Açından Sovyet Müslümanları ve Diğer Azınlıklar* (Y. T. Kurat, Çev.). Forum Yayınları.
- Wolff, R. L. (1956). *The Balkans in Our Time*. Harvard University Press.

Xhafa, M. (1989). Puna Edukuese Me Popullsinë. *Rruga e Partisë*.

Yıldız, R. (1995). *Eğitim Sistemimizin Şekillenmesinde İdeolojilerin Yeri*. Yüzüncü Yıl Üniversitesi.

Zedung, M. (1975). *Seçme Eserler II* (Çevirmen yok. C-2), Eriş Yayınları.

Zhiti, V. (2001). *Rrugët e Ferrit*. Onufri sh.sh.

Zickel, R., and Iwaskiw, W. (1994). *Albania: A Country Study*. Library of Congress. Federal Research Division.

ÖZGEÇMİŞ

Ad Soyad: Taner SÜLEYMAN	
Eğitim Bilgileri	
Lisans	
Üniversite	İstanbul Ticaret Üniversitesi
Fakülte	İnsan ve Toplum Bilimleri
Bölümü	Sosyoloji
Makale ve Bildiriler	
1. Taner Süleyman, “Hocaizm’in İlkeleri Marx’ın İlkeleriyle Uyumlu mudur?”, 8. Uluslararası Genç Akademisyenler Sempozyumu, 24-26 Haziran, Mardin.	